

K. NAVRO'ZOVA
X. OTAMURODOV, R. QURBONOV

BANKLARDA BUXGALTERIYA HISOBINING MILLIY VA XALQARO STANDARTLARI

TOSHKENT

UO'K: 336.71:657.01

KBK 65.052

N-77

N-77

K.Navro'zova, X.Otamurodov, R.Qurbonov.
Banklarda buxgalteriya hisobining milliy va
xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma. –T.:
«Fan va texnologiya», 2015, 168 bet.

ISBN 978-9943-4350-2-5

Ushbu o'quv qo'llanma «Banklarda buxgalteriya hisobining milliy va xalqaro standartlari» fani bo'yicha tasdiqlangan namunaviy va o'quv ishchi dasturlari asosida tayyorlangan bo'lib, unda banklarda buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarining asoslari va mazmuni bayon etilgan.

Jumladan, banklarda buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarining yaratilishi, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobining o'rni va ahamiyati, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha qo'mitaning vazifalari, banklarda qo'llaniladigan ayrim moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining mazmuni va ularning yuritilishiga alohida o'rin ajratilgan.

O'quv qo'llanma banklarda buxgalteriya hisobining milliy va xalqaro standartlarini o'rganuvchi iqtisodiy oliy o'quv yurtlari magistratura ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan. Undan bakalavr ta'lim yo'nalishi talabalari, shuningdek, barcha qiziquvchilar va bank xodimlari ham foydalanishlari mumkin.

UO'K: 336.71:657.01

KBK 65.052

Taqrizchilar:

T.M.Karaliyev – «Banklarda buxgalteriya hisobi va audit» kafedrası professori, i.f.n.;

R.Tojdiyev – TDIU «Bank ishi va koorparativ moliyalar» kafedrası dotsenti., i.f.n.

Toshkent Moliya institutining o'quv-uslubiy Kengashida muhokama qilinib, 2015-yil 26-yanvardagi 5-sonli qarori bilan nashr etildi.

ISBN 978-9943-4350-2-5

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2015.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng mamlakatimizdagi barcha sohalar kabi bank tizimida ham salmoqli o'zgarishlar yuz berdi. Ikki pog'onali bank tizimi vujudga kelib, ushbu bank tizimi borgan sayin takomillashib bormoqda. Respublika bank infratuzilmasi kengayib borib, bank filiallari, minibanklari soni ortib bormoqda. Bugungi kunda Respublikada 26 ta tijorat banki faoliyat ko'rsatmoqda. Mamlakatning barcha mintaqalari va aholi yashash punktlarida tijorat banklarining 8 mingdan ortiq filiallari va bo'linmalari mijozlarga samarali xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanmoqda.

«2013-yilda tijorat banklarining respublika hududlaridagi filiallar tarmog'i yanada kengayib, 2014-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, ularning soni 837 taga yetdi. Bank muassasalarini aholi va ishlab chiqarish korxonalarini hududlariga yaqinlashtirish orqali bank xizmatlaridan foydalanish sharoitlarini yanada qulaylashtirish maqsadida tashkil etilgan minibank va maxsus kassalar soni o'tgan yilda ko'payib, ularning soni 4196 taga yetdi, shundan 2156 tasi qishloq joylarda joylashgan.»¹

Bank infratuzilmalari kengayib borgan sari ularning mijozlari soni va shunga mos ravishda bajaradigan operatsiyalari ko'lami ham ko'payib boradi. Demak, bank operatsiyalarini jahon andozalari talablari asosida tez va to'g'ri bajarish, mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatish uchun malakali bank xodimlari talab etiladi.

Shuningdek, hozirgi kunda banklarda bozor talablariga mos keluvchi xizmat turlarini tatbiq qilish, mijozlarning talab va takliflarini hisobga olish, ularga xizmat ko'rsatishning yangi usullarini joriy qilish, buxgalteriya hisobini jahon standartlariga moslashtirish bilan bog'liq jarayonlar yuzaga kelmoqda. Bu, o'z navbatida tijorat banklari faoliyatini uzluksiz nazorat qilishni va ularni samarali boshqarish uchun zarur axborotlar bazasini vujudga keltiruvchi tizim sifatida buxgalteriya hisobini va uning uslubiy asoslarini takomillashtirishni talab etadi.

Bunday masalalarni atroflicha hal etishda tijorat banklarida buxgalteriya hisobini xalqaro andozalar asosida tashkil etish, jahon tajribasini o'rganish va uni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha nazariy hamda amaliy tajribalarni tadqiq qilish taqozo etiladi. Buning uchun ushbu yo'nalishlarda ta'lim olayotgan talabalarni banklarda buxgalteriya hiso-

¹ w.w.cbu.uz.

binning xalqaro standartlari bo'yicha aniq bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari uchun dars jarayonini ilg'or pedagogik usullarda tashkil etish bilan birga o'quv qo'llanma va darsliklarni yaratish zarur bo'ladi.

Mazkur o'quv qo'llanma yuqorida keltirilgan talablarni e'tiborga olgan holda tayyorlandi. O'quv qo'llanmada buxgalteriya hisobining mazmuni va shakllanishi, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarining mazmuni, bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobining o'rni va ahamiyati, foydalanuvchilari, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha qo'mita, uning vazifalari, buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarining asosiy tamoyillari yoritilgan.

O'quv qo'llanmada hisob sikli va uning bosqichlari, hisob yuritish usullari, moliyaviy hisobotlar, ularning turlari, maqsadi, elementlari kabilar ham o'z ifodasini topgan. Shuningdek, ma'ruza matnlarida banklarda qo'llaniladigan ayrim moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari haqida ham ma'lumotlar berilgan. Jumladan, 8, 16, 39 kabi xalqaro standartlarning mazmuni va ularning asosiy qoidalari ham o'quv qo'llanmadan o'rin olgan.

Ushbu o'quv qo'llanmasidagi har bir mavzudan so'ng talabalarning bilimini tekshirish uchun mavzuga oid tayanch iboralar hamda nazorat savollari berilgan. Shu bilan birga talabalarning olgan bilimlarini tekshirish va yanada mustahkamlash maqsadida mavzularga tegishli test savollari hamda bir qator masalalar ham keltirilgan.

O'quv qo'llanma iqtisodiy oliy o'quv yurtlarining 5A230702-«Bank hisobi va audit» magistratura ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan. Undan «Bank ishi», «buxgalteriya hisobi» bakalavr ta'lim yo'nalishi talabalari, shuningdek, barcha qiziquvchilar va bank xodimlari ham foydalanishlari mumkin.

I BO‘LIM. BUXGALTERIYA HISOBINING XALQARO STANDARTLARI VA UNING YARATILISHI

I bob. BUXGALTERIYA HISOBINING XALQARO STANDARTLARI VA ULARNING TUZILISHI

Tayanch so‘z va iboralar: Buxgalteriya hisobi, xalqaro standartlar, xalqaro modellar, Britan-Amerika modeli, Kontinental model, Lotin Amerikasi modeli, Islom modeli, BHXS Qo‘mitasi, hisoblash usuli, uzluksizlik qoidasi, ma‘lumotlarning ishonchligi.

1-§. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari haqida tushuncha

Buxgalteriya hisobi sohasidagi islohotlar iqtisodiy islohotlarning ajralmas bir qismi bo‘lib, bank tizimini isloh qilish jarayonini jadallashtiruviga yordam beradi. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarini bank tizimiga joriy qilinishi moliyaviy axborotlarning ochiq-oydinligi va haqiqiy, sofliqini ta‘minlaydi, to‘g‘ri qarorlar qabul qilinishiga yordam beradi, banklarga bo‘lgan ishonchni oshiradi, Bular esa, o‘z navbatida, iqtisodiyot rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratadi.

Buxgalteriya hisobi asosida ma‘lum bir standartlar yotadi. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari o‘z ichiga moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarini oladi. Rivojlangan davlatlarning ko‘pchiligida buxgalteriya hisobi moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida tashkil etiladi. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari butun dunyoda global standart deb qabul qilinmoqda va ular tobora murakkablashib bormoqda.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan ko‘plab banklar ham o‘z buxgalteriya va moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tashkil etganlar. Hozirgi kunda har bir buxgalter moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarining asoslarini, tamoyillarini va qonun-qoidalarini bilishlari shart.

Respublikamizda bank sohasida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlariga o‘tish ishlari, asosan, 1996–1997-yillarda boshlangan bo‘lib, hozirgi kunda u rivojlanish jarayonidadir. Markaziy bank va tijorat banklari uchun xalqaro standartlarga asoslangan alohida

hisobvaraqlar rejasi ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etildi. Moliyaviy hisobotlarni tuzish ham xalqaro andozalar asosida amalga oshirilmoqda. Asosiy vositalar, arzon baholi va tez eskiruvchi buyumlar, nomoddiy aktivlar, kreditlash operatsiyalarining hisobi ham moliyaviy hisobotlarning tegishli standartlari asosida yuritilmoqda.

Respublikamizda «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonun qabul qilingan bo'lib, unda barcha banklar va boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar MXXSni qabul qilishlari lozimligi belgilab berilgan.

Buxgalteriya hisobi qoidalari asosining yaratilishi. Buxgalteriya hisobi biror xo'jalik yurituvchi subyekt haqidagi moliyaviy ma'lumotlarni to'plash, o'rganish, aniqlash, qayta ishlash natijasida yig'ilgan axborot tizimidir. Buxgalteriya hisobiga juda ko'plab ta'riflar berilgan. Lekin uning nemis tilidagi lug'aviy ma'nosi kitob tutishdir. Bu «kitob» boshqa kitoblardan farq qilib, uning ikki tomoni – kirim va chiqimi bo'lishi lozim. Haqiqatda buxgalteriya hisobi ikki yoqlama yozuv asosida olib borilayotganligi buning isbotidir.

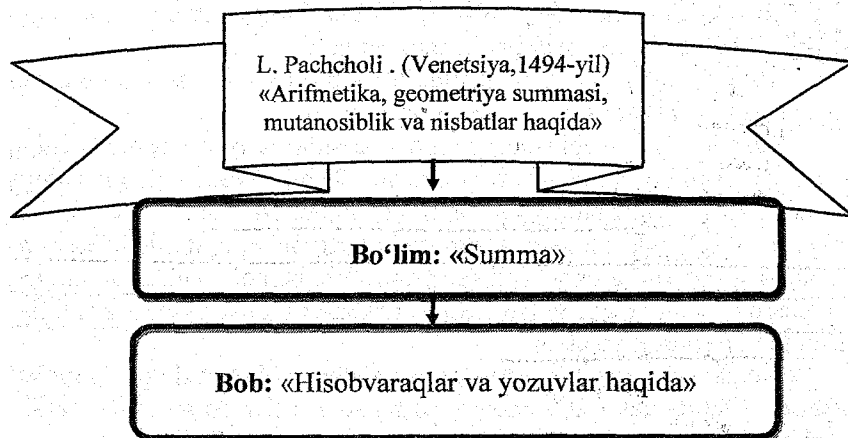
Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari haqida so'z yuritishdan avval buxgalteriya hisobining kelib chiqish tarixi va uning rivojlanishi haqida qisqacha ma'lumot berish lozim.

Buxgalteriya hisobi bugungi kundagi axborotlashtirish shakliga ega bo'lgunga qadar juda uzoq yo'lni bosib o'tgan. Buxgalteriya hisobi shakllanishining dastlabki bosqichlari eramizdan avvalgi 2500–3000 yillarga to'g'ri keladi. Bu davrlarda buxgalteriya hisobining ilk kurtaklari qadimgi Gretsiya (Rim)da savdo yuritish sifatida qo'llanilgan. Shumer davlatida esa hisob-kitoblar haqidagi yozuvlar tosh va sopol parchalarida topilgan.

Buxgalteriya hisobining keyingi rivojlanishi uyg'onish davri (1400–1500-yillar)ga to'g'ri keladi. Uyg'onish davrining buyuk namoyondalaridan biri bo'lgan Luka Pachcholi buxgalteriya hisobini adabiy tilga ko'chirib, uni fan sifatida jahon hamjamiyatiga tanitgan inson hisoblanadi.

Luka Pachcho buyuk matematik, shu bilan birga XIV–XV asrlarda bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan shimoliy Italiya shaharlarida vujudga kelgan zamonaviy hisob asoschisi hamdir. To'g'ri, boshqa davlatlarda ham ilgari buxgalteriya hisobining ilk asoslari oddiy hisobchilik ko'rinishida olib borilgan, buxgalteriya hisobining ilk kurtaklari namoyon bo'lgan. Lekin aynan L. Pachcholi buxgalteriya hisobini bir tizimga keltirgan. Manbalarga qaraganda u birinchi bo'lib, buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan ikki yoqlama yozuvni

talqin qilgan. U 30 yildan ortiq vaqt davomida «Arifmetika, geometriya summasi, mutanosiblik va nisbatlar haqida» nomli kitob yozadi. 1463-yilda boshlagan ushbu risolasini 30 yil davomida yozib, nihoyat 1493-yilda yakunlaydi. Tayyorlash uchun qariyb 30 yildan ortiq vaqt sarflangan Pachcholi uchun ushbu kitobi nihoyat 1494-yilda Venetsiyada chop etiladi.²

«Arifmetika, geometriya summasi, mutanosiblik va nisbatlar haqida» nomli kitobining aynan buxgalteriyaga tegishli qismi «Summa» bo'lib, undagi XI «Hisobvaraqlar va yozuvlar haqida» deb nomlangan bobi buxgalteriya hisobi uchun alohida ahamiyatga ega. Ushbu bobda har bir korxonada iqtisodiy faoliyatining asosi hisoblangan buxgalteriya hisobidagi ikki yoqlama yozuv haqida tushuncha berilib, uning ta'rifi keltirilgan. Unga ko'ra, hisobga olinishi lozim bo'lgan ma'lum bir summa, albatta, ikkita hisobvaraqda aks ettirilishi lozimligi ko'rsatilgan. Luka Pachcholi tomonidan buxgalteriya sohasidagi yaratilgan yangilik inson ongining mo'jizasi sifatida tan olindi.

Shundan keyin Italiya, Xitoy, O'rta Osiyo va boshqa bir qator davlatlarda oddiy hisobchilik, keyinchalik esa buxgalteriya hisobining ilk kurtaklari ko'rinishida boshlandi va rivojlanib bordi.

Buxgalteriya hisobi rivojlanishining keyingi bosqichlarini XX asr bilan bog'lash mumkin. Bu davrga kelib, bozor iqtisodiyoti yuqori rivojlanish bosqichlarini egallab, turli davlatlar o'rtasida iqtisodiy munosabatlar avj oldi va rivojlanib bordi. Jahon bozorlari vujudga keldi.

² Moliyaviy hisob-1. O'quv qo'llanma. EDP Toshkent, 2007.

Iqtisodiyotning yuqori darajada rivojlanib borishi yangi axborot tizimlarini yaratish va rivojlantirish kabi vazifalarni kun tartibiga qo'ydi.

Ma'lumki, ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti hisob-kitoblarsiz amalga oshmaydi. Xo'jaliklar o'rtasidagi oldi-sotdi ishlari hisob-kitoblarni talab qiladi, dastlabki paytlarda kichik miqdordagi hisob-kitoblar o'tkazilgan bo'lsa, keyinchalik ular salmog'i oshib bordi, bu esa oddiy hisobchilikdan buxgalteriya ishini asta-sekinlik bilan bo'lsada, shakllanishiga olib keldi.

Hozirgi paytga kelib, buxgalteriya – bu xo'jalik faoliyatning tili, ya'ni biznes tili ekanligini hamma e'tirof qiladi.

Buxgalteriya hisobi sohasidagi o'zgarishlar iqtisodiy islohotlarning ajralmas qismi bo'lib, bank tizimini isloh qilish jarayonini rivojlanishiga yordam beradi. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarini bank tizimiga joriy qilinishi moliyaviy axborotlarning ochiq-oydinligini ta'minlaydi, to'g'ri qarorlar qabul qilinishiga yordam beradi, banklarga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi, bular esa o'z navbatida iqtisodiyotning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari butun dunyoda global standart sifatida qabul qilinmoqda va bu standartlar borgan sari murakablashib bormoqda.

Bundan ko'rinadiki, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari – buxgalteriya hisobining xalqaro etalonidir.

Xalqaro standartlarning maqsadi va asosiy modellari. Turli davrlardagi hisob tizimlari bir-biridan ularning tashkiliy tuzilishi, strukturasi, obyektlari va subyektlarining soni, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va ularning turlari, hisob axborotlarini o'zida mujassamlashtirish darajasi, tashqi muhit bilan bog'liqligi farq qiladi. Hozirgi kunda axborotlarni hisobga olish tizimi xalqaro darajada *moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari* ko'rinishida shakllangan.

Buxgalteriya hisobi-iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda keng doiradagi foydalanuvchilarga foydali bo'lgan ma'lumotlar bilan ta'minlash kabi hayotiy vazifani bajaradi. Foydalanuvchilarga tushunarli bo'lishi uchun barcha davlatlardagi buxgalteriya hisobini birxillashtirish zarurati paydo bo'ldi. Har xil davlatlar o'zlarining buxgalteriya hisobini biror bir standartlarga moslashtirish orqali o'z milliy standartlarini yaratdilar.

Xalqaro standartlarning maqsadi:

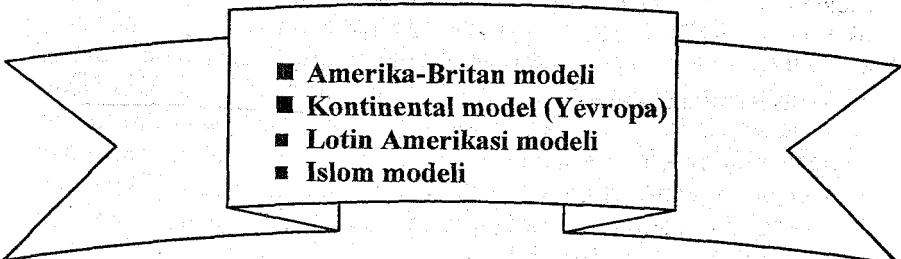
dunyodagi barcha davlatlar moliyaviy hisobotlarining eng yaxshi tomonlarini hisobga olib, takomillashtirgan holda hamma uchun birdek maqbul bo'lgan moliyaviy hisobotlarning universal standartlarini yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etishdir.

Hisob tizimlarining klassifikatsiyasi juda keng bo'lib, adabiyotlarda ularning belgilariga ko'ra 5 ta asosiy guruhlariga bo'lingan:

1. Britan, Amerika, Yevropa-kontinental.
2. Britan, Fransuz-ison-portugal, German-Niderland-Amerika;
3. Britan, Lotin Amerikasi, Yevropa-kontinental, Amerika.
4. Amerika-Britan, Yevropa-kontinental, Janubiy Amerika, aralash iqtisodiyot davlatlari (MDH mamlakatlari, Sharqiy Yevropa).
5. Amerika-Britan, Yevropa, Lotin Amerikasi, Islom davlatlari.

Bunday turkumlash ichida oxirgi, ya'ni 5-guruh tasnifi to'liqroq hisoblanadi.

Shunday qilib, buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarining juda ko'plab modellari mavjud bo'lib, ularning quyidagilari keng tarqalgan:

-
- Amerika-Britan modeli
 - Kontinental model (Yevropa)
 - Lotin Amerikasi modeli
 - Islom modeli

Amerika-Britan modelini Amerika, Angliya, Gollandiya kabi davlatlar qabul qilgan. Ular hisobotlarini bir xil yo'nalish va mazmunda tuzadilar, o'z buxgalteriya hisobini ushbu standart qonun-qoidalariga asosida birlashtirgan.³

Amerika-Britan modelining xususiyatlari:

1. O'ta rivojlangan bozor iqtisodiyoti qoidalariga asoslangan.

³ Moliyaviy hisob-1. O'quv qo'llanma. EDP Toshkent, 2007.

2. Buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlar tayyorlash demokratik qoidalariga asoslangan. Buxgalteriya hisobining umumiy qoidalari va tamoyillari ishlab chiqilgan. Davlat buxgalteriya hisobini tashkil qilishga aralashmaydi.

Kontinental modelni Germaniya, Fransiya va boshqa bir qator Yevropa davlatlari qabul qilgan. Buxgalteriya hisobini yuritish tartibi davlat tomonidan belgilab berilgan. Buxgalteriya hisobini yuritishda Savdo kodeksi va 3 ta Soliq kodeksiga hamma amal qilishi belgilab qo'yilgan.

Buxgalteriya hisobining Lotin Amerikasi modeliga o'tgan davrlar iqtisodiyotida inqiroz ikkinchi jahon urushidan keyin doimiy va surunkali tus olgan bo'lib, ularning standartlarida mazkur holatni hisobga olgan holda doimiy tuzatish kiritib borishga asoslangan. Chunki bu davlatlarda inqirozni boshqarish yaxshi o'rganilmagan.

Islom modelida barcha qonunchilik Qur'oni karim ko'rsatmalariga asoslangan. Buxgalteriya hisobiga bevosita aloqadorlik tomoni-sudxo'rlik bo'lib, foiz daromadlari nazarda tutilmagan. Boshqacha qilib aytganda, ularning hisobotlarda foiz daromadlari moddasi yo'q. Buxgalteriya hisobining Islom modeli bo'yicha operatsiyalar bajarilishi natijasida daromad olish sherikchilik qoidalariga asoslangan holda amalga oshiriladi.

Umuman, iqtisodiyot ko'lami kengayib, globallashib borayotganligi sababli butun dunyoda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlar tuzishning xalqaro standartlari qabul qilinmoqda. O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng, avvalo rivojlangan davlatlar bank tizimidan andoza olgan holda, shuningdek, o'z milliy xususiyatlarimiz hisobga olingan ko'rinishda shakllantirildi va xorijiy bank amaliyotidan foydalangan holda bank ishi tashkil etildi. Barcha bank operatsiyalari kabi banklarda buxgalteriya hisobini yuritishni ham xalqaro standartlar asosida olib borishga kirishildi.

Hozirgi kunga kelib, respublikamizda ham faoliyat olib borayotgan turli mulkchilik shaklidagi keng tarmoqli tijorat banklari o'z buxgalteriya hisobini yuritishni, shuningdek, moliyaviy hisobotlarni tuzishni xalqaro standartlar asosida tashkil qilmoqdalar. Shu sababli har bir buxgalteriya buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarini, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarini asoslarini, tamoyillarini va qonun-qoidalarini yaxshi o'zlashtirishlari shart.

Bundan tashqari, bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar va ularning bo'limlarini kengayib borishi munosabati bilan buxgalteriya va

moliyaviy axborotlarning haqqoniyligi, aniqligi va yagona tartibda rasmiylashtirilishi alohida ahamiyat kasb etadi.

2-§. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobining o'рни va ahamiyati

Buxgalteriya hisobi ma'lum bir xo'jalik yurituvchi subyekt to'g'risida moliyaviy ma'lumotlarni aniqlash, qayta ishlash va moliyaviy hisobot shaklida faoliyat yurituvchi subyektning moliyaviy holatiga qiziquvchi foydalanuvchilarga ma'lumot yetkazib berishni amalga oshiradigan axborot tizimidir.

Buxgalteriya hisobining maqsadi — turli foydalanuvchilarni ma'lumotga bo'lgan ehtiyojini ushbu ma'lumotni olish uchun eng kam sarf-xarajatlar bilan qondirishdir. Ma'lumki, qarorlarni qabul qilish uchun axborot tizimidan foydalanish natijasida olinishi mumkin bo'lgan iqtisodiy daromadlar ushbu tizimga ketgan xarajatlardan yuqori bo'lishi lozim.

Zamonaviy buxgalter, qarorlarni qabul qilish uchun hisob ma'lumotlaridan nafaqat foydalanuvchilarning ehtiyojlariga, balki ularning biznes ichida yoki uning chegarasidan tashqarida faoliyat ko'rsatishidan qat'i nazar, o'z e'tiborini qaratadi.

Buxgalteriya hisobi xo'jalik faoliyatida qarorlarni qabul qiluvchi shaxslar orasida bog'lovchi bo'g'in bo'lib hisoblanadi, chunki:

Birinchidan, buxgalteriya hisobi xo'jalik faoliyatini, keyinchalik undan foydalanish maqsadida u to'g'risida ma'lumotlarni ro'yxatga olish yo'li bilan o'lchaydi.

Ikkinchidan, ma'lumotlar, kerak bo'lgan vaqt ichidagina saqlanadi, so'ng foydali ma'lumotga aylantirish uchun unga qayta ishlov beriladi. Xo'jalik faoliyati haqida ma'lumotlar buxgalteriya hisobi tizimi uchun dastlabki ma'lumot hisoblanadi, qarorlarni qabul qiluvchi shaxslar uchun foydali ma'lumot esa uning yakuniy ma'lumoti hisoblanadi.

Buxgalteriya hisobi foydalanuvchilar tomonidan foydalaniladigan moliyaviy ma'lumot hajmi va mazmuni bilan bog'liq. Moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilariga mavjud va bo'lg'usi investorlar, xodimlar, kreditorlar, mol yetkazib beruvchilar va boshqa savdo kreditorlari, hukumat hamda uning organlari, jamoatchilik kiradi.

Ma'lumotlardan foydalanuvchilar ikki guruhga bo'linishi mumkin:

- ichki foydalanuvchilar, ya'ni korxonada boshqaruvchilari;
- tashqi foydalanuvchilar, ya'ni korxonadan tashqaridagilar.

Ichki foydalanuvchilarga ishchi-xizmatchilar, korxonalar boshqaruvi, aksiyadorlar, mijozlar va bevosita moliyaviy manfaatga ega bo'lganlar kiradi.

Buxgalteriya ma'lumotidan tashqi foydalanuvchilarga mavjud va bo'lg'usi investorlar, kreditorlar, xaridorlar, soliq idoralari, tartibga soluvchi idoralari, statistik organlar, auditorlar, maslahatchilar, iste'molchilar guruhlari va hokazolalar kiradi.

Korxonalar moliyaviy hisobotini tayyorlash va taqdim etish uchun asosiy mas'uliyatni korxonalar rahbariyati zimmasiga yuklanadi. Qarorlarni qabul qilish va nazorat o'rnatish majburiyatini bajarish uchun yordam beradigan qo'shimcha boshqaruv va moliyaviy ma'lumotlaridan bevosita foydalanish huquqiga ega bo'lsa ham, moliyaviy hisobotda aks ettirilgan ma'lumotdan rahbariyat ham manfaatdor. Rahbariyat ushbu qo'shimcha ma'lumot shakli va mazmunini belgilashga haqli bo'lib, ushbu ma'lumot uning talablariga javob berishi kerak.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobining o'rni haqida so'z yuritilganda, banklarga ham teng ravishda taalluqli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Agar korxonalar bir nechta korxonalar va boshqa subyektlar bilan munosabatda bo'lsa, banklar esa o'nlab, yuzlab subyektlar bilan aloqada bo'ladi.

Shuning uchun bank buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan foydalanish doirasi ham juda kengdir. Xususan, buxgalteriya hisobi va shu asosda tuziladigan bankning moliyaviy hisobotlari, uning ma'lumotlari Davlat tartibga solish idoralari jumladan, Markaziy bank, Moliya vazirligi, Davlat Soliq qo'mitasi uchun tijorat banklarining moliyaviy ahvoli, pul muomalasi, iqtisodiyotdagi hisob-kitoblar, debitor-kreditor qarzdorliklar holatini o'rganishda o'ta muhimdir.

Bank egalari va uning hissadorlari uchun buxgalteriya hisobi ma'lumotlari asosida tayyorlangan moliyaviy hisobotlarning ma'lumotlari, ularning haqqoniyligi, ochiq-oydinligi juda muhim. Bank egalari va uning hissadorlari uchun bu ma'lumotlar bank mablag'larining qanday jalb qilinayotganligi, ulardan qay usulda foydalanilayotganligi, bankning aktivlar bilan operatsiyalaridan qanday moliyaviy natijalar kutilayotganligini bilish uchun muhim.

Bundan tashqari, buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bank rahbarlari, uning xodimlari, bank mijozlari uchun ham qiziqarlidir. Chunki bank rahbarlari va barcha xodimlari bankning kunlik aktivlari va majburiyatlarining holati, daromadlari va xarajatlarining strukturasi bilan qiziqsa-

lar, bank mijozlari esa bank likvidligi va uning barqarorlik darajasini bilishni istaydilar.

Demak, bank buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bank haqidagi aniq ma'lumotlarni olish nuqtayi nazaridan Markaziy bank, Soliq nazorati idoralari, barcha tijorat banklari va mijozlar, bank aksiyadorlari, mavjud va bo'lg'usi investorlar uchun zarur. Bu ma'lumotlar asosida bankning likvidligi, yo'l qo'yayotgan xatari, rezervlari, kredit portfeli holatini belgilash imkoniyati yaratiladi. Buxgalteriya hisobini tashkil qilishda hisob ma'lumotlari nafaqat ichki, balki yuqori boshqaruv uchun zarurligini hisobga olish bilan birga, tashqi foydalanuvchilar ehtiyoji ham e'tiborga olinishi kerak.

Bank faoliyati bo'yicha moliyaviy hisobot ma'lumotlaridan bilvosita foydalanuvchilar ham mavjud bo'lib, ularning ham o'ziga yarasha manfaatdorligi bor. Bunday foydalanuvchilarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- auditorlik firmalari;
- qimmatli qog'ozlar birjalari;
- qonunchilik idoralari;
- huquqshunolar, jumladan, xo'jalik sudi vakillari;
- matbuot va axborot agentliklari;
- sug'urta idoralari,
- kasaba uyushmalari va boshqalar.

Banklarda buxgalteriya hisobini tashkil etishda hisob ishlari hajmini aniqlash, buxgalteriya xodimlari sonini, ular o'rtasida hisob ishlari taqsimotini, qo'llaniladigan hisob shaklini, hisob ishlarida hisoblash texnikalaridan foydalanishini belgilab olish kerak. Shu bilan birga, bank faoliyatiga taalluqli qarorlarni to'g'ri qabul qilinishi buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisob ma'lumotlarini o'z vaqtida va to'g'ri tuzilganligiga bog'liq bo'ladi. O'z vaqtida olinmagan yoki noto'g'ri yuritilgan buxgalteriya hisobi ma'lumotlari, noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga, natijada banklarni zarar ko'rishiga, ba'zi hollarda esa bankrotlik holatiga kelishiga ham sabab bo'lishi mumkin.

3-§. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha qo'mitasi (BHXSQ) – xalqaro tashkilot sifatida va uning vazifalari

O'tgan asrning 70-80-yillarida iqtisodiyotning keng ko'lamda rivojlanib borishi natijasida xo'jalik yurituvchi korxonalar va tashkilotlar

o'z ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish hajmini kengaytirib borishga intildi. Ularning boshqa davlatlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Qo'shma korxonalar tashkil qilish uchun shart-sharoitlar yaratildi. Lekin har bir davlatda hisobchilik va buxgalteriya ishlarini yuritish qoidalari turlicha bo'lganligi sababli o'zaro hisob-kitoblarni yuritishda noqulayliklar tug'ildi. Buni oldini olish uchun barcha davlatlar buxgalteriya hisobini bir xil standartlarga keltirishi lozim edi.

∫ Moliyaviy hisobotni tayyorlash uchun foydalaniladigan buxgalteriya tamoyillarini xalqaro miqyosda bir shaklga keltirish maqsadida Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasi (BHXSQ) tuzildi. Bu qo'mita dastlab xususiy sektorning mustaqil tashkiloti sifatida turli davlatlarda buxgalteriya hisobotlarini tuzishda buxgalteriya hisobi prinsiplarining yagonaligini ta'minlashni ko'zda tutgan. Qo'mita 1973-yilda Avstraliya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Irlandiya, Kanada, Niderlandiya, Germaniya, Yaponiya, Meksika, AQSH kabi davlatlarning professional buxgalteriya tashkilotlarining kelishuvi asosida tashkil etilgan. 1983-yilga kelib, Qo'mita Xalqaro Buxgalterlar Federatsiyasiga a'zo bo'lgan malakali buxgalteriya tashkilotlarini birlashtirdi.

1984-yilda London fond birjasi tomonidan London fond birjasida o'z qimmatli qog'ozlarini sotish uchun hisobga qo'yishni istagan barcha chet ellik korporatsiyalarga hisobot tuzishda moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga rioya qilishni, ya'ni ushbu standart asosida hisobot taqdim qilishni taklif qildi.

1985-yilda yirik Amerika korporatsiyalaridan biri bo'lgan General Elektrik korporatsiyasi 1984-yil uchun moliyaviy hisobotlarni faqat amerikanacha uslubda emas, balki xalqaro standartlar asosida tuzib, topshirgan. 1987-yildan e'tiboran Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitaning xalqaro tashkilotlaridan biri bo'lgan «Qimmatli qog'ozlar bo'yicha xalqaro Komissiyasi (International Organization of Securities Commissions, IOSC) bilan hamkorligi yangi strategik loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun yordam berdi. Bunday loyihalardan birida hisobot tuzishda biror fond birjasining listingiga kirishni istagan chet ellik korporatsiyalar moliyaviy hisobotlarni tuzishda milliy standartlar o'rniga xalqaro standartlardan foydalanish va unga rioya qilish belgilangan. Bu Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mita a'zolari sonining o'sib

borishiga yordam berdi. Shu tariqa Qo'mitaga a'zo bo'lgan tashkilotlarning soni ortib borib, 1997-yil boshiga ularning soni 116 tani tashkil etgan. Hozirgi kunda dunyoning 85 dan ortiq davlatlarining 200 dan ortiq professional buxgalterlik tashkilotlari Qo'mitaga a'zodir.

Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasi (BHXSQ) ning faoliyatida Jahon banki, IOSCO, OESR, Birlashgan Millatlar tashkiloti, Xalqaro Savdo Palatasi bir qator xalqaro tashkilotlar ham ishtirok etadi. Ushbu Qo'mita tomonidan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) ishlab chiqilib, chop etilgan va hamma joylarda tatbiq etish uchun tavsiya etilgan. 85ta davlatning milliy kasbiy buxgalteriya tashkilotlarini birlashtirgan buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasi (BHXSQ) ma'lumotlariga ko'ra, buxgalteriya hisobi «iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda eng keng doiradagi foydalanuvchilarga foydali bo'lgan» korxonaga haqida moliyaviy ma'lumot bilan ta'minlash kabi muhim vazifani bajaradi.

Hozirgi kunda buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasi (BHXSQ) buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Kengashi nomi bilan faoliyat yuritmoqda.

Moliyaviy hisobotni taqdim etish kabi BHXSning asosiy maqsadiga erishish uchun ham quyidagilarga e'tibor berilishi talab etiladi.⁴

- vazifalarni yechish uchun talab etiladigan moliyaviy ma'lumot to'plash va hisobotlar tuzish tamoyillariga rioya qilish;

- axborot tizimini tashkil etish;

- moliyaviy hisobot elementlarini hisoblash ✓✓

Moliyaviy hisobotning maqsadi moliyaviy ahvol, faoliyat natijalari va o'zgarishlar haqida ma'lumot taqdim etishdan iborat. Ushbu ma'lumot keng doiradagi foydalanuvchilarga qarorlarni qabul qilish uchun zarur.

Ushbu maqsadlarda tuzilgan moliyaviy hisobot aksariyat foydalanuvchilarni ma'lumotga bo'lgan umumiy talablarini qondiradi. Biroq moliyaviy hisobot foydalanuvchilarga ular tomonidan iqtisodiy qarorlarni qabul qilish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumot bilan ta'minlash imkoniyatiga ega emas, chunki u faqat bo'lib o'tgan hodisalarning moliyaviy natijalarini aks ettiradi, shuningdek, moliyaviy bo'lmagan ma'lumotni o'z ichiga oladi.

⁴ Buxgalterskiy uchet dlya bankirov. UCAID Toshkent, 2004.

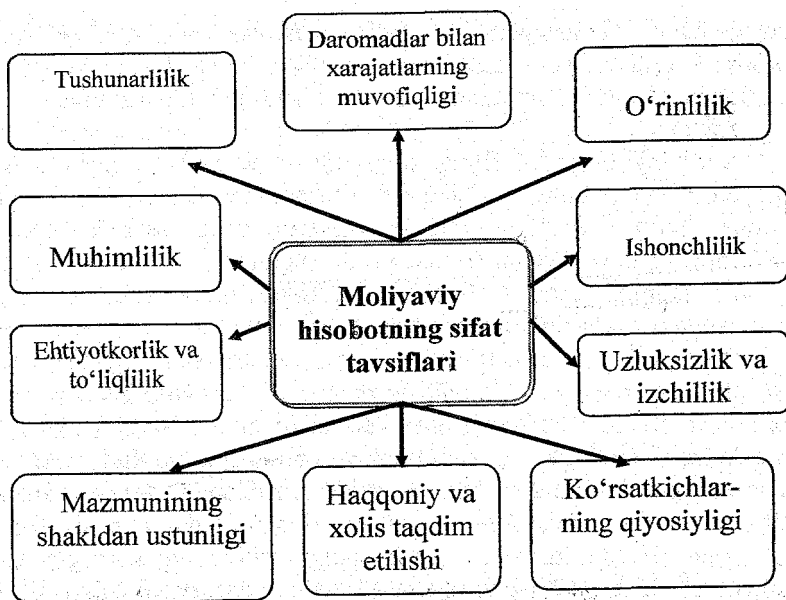
Shu bilan birga, moliyaviy hisobot bank rahbariyati faoliyatiga baho beradi yoki rahbariyatga ishonib topshirilgan mablag'lar uchun javobgarlikni aks ettiradi. Foydalanuvchilar qarorlarni qabul qilish maqsadida bank rahbariyati ishiga yoki uning javobgarligiga baho beradi. Ushbu qarorlarga, masalan, investitsiyalarni saqlash yoki mijozlari bo'lgan korxonalar va tashkilotlarni sotish, rahbarlarni ishdan bo'shatish, boshqa lavozimga o'tkazish kabilarni kiritish mumkin.

Moliyaviy hisobotning tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog'liq, chunki ular bir xil amallar va hodisalarni turli jabhalarini aks ettiradi. Hisobotning har bir shakli boshqalardan farq qiladigan ma'lumotni berishiga qaramasdan, ularning hammasi qaysidir moddalari, jihatlariga ko'ra bir-biri bilan bog'liq. Alohida olingan holda ko'pincha bu hisobotlar foydalanuvchilar uchun muayyan ehtiyojlarini aks ettiruvchi kerakli barcha ma'lumotni yetkazib bera olmaydi. Masalan, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, balans va moliyaviy ahvolni o'zgarishi haqidagi hisobotlarning ma'lumotlarisiz foydalanilsa, bankning moliyaviy natijalari haqida to'liq axborot bera olmaydi.

Moliyaviy hisobot ilovalarni (tushuntirish xati), qo'shimcha materiallar va boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Masalan, u balans, foyda va zararlar moddalari haqida foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondiruvchi qo'shimcha ma'lumotni aks ettirishi mumkin. U, bank faoliyatiga ta'sir etadigan risklarni va noaniqliklarni, shuningdek, balansda aks ettirilmagan har qanday resurslar va majburiyatlarni yoritishi mumkin.

4-§. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining tavsiflari

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining sifat tavsiflari ko'pincha, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini yuritish tamoyillari ham deb nomlanadi. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining sifat tavsiflariga tushunarlilik, o'rinalilik, muhimlik, mazmunining shakldan ustunligi, uzluksizlik va izchillik, ishonchlilik, ehtiyotkorlik, to'liqlilik, ko'rsatkichlarning qiyosiyliigi, daromadlar bilan xarajatlarning muvofiqligi, haqqoniy va xolis taqdim etilishi kabi qator sifat tavsiflarini kiritish mumkin. Moliyaviy hisobotning sifat tavsiflarini chizma ko'rinishida keltiramiz.

1-chizma. Moliyaviy hisobotning sifat tavsiflari.⁵

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari sifat tavsiflarining har birini alohida ko'rib chiqamiz.

Tushunarlilik

Moliyaviy hisobotda taqdim etilgan ma'lumotning asosiy sifati, bu foydalanuvchilar uchun tushunarli bo'lishidir. Bunda, foydalanuvchilar xo'jalik va iqtisodiy faoliyat sohasida, buxgalteriya hisobi sohasida yetarlicha bilimlarga ega bo'lish, shuningdek, talab etiladigan darajada qunt bilan harakat qilish istaklari bo'lishi lozim deb faraz qilinadi. Biroq foydalanuvchilarga iqtisodiy qarorlarni qabul qilishi uchun o'rinli bo'lgan murakkab savollarni keltirib chiqaruvchi yoki olinishi qiyin kechadigan ma'lumot, faqat ma'lum foydalanuvchilar tomonidan tushunish murakkabligi sababli chiqarib tashlanishi mumkin emas.

O'rinlilik

Foydali bo'lish uchun ma'lumot qarorlar qabul qiluvchi foydalanuvchilar uchun o'rinli bo'lishi kerak. Foydalanuvchilarni iqtisodiy qarorlariga ta'sir etib, ularga o'tib ketgan, hozirgi paytda amalga

⁵ Navro'zova K., Karimov N., Ortiqov U. Banklarda buxgalteriya hisobi VIPPOLIGRAF T 2013-yil.

oshiriladigan va kelajakda bo'ladigan hodisalarni baholash uchun yordam beradigan yoki ularni tasdiqlaydigan yoxud avvalgi baholarni tuzatish imkoniyatini yaratgan ma'lumot o'rinli deb hisoblanadi.

Muhimlik

Ma'lumotning o'rinliligiga uning tavsifi va muhimligi jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi holatlarda faqat ma'lumot tavsifi uning o'rinliligini aniqlash uchun yetarli bo'lmaydi. Masalan, yangi segment haqidagi ma'lumot, hisobot davrida ushbu yangi segment tomonidan erishilgan natijalar muhimligidan qat'i nazar, tavakkalchilik va imkoniyatlarni baholashga o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin.

Boshqa vaziyatlarda tavsif ham, muhimlik ham jiddiy ahamiyatga ega, masalan, muayyan faoliyat turiga tegishli, mavjud bo'lgan asosiy xaziralarni hajmi. Banklarga nisbatan oladigan bo'lsak, bankning va mijozlarining muddati o'tgan debitor va kreditorlik qarzlari, muddatida qaytarilmagan kreditlar va ular bo'yicha hisoblangan foizlar, foizlarni o'stirmaslik uchun balansdan tashqariga olingan foizlar va boshqalar.

Agar shu ma'lumotning berilmasligi yoki uning noto'g'ri talqin qilinishi foydalanuvchilar tomonidan iqtisodiy qarorlarni qabul qilishga o'z ta'sirini ko'rsatsa yoki mazkur qarorni o'zgartirish ehtimoli mavjud bo'lsa, ma'lumotlar muhim bo'ladi. Muhimlik muayyan sharoitda baholanadigan ma'lumotni bermaslik yoki uni buzib ko'rsatilishiga bog'liq xato yoki moddaning miqdoriga bog'liqdir. Shunday qilib, muhimlik ma'lumot foydali bo'lishi uchun uning asosiy sifat tavsifi bo'lmay, odatda hisob boshlanishining nuqtasi sifatida ko'riladi.

Ishonchlilik

Foydali bo'lishi uchun ma'lumot ishonchli ham bo'lishi kerak. Ma'lumot, agar unda ahamiyatli xato yoki bilib qilingan buzib ko'rsatishlar bo'lmasa, foydalanuvchilar ushbu ma'lumotga ishonchli deb hisoblanadi.

Ma'lumot o'rinli bo'lib turib, o'z tavsifi va taqdim etilishi bo'yicha shunchalik ishonchli bo'lmasligi mumkinki, uning tan olinishi keyinchalik yangilish qarorlarni qabul qilinishiga olib keladi.

Haqqoniy va xolis taqdim etilishi

Foydali bo'lishi uchun, ma'lumot xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy ahvoli, operatsiyalar natijalari, pul mablag'lari harakati to'g'risida haqqoniy va xolis tasavvur yaratishi kerak. Shunday qilib, masalan, bank operatsiyalari boshqa hodisalarni hamda ularni amalga oshirish natijasi bo'lgan, tan olish mezonlariga javob beradigan

bankning aktivlari, majburiyatlari va kapitalini haqqoniy hamda xolis aks ettirishi kerak.

Mazmunining shakldan ustunligi

Agar hisob-kitob hujjatlarida va moliyaviy hisobotda axborot operatsiyalari va voqealarning mazmunini ishonchli darajada aks ettirsa, bunday axborot uning huquqiy shakli bilangina emas, balki mohiyati va haqiqiyliги bilan muvofiq holda hisobga olinishi hamda taqdim etilishi zarur. Operatsiyalar va boshqa hodisalarning mazmuni ularning huquqiy yoki belgilangan shakliga har doim ham muvofiq kelmaydi.

Moliyaviy hisobotdagi betaraflik

Moliyaviy hisobotda beriladigan axborot ishonchli bo'lishi uchun u har xil farazlardan xoli bo'lishi lozim. Moliyaviy hisobot ma'lumotning tanlash va taqdim etishi bilan qarorlarni qabul qilinishiga yoki oldindan belgilangan natija yoki yakunga etishish maqsadida fikrni shakllantirishga o'z ta'sirini ko'rsatsa, u betaraf deb hisoblanishi mumkin emas.

Ehtiyotkorlik

Qarorlar qabul qilishda ehtiyotkorlik qoidasiga rioya qilish aktivlar va daromad qaytadan baholanmasligi, majburiyatlar yoki xarajatlar esa yetarlicha baholanmasligiga yo'l qo'ymaslik maqsadida noaniqlik sharoitida baho chiqarish uchun zarur.

Konservatizm (ehtiyotkorlik) tamoyili bo'yicha cheklov quyidagini taxmin qiladi: agar konseptual va foydalaniladigan tamoyillariga muvofiq bir xildagi ikki imkoniyat mavjud bo'lsa, unda, u sof foydaga yoki aktivlarni umumiy summasiga kamroq bo'lgan ijobiy ta'sirini ko'rsatadigan imkoniyatni afzal deb ko'rish va qo'llash kerak. Agar daromadlarni baholashda ikki turlicha bo'lgan imkoniyatdan foydalanishga ruxsat etilsa, hisobotda u eng kichik bo'lgan bahoda aks ettirilishi kerak. Agar, buxgalteriya hisobotida daromadlar, xarajatlar, foyda va zararlarni aks ettirishda ikki turlicha imkoniyatlardan qaysi birini qo'llashni hal etishda asosli ikkilanish paydo bo'lsa, sof daromadga eng kam bo'lgan ijobiy samarani aks ettiruvchi summa ko'rsatilishi kerak.

To'liqlik

Moliyaviy hisobotlarning ishonchlilikini ta'minlash maqsadida axborot yetarlicha to'la hajmda taqdim etilishi lozim.

Ko'rsatkichlarning qiyosiyliги

Moliyaviy axborot foydali va mazmunli bo'lishi uchun, bir hisobot davridagi axborot boshqa hisobot davrdagisi bilan qiyoslanadigan

bo'lishi kerak. Masalan, 2010-yilning hisobot ma'lumotlari 2009-yilda tuzilgan hisobot ma'lumotlar bilan qiyoslanishi, bu davrga nisbatan qanday o'zgarish bo'lganligi aniqlanishi lozim. Foydalanuvchilar xo'jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotni tayyorlashda foydalanadigan hisob-kitob siyosatidan, ana shu siyosatdagi barcha o'zgarishlardan va shunday o'zgarishlarning natijalaridan xabardor bo'lishlari lozim.

Hisobot davrida daromadlar bilan xarajatlarning muvofiqligi

Hisobot davrida bo'lgan daromadlar bilan xarajatlarning muvofiqligi shuni anglatadiki, mazkur davrda ushbu hisobot davridagi daromadlarni olishga asos bo'lgan xarajatlar aks ettiriladi. Agar daromadlar bilan xarajatlarning o'rtasida bevosita bog'liqlikni o'rnatish qiyin bo'lsa, xarajatlar biron-bir taqsimlash tizimiga muvofiq bir nechta hisobot davrlari o'rtasida taqsimlanadi. Bu, masalan, bir necha yilga taqsimlanadigan amortizatsiya xarajatlariga taalluqlidir.

Aktivlar va majburiyatlarning haqiqiy baholash

Aktivlar va majburiyatlarning haqiqiy baholash qoidasi shundan iboratki, ularning tannarxi yoki sotib olish qiymati asosiy bahodir. Standartlarda ko'zda tutilgan ayrim hollarda haqiqiy baho sotib olish qiymatidan farq qilishi mumkin.

Izchillik

Hisob siyosati bir davrdan ikkinchi davrga izchil o'tkazilib boradi deb hisoblanadi. Foydalanuvchilar xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy ahvolidagi o'zgarish tamoyilini belgilash uchun har xil hisobot davrida ularning moliyaviy hisobotlarini taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak.

O'z vaqtida taqdim etish

Hisobot axboroti asossiz kechiktirilsa, u o'zining iqtisodiy ahamiyatini yo'qotadi. Axborotni o'z vaqtida taqdim etish uchun bitimning yoki boshqa holatning barcha jihatlarini ma'lum bo'lgunga qadar hisobotga zarurat paydo bo'lishi mumkin, bu esa uning ishonchliligini buzadi. Boshqa tomondan, agar hisobot barcha jihatlar ma'lum bo'lgunicha kechiktirilsa, hatto eng ishonchli axborot ham foydalanuvchilarga katta foyda keltirmaydi, chunki ular ilgariroq qaror qabul qilishga majbur bo'ladilar. Ahamiyatlilik bilan ishonchlilik o'rtasida mutanosiblikka erishish maqsadida iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qanday qilib eng yaxshi tarzda qondirish masalasini hal etish kerak.

Uzluksizlik

Uzluksizlik qoidasida bankning uzluksiz faoliyat ko'rsatishi nazarda tutiladi. Har bir bankning tijorat tashkiloti sifatidagi asosiy maqsadi – yuqori darajada foyda olishdir. Shu nuqtayi nazardan, bank tashkil etilgandan boshlab faoliyat yuritayotgan davr mobaynida o'z faoliyatining uzoq vaqt uzluksiz davom ettirishni oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Moliyaviy hisobot, odatda, bank yoki biror korxonada faoliyati haqidagi ma'lumotlarni ko'rsatadi. Shu bilan birga, moliyaviy hisobot yaqin kelajakda ushbu bank yoki korxonada faoliyat ko'rsatishni davom ettiradi degan faraz asosida tuziladi. Shunday qilib, bank tugatilishi yoki o'z faoliyati ko'lamini ahamiyatli ravishda qisqartirishi yoxud tugatishga oid yaqin kelajakda niyati ham yo'q va bunga ehtiyoji ham yo'q deb faraz qilinadi.

Lekin bozor iqtisodiyoti sharoitida banklarning bankrot bo'lishi, boshqa banklarga qo'shilishi kabi hodisalar ham yuz berishi mumkin. Shuning uchun biror sabablarga ko'ra ma'lum vaqt ichida bankning tugatilishi yoki qisqartirilishiga zaruriyat paydo bo'lsa, bunday holda moliyaviy hisobotda yuqoridagi holatlar yoritilishi lozim.

5-§. Hisoblash tamoyili bo'yicha hisobni yuritish

Ilgari barcha hisobotlar kassa usulini qo'llagan holda tuzilar edi. Xalqaro standartlarga ko'ra hisoblash tamoyili bo'yicha hisobni yuritish amalga oshiriladi.

Bankning o'z oldidagi vazifalarini bajarishi uchun moliyaviy hisobot ma'lum shakldagi hisoblash tamoyili asosida tuzilishi zarur. U hisobga olish mezonlariga muvofiq daromadni qachon hisobga olish va uni qachon hisobotlarda aks ettirish kerakligini belgilaydi. Hisoblash tamoyiliga muvofiq, xizmatlar ko'rsatilishidan olingan daromad, mijoz ushbu xizmatlarning egasi bo'lganda, ya'ni egalik qilish huquqi bilan bog'liq bo'lgan barcha risklar va mukofotlar unga o'tgan paytda hisobga olinadi. Bank o'z majburiyatlarini bajarmaguncha, daromad hisobga olinmasligi lozim. Buni bank nuqtayi nazaridan ham, korxonalar nuqtayi nazaridan ham ko'rish mumkin. Masalan, bank mijozlarga kredit beradi, lizing, faktoring va boshqa xizmatlarni ko'rsatadi yoki sotuvchi mahsulot ishlab chiqarishi, xizmat ko'rsatishi: boshqa kompaniya yoki jismoniy shaxsga joydan yoki pul mablag'laridan ma'lum bir muddat davomida foydalanishga ruxsat berishi kerak. Yangi sharoitda doimo

birinchi o'rinda «Bank yoki sotuvchi o'z majburiyatlarini bajardimi?» degan savol beriladi. Ya'ni bank shartnomada ko'rsatilgan muddatlarda kelishilgan miqdorda kredit berdimi yoki korxonaga mahsulot oluvchiga o'z vaqtida sifatli mahsulot yetkazib berdimi?

Agar bank misolida oladigan bo'lsak, bank mijozga kredit berganda kredit uchun mijozdan foiz to'lovlari kelib tushmasdan oldin ular hisoblab boriladi va mijozdan foiz undirilmagan avval bank daromadiga kirim qilinadi.

Demak, hisoblash tamoyilini hisobga olishda kassa tushumlari usulini emas, balki hisoblash usulini qo'llanilishini talab qiladi. Shuning uchun nasiyaga tovarlarni sotish yoki xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha tuzilgan bitimlar odatda, pul mablag'lari haqiqatda hisobvaraqqa kelib tushgan davrda emas, balki ana shu xo'jalik muomalalari yoki xizmat sodir bo'lgan davrdagi daromad sifatida hisobga olinadi.

Moliyaviy hisobotlar hisoblash tamoyiliga asosan tayyorlanishi kerakligini aytdik. Ushbu tamoyil moliyaviy hisobotga quyidagicha ta'sir etadi:

- operatsiya va hodisalarni pul mablag'lari to'langanda yoki olinganda emas, balkim ular haqiqatda ro'y bergan paytida tan olinishi kerak;
- bu buxgalteriya balansida aktivlar sifatida aks ettirilgan moddalar bo'yicha pul mablag'larni yoki boshqa moliyaviy resurslarni olish huquqini beradi;
- bu buxgalteriya balansida majburiyatlar sifatida aks ettirilgan moddalar bo'yicha pul mablag'larini to'lash yoki xizmatlarni ko'rsatish majburiyatini yuklaydi;
- moliyaviy-xo'jalik faoliyatining natijalari haqidagi hisobotda daromadlar va xarajatlarni qaysi davrga taalluqli bo'lsa, o'sha davrda aks ettirish kerak;
- hisoblash tamoyili muvofiqlik tamoyili bilan moslashtiriladi, ya'ni daromadlar, pul olinishi vaqtidan qat'i nazar, tovarlar sotilganda yoki xizmatlar ko'rsatilganda tan olinadi. Hisoblash tamoyili qo'llanilganda xarajatlar, puli qaysi vaqtda to'langanidan qat'i nazar, ular bilan bog'langan daromad qaysi davrda amalga oshirilsa, ya'ni qaysi davrga tegishli bo'lsa, shu davrda tan olinadi.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarining mazmuni va iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitidagi ahamiyati nimadan iborat?
2. Xalqaro standartlarning asosiy maqsadi nimadan iborat?
3. Nima uchun buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarining turli modellari yuzaga kelgan?
4. Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarining qanday modellari mavjud?
5. Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarining Britan-Amerika modelining xususiyatlari haqida gapirib bering.
6. Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlarining boshqa modellariga tavsif bering.
7. BXXS ning asosiy shartlari va sifat tavsiflarini ta'riflang.
8. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasining asosiy maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
9. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasining a'zolari kimlar bo'lishi mumkin?
10. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasining eng dastlabki a'zolari bo'lgan davlatlarni sanab bering.
11. Buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan foydalanuvchilar kimlar?
12. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobining ahamiyati nimadan iborat?

II bob. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANKLARIDA MHXSLARI ASOSIDA MOLIVAVIY HISOBOTLARNI TUZISH ASOSLARI

Tayanch so'z va iboralar. Moliyaviy hisobot elementlari, aktivlar, majburiyatlar, kapital, moliyaviy natijalar, tan olish mezonlari, aktivlarni tan olish, majburiyatlarni tan olish, daromadlarni tan olish, xarajatlarni tan olish, dastlabki qiymat, joriy qiymat, tiklash qiymati, qoplanish qiymati va diskontlangan qiymat.

1-§. Moliyaviy hisobotlar, moliyaviy ahvol va uni baholash

Moliyaviy hisobotlar – bu xo'jalik operatsiyalari va hodisalarni turli toifalarga ko'ra pul qiymatida aks ettirishdir. Moliyaviy hisobot bank tomonidan bajarilgan barcha operatsiyalar va boshqa hodisalar natijalarini, ularni keng doiradagi umumiy belgilari va iqtisodiy tavsiflariga ko'ra ma'lum bir toifalarga birlashtirgan holda aks ettiradi.

Moliyaviy ahvol – bank yoki korxonada bo'lgan iqtisodiy resurslarni mavjudligi va ularga qarama-qarshi bo'lgan jami kapitaldir. Moliyaviy ahvolni faqat ma'lum davrga aniqlash mumkin. Masalan oy, chorak, yil.

Iqtisodiy resurslarni buxgalteriya hisobida aktivlar deb, kreditorlik qarzlarni esa majburiyatlar deb ataladi. Bank aktivlari, majburiyatlari va kapitalini hisobga olgan holda bank moliyaviy ahvolining tenglamasi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\text{Aktivlar} = \text{Majburiyatlar} + \text{Kapital}$$

Bu tenglama balans tenglamasi sifatida buxgalteriyada barcha bankir va umuman, barcha buxgalterlarga ma'lum. Ushbu tenglama bank uchun ham, korxonada uchun ham birday bo'lib hisoblanadi. Uning ikkala qismi, albatta, bir-biriga teng bo'lishi kerak. Balans tenglamasi bilan bevosita bog'liq hisobot buxgalteriya balansi deyiladi. Buxgalteriya balansi bank yoki korxonada moliyaviy ahvolini ma'lum bir sanaga, masalan, hisobot davrining oxiriga ta'riflaydi. Buxgalteriya balansi

subyektning aktivlari, resurslari, resurslarga bildirilgan da'volar, ya'ni majburiyatlar va mulk egasiga tegishli ulush bo'lgan xususiy kapital to'g'risida iqtisodiy axborot beradi. Demak, bank balansini umumiy ko'rinishda quyidagi shaklda ifodalash mumkin:

Bank balansining shakli

1-jadval

Hisobvaraqa raqamlari	Aktivlar	Passivlar (majburiyatlar+ kapital)

Aktivlar likvidlilik darajasining pasayib borishi tartibida, majburiyatlar esa to'lov muddatining kamayib borishi tartibida va kapital jamlanishining kamayib borishi tartibida guruhlangan.

Balans muayyan sana bilan aks ettirilishi kerak. Masalan, «2014-yil 31-dekabr». Bunga qarama-qarshi «Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotda esa muayyan vaqt davrini aks ettirish uchun sana qo'yiladi, masalan. «2014-yil uchun».

Endi balans aktivlari, majburiyatlari va kapital bo'limlarining tavsifini ko'rib chiqamiz.

Aktivlar – kelgusida iqtisodiy naf olinishi kutiladigan, o'tib ketgan davrlardagi hodisalar natijasida vujudga kelgan va bank yoki korxonada nazoratida bo'lgan resurslardir. Aktivlar uch asosiy tavsifga ega bo'lib, ular quyidagilar:

– kelgusi iqtisodiy nafni, ya'ni pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlarining oqimiga bevosita va bilvosita kiritilgan imkoniyatlarni o'z ichiga oladi;

– kelgusida olinadigan ushbu iqtisodiy naflarga bank tomonidan nazorat qilish imkoniyati mavjud bo'lishi kerak;

– bajarilgan xizmat yoki boshqa hodisalarning natijasi hisoblanadi.

1-sonli Buxgalteriya Hisobining Xalqaro Standartlariga muvofiq aktivlar quyidagi holatlarda qisqa muddatli aktiv sifatida turkumlanadi:

1. Aktivni operatsion siklning odatiy sharoitlarida sotish yoki sotish uchun saqlash yoxud foydalanish uchun saqlashni nazarda tutadi.

2. Aktiv qisqa muddat ichida tijorat maqsadlarida saqlanadi va uni hisobot davridan boshlab 12 oy ichida sotish nazarda tutiladi.

3. U foydalanish uchun cheklovlarga ega bo'lmagan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari sifatidagi aktivdir.

Boshqa barcha aktivlar uzoq muddatli aktivlar sanaladi.

Balansning ikkinchi tomonidagi asosiy bo'lim majburiyatlar bo'limi bo'lib hisoblanadi. Majburiyatlar – bu o'tgan davr mobaynida sodir etilgan hodisalar yoki bajarilgan operatsiyalar natijasida paydo bo'lgan korxonalar yoki bankning qarzdorligidir. Ushbu qarzlarni qaytarish esa korxonalarining va banklarning resurslarini kamayishiga olib keladi. Xuddi aktivlar kabi majburiyatlar ham alohida tavsifga ega va ular quyidagilardir:

1. O'zida hozirgi kunda mavjud bo'lgan majburiyatni ifodalaydi.
2. Buning natijasi aktivlar bilan haq to'lanishi yoki xizmatlarning bajarilishiga olib keladi. Kelgusida paydo bo'ladigan majburiyatlar bunga kirmaydi.
3. Majburiyatni bajarish bank uchun majburiy hisoblanadi va deyarli muqarrar bo'ladi.
4. Majburiyatlar avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida yuzaga keladi.

1-sonli Buxgalteriya Hisobining Xalqaro Standartlariga ko'ra majburiyatlar quyidagi holatlarda qisqa muddatli majburiyat sifatida turkumlanadi:

1. Majburiyatni bank yoki korxonaning operatsion siklining odatiy sharoitlarida amalga oshirilganini hisobga olgan holda qaytarilishi ko'zda tutilgan bo'lganda.
2. Ushbu majburiyat hisobot davri boshlanishidan boshlab 12 oy ichida qaytarilishiga mo'ljallangan bo'lishi lozim.

Bankning boshqa barcha majburiyatlari uzoq muddatli hisoblanadi va turkumlanadi. Moliyaviy hisobotlarda aktivlar va majburiyatalarning o'zaro qoplanishi taqiqlanadi.

Bank passivlarining yana bir qismi bu kapitaldir. Hozirgi kunda ko'p banklarning balansida kapital xususiy kapital ko'rinishida shakllangan.

Xususiy kapital – barcha majburiyatlar chegirib tashlangandan keyingi bank yoki korxonalar aktivlarining bir qismidir. Boshqacha qilib aytganda, xususiy kapital bu mulkdorlarning bank yoki biror firmada egaligini tasdiqlovchi ulushidir. Xususiy kapital qoldiq ulush sifatida ta'riflanadi. Chunki u bankning aktivlaridan barcha majburiyatlarini ayirgandan keyin qolgan summasini ifodalaydi. Xususiy kapital aksiyadorlik kapitali, qo'shimcha kapital, zaxira kapitali va taqsimlanmagan foydadan tashkil topadi.

2

Moliyaviy hisobot foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinadigan iqtisodiy qarorlar, bank yoki korxonani pul mablag'lari va ularni ekvivalentlarini yaratish va ko'paytirish, shuningdek, bu jarayonni barqarorligi va o'z vaqtida amalga oshirilishi imkoniyatini baholashni talab etadi. Bu imkoniyat, pirovard natijada, masalan, korxonani o'z xodimlariga ish haqini to'lash, mol yetkazib beruvchilarga, foizlar bo'yicha qarzlarni to'lash, kreditlarni qaytarish va o'z mulkdorlariga dividendlarni to'lash qobiliyatini belgilaydi. Foydalanuvchilar, korxonaning pul mablag'lari va ularni ekvivalentlarini yaratish qobiliyatini baholashi uchun, korxonaning moliyaviy ahvoli, faoliyat natijalari va moliyaviy ahvoldagi o'zgarishlarga yo'naltirilgan ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak.

Bank nuqtayi nazaridan qaraydigan bo'lsak, bank aktivlarining holati qanday, bank majburiyatlarini o'z vaqtida to'lab bera oladimi-yo'qmi, mijozlarning omonatlari bo'yicha foizlar qarzlarni o'z vaqtida to'lay oladimi, bankning boshqa banklardan yoki mijozlardan olgan kreditlarini qaytara oladimi degan qator savollarga javob berish uchun bankning moliyaviy holati, pul mablag'larining harakati, moliyaviy faoliyatining natijalari haqida ma'lumotga ega bo'lish kerak. Bularni umumlashgan holda bankning moliyaviy ahvoli deyish mumkin.

Moliyaviy ahvol to'g'risidagi ma'lumot, asosan, buxgalteriya balansida beriladi. Bank faoliyatining natijalari haqida ma'lumot, asosan, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda keltiriladi. Moliyaviy ahvoldagi o'zgarishlar moliyaviy hisobotda alohida o'rin egallagan hisobot (xususiy kapitaldagi o'zgarishlar) orqali ko'rsatiladi. Demak, bankning moliyaviy ahvolini moliyaviy hisobotlardan bilib olish mumkin.

Moliyaviy hisobotning tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog'liq, chunki ular bir xil operatsiyalar va hodisalarni turli jihatlarini aks ettiradi. Hisobotning har bir shakli boshqalardan farq qiladigan ma'lumotni berishiga qaramasdan, hech bir ashyo yakkalanib qolmaydi va foydalanuvchilar uchun muayyan ehtiyojlarini aks ettiruvchi kerakli bo'lgan barcha ma'lumotni yetkazib bera olmaydi. Masalan, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, balans va moliyaviy ahvolni o'zgarishi haqidagi hisobotlarning ma'lumotlarisiz foydalansa, subyektning moliyaviy natijalari haqida to'liq axborotni bera olmaydi.

2-§. Moliyaviy hisobotlarning elementlari

Moliyaviy hisobotlar ma'lum bir elementlarni o'z ichiga olib, bu elementlar moliyaviy ahvolni baholash bilan bevosita bog'liq hamda bankning faoliyat natijalarini o'lchash bilan bog'liq bo'lgan elementlarni o'z ichiga oladi.

Bajarilgan operatsiyalar va ko'rsatilgan xizmatlar natijalarining turli belgilari va tavsiflariga ko'ra ushbu keng doiradagi toifalar moliyaviy hisobotning elementlari deb ataladi.

Bank balansidagi moliyaviy ahvolni baholash bilan bevosita bog'liq elementlar – bu *aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapitaldir*. Banklarning «Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotida esa bankning faoliyat natijalarini o'lchash bilan bog'liq bo'lgan elementlari *daromadlar, xarajatlar, foyda va zararlari ko'rsatiladi*.

Ushbu elementlarni «Balans hisoboti» hamda «Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotlarda taqdim etish ma'lum guruhlar (masalan, aktivlar bo'yicha: pul mablag'lari, kreditlar, bank mulki va boshqalar, majburiyatlar bo'yicha depozitlar, berilgan-olingan kreditlar, daromadlarda foizli daromadlar, foizsiz daromadlar kabilar)ni yaratishni talab etadi. Bu iqtisodiy qarorlarni qabul qilish uchun foydalanuvchilarga ma'lumotlarni foydali bo'lgan holda taqdim etish uchun imkon yaratadi.

Shunday qilib, bank moliyaviy ahvolini baholash bilan bog'liq elementlarga aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapital kiradi. Bundan tashqari, tegishli moliyaviy hisobotlarda daromad, xarajat, foyda va zarar kabi elementlar ham hisobga olinadi.

Aktivlar – avvalgi davrlarda sodir etilgan operatsiyalar natijasida olingan va bank tomonidan nazorat qilinadigan, ulardan foydalanish natijasida kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

Majburiyatlar – bu avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida paydo bo'lgan korxonaning joriy qarzi, ushbu qarzlar qaytarilishi natijasida korxonaning iqtisodiy nafni o'z ichiga olgan resurslarni kamayishiga olib keladi.

Xususiy kapital – bu barcha majburiyatlarni ayirgandan keyin bank aktivlarida qolgan ulush.

**Moliyaviy
natijalar bo'yicha
hisobotga tegishli
elementlar**

Bank o'z faoliyati davomida ko'plab operatsiyalar bajaradi va xizmatlar ko'rsatadi. Tijorat bankinging asosiy maqsadi foyda olish bo'lsada, uning faoliyati natijasi foyda yoki zarar bilan tugaydi. Foyda – bu xo'jalik subyektiga ta'sir etadigan asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyat, hodisalar, sharoitlar natijasida kapitalning ko'payishi bo'lib, xususiy kapitalga to'lanadigan kapital bundan mustasnodir.

Zararlar – bu asosiy faoliyat va barcha xo'jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, xarajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

Foyda faoliyat natijalarini o'lchashda yoki boshqa ko'rsatkichlarni, ya'ni investitsiyani olib kelgan foydasi, bir aksiyaga to'g'ri keladigan foyda kabilarni asosi sifatida foydalaniladi. Foydani o'lchash bilan bevosita bog'liq elementlar – bu daromadlar va xarajatlardir.

Daromadlar – bu aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijada xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi, ammo aksiyador kapitalga ta'sischi tomonidan to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

Xarajatlar – bu aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijada xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy naflarni kamayishi, ammo aksiyador kapitalni ta'sischi orasida taqsimlashi bundan mustasnodir.

Moliyaviy hisobotlarning yuqorida sanab o'tilgan elementlari haqida boshqa mavzularda batafsil to'xtab o'tiladi.

3-§. Moliyaviy hisobot elementlarini tan olish

Tan olish – bu quyida keltirilgan elementlarni tan olish mezoniga javob beradigan moddalardan birini «Balans hisoboti» yoki «Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotga kiritishdir. Tan olish – moddani so'z bilan ifodalash va uning pul qiymatida aks ettirish, shuningdek, ushbu summani balans va «Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotda aks ettirishdir. Tan olish mezoniga javob beruvchi summani balans va «Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotda tan olinishi zarur. Tan

olinmagan moddalar hisob siyosatining yoritilishi, ilovalar va tushuntirish materiallarida aks ettirilmaydi.

Element ta'rifiga mos bo'lgan modda quyidagi mezonlarga rioya qilinganda tan olinishi kerak:

a) modda bilan bog'langan har qanday kutilayotgan naf korxonada tomonidan olinishi yoki yo'qotilishi ehtimoli mavjud bo'lishi kerak;

b) modda pul qiymatida o'lchash uchun maqbul asosga ega bo'lishi va korxonada uchun ahamiyatli bo'lishi kerak.

Kutilayotgan naf olinishi ehtimoli. Kutilayotgan daromad olinishi ehtimoli tushunchasidan modda bilan bog'langan har qanday kutilayotgan daromad korxonada tomonidan olinishi yoki yo'qotilishini ehtimollik darajasini aniqlashda foydalaniladi. Ushbu tushuncha bank ishlayotgan muhitni tavsiflaydigan noaniqlikni ifodalaydi. Kelgusi daromadlarga oid noaniqliklarni baholash darajasi moliyaviy hisobot tuzilishida mavjud bo'lgan dalillar asosida amalga oshiriladi. Masalan, bankning debitorlik qarzi to'lanishi ehtimoli paydo bo'lganda teskari dalillar bo'lmasa, ushbu debitorlik qarzlarni aktiv sifatida tan olish o'rinli hisoblanadi. Biroq katta hajmdagi debitorlik qarzlari uchun esa, ma'lum qismi qaytarilmasligi ehtimoli mavjud, shuning uchun iqtisodiy naflarni kutilayotgan kamayishini tasvirlaydigan xarajat tan olinadi.

O'lchash mezonlari. O'lchash yoki hisoblash mezonlari to'rtta miqdoriy ko'rsatkichlarga asoslanadi va tegishli tartibda hisobga olingan moddalar tushunarligi, ahamiyatligi, ishonchligi va shuningdek, taqqoslanuvchanligi bilan farq qiladi deb faraz qilinadi:

1. Elementning aniqlanishi. Modda moliyaviy hisobotning elementi ta'rifiga mos kelishi lozim.

2. O'lchanuvchanlik. Modda aniq o'lchanishi mumkin bo'lgan mos keluvchi alomat (tavsif)ga ega.

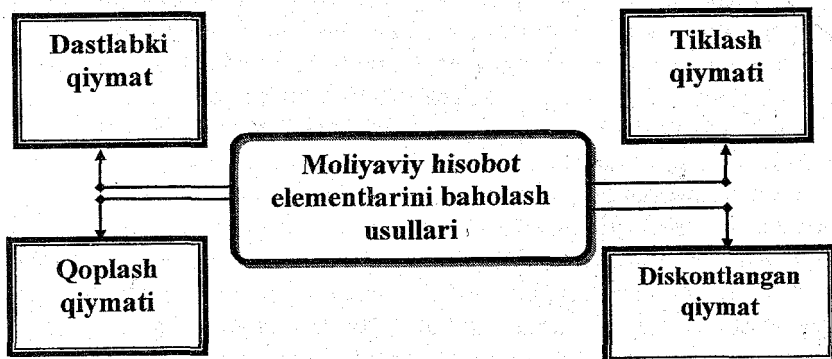
3. Dolzarblik. Moddada mavjud bo'lgan ma'lumotlar foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga ta'sir etishga qodir.

4. Ishonchlik. Moddada mavjud bo'lgan ma'lumotlar ishonchli, betaraf va tekshirish qobiliyatiga ega hisoblanadi.

4-§. Moliyaviy hisobot elementlarini baholash

Moliyaviy hisobot elementlarini baholash – bu moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan elementlarni pul summalarini aniqlash, tan olish, muvozanat hamda foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga kiritish jarayonidir. Buning uchun baholashning muayyan usulini tanlab olish zarur.

Moliyaviy hisobot elementlarini baholashda bir qator turlicha usullardan foydalaniladi. Bu usullarga quyidagilarni kiritish mumkin.

2-chizma. Moliyaviy hisobot elementlarini baholash usullari.⁶

Moliyaviy hisobot elementlarini baholash usullarining har birini ko'rib chiqamiz.

Dastlabki qiymat. Aktivlar, ularni sotib olish vaqtida to'langan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari, yoxud taklif etilgan haqqoniy qiymati bo'yicha hisobga olinadi. Majburiyatlar qarz majburiyatning almashtirish evaziga olingan tushum summasida hisobga olinadi, ba'zi hollarda esa (masalan, foyda solig'i), ishlarni odatiy sharoitini hisobga olgan holda, ushbu majburiyatlarni qaytarish uchun kerakli bo'lgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari summasida aks ettirilishi mumkin.

Tiklash qiymati. Aktivlar, ularni sotib olish vaqtida hozirgi paytda xuddi shunga o'xshash aktiv sotib olingandagi to'lanishi kerak bo'lgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari bo'yicha aks ettiriladi. Majburiyatlar, hozirgi paytda shu majburiyatning qaytarishi uchun talab etiladigan, pul mablag'lari va ularni ekvivalentlarini diskontlanmagan summasida aks ettiriladi.

Qoplash qiymati. Aktivlar, ularni odatiy sharoitda sotib olishda to'lanishi zarur bo'lgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari bo'yicha aks ettiriladi. Majburiyatlar, agar hozirgi paytda ularni

⁶ Buxgalterskiy uchet dlya bankirov. UCAID Toshkent. 2004

qaytarish talab etilsa, to'lanishi zarur bo'lgan pul mablag'lari va ularni ekvivalentlarini diskontlanmagan summasida aks ettiriladi.

Diskontlangan qiymat. Aktivlar, ishlarni odatiy tartibda yuritilgani taxmin qilingan taqdirda, ushbu aktiv tomonidan yaratilishi mumkin bo'lgan pul mablag'larining kelib tushishi diskontlangan summalarda aks ettiriladi. Majburiyatlar, ishlarni odatiy tartibda yuritilganini taxmin qilgan taqdirda ushbu majburiyatlar qaytarish uchun zarur bo'lgan pul mablag'larining kamayishi diskontlangan summalarida aks ettiriladi. Moliyaviy hisobotning tayyorlashda baholash asosi sifatida subyektlar tomonidan qabul qilingan eng ko'p foydalaniladigan baho – bu tarixiy qiymat hisoblanadi. Odatda, u boshqa baholash asoslari bilan birgalikda ishlatiladi. Masalan, zaxiralar, odatda tannarx yoki sof sotish bahosidan eng past bahoda hisobga olinadi, bozorda aylanadigan qimmatli qog'ozlar ularning bozor narxida, nafaqa majburiyatlari esa ularning diskontlangan qiymati bo'yicha hisobga olinadi.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Moliyaviy hisobotlar deganda nimani tushunasiz?
2. Moliyaviy hisobotlarning turlari va tuzish qoidalari qaysi MHXSlarida ko'rsatilgan?
3. Bankning moliyaviy ahvoli tushunchasiga izoh bering.
4. Moliyaviy hisobotlarning elementlarini sanab o'ting va ularga tavsif bering.
5. Balans tenglamasini yozing va unga izoh bering.
6. Moliyaviy hisobotlar elementlarini o'lchash mezonlari qanday?
7. Moliyaviy hisobot elementlarini baholash deganda nimani tushunasiz?
8. Moliyaviy hisobot elementlarini baholashning qanday usullari mavjud, ularni tavsiflang.
9. Moliyaviy hisobot elementlarini baholashning diskontlangan qiymat usulining mazmunini tushuntiring.
10. Moliyaviy hisobot elementlarini baholashning qoplash qiymati usulining mazmuni nimadan iborat?

I bo'lim bo'yicha test savollari

1. Buxgalteriya hisobi deganda nimani tushunasiz?

A) Iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda eng keng doiradagi foydalanuvchilarga foydali bo'lgan bank yoki korxonaga haqida moliyaviy ma'lumot bilan ta'minlash kabi muhim vazifani bajaradi.

B) Ma'lum bir xo'jalik yurituvchi subyekt to'g'risida moliyaviy ma'lumotlarni aniqlash, qayta ishlash va moliyaviy hisobot shaklida faoliyat yurituvchi subyektning moliyaviy holatiga qiziquvchi foydalanuvchilarga ma'lumotni yetkazib berishni amalga oshiradigan axborot tizim.

V) Buxgalteriya hisobi iqtisodiy ma'lumotlarni yig'adi, qayta ishlaydi, moliyaviy hisobotlar tayyorlaydi.

G) A, B va V javoblar to'g'ri.

2. Dunyoda kim birinchi bo'lib buxgalteriya hisobi nazariyasini yaratgan deb faraz qilinadi?

A) Italiyalik Luko Pachcholi.

B) Italiyalik Fernando Lukos.

V) Avstriyalik Leonardo Kapri.

G) To'g'ri javob yo'q.

3. Ikki yoqlama yozuvga qaysi asarda asos solingan?

A) Arifmetika va geometriya asoslari.

B) Buxgalteriya – biznes tili.

V) Buxgalteriya hisobining ilk namunalari.

G) Arifmetika, geometriya summasi, mutanosiblik va nisbatlar haqida.

4. Bu kitob kim tomonidan va qachon yozib tugatilgan?

A) Italiyalik Luko Pachcholi, 1493-yil.

B) Italiyalik Fernando Lukos, 1486-yil.

V) Avstriyalik Leonardo Kapri, 1678-yil.

G) To'g'ri javob yo'q.

5. Kitobning qaysi bo'limida ikki yoqlama yozuvning ilk bor ta'rifi berilgan?

A) 5-bo'lim Ikki yoqlama yozuvning mazmuni.

B) 7-bo'lim Buxgalteriya hisobi.

V) 11-bo'lim Hisobvaraqlar va yozuvlar haqida.

G) 3-bo'lim Buxgalteriya hisobini yuritish qoidalari.

6. Kimlar moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilariga kiradi?

- A) Mavjud va bo'lg'usi investorlar.
- B) Xodimlar, kreditorlar, mol yetkazib beruvchilar va boshqa savdo kreditorlari.
- V) Hukumat va uning idoralari, jamoatchilik, auditorlar, maslahatchilar.
- G) Barcha javoblar to'g'ri.

7. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (BHXS) qanday tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan va chop etilgan?

- A) Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasi.
- B) Professional buxgalterlar Assotsiatsiyasi.
- V) Banklar Assotsiatsiyasi.
- G) Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Assotsiatsiyasi.

8. BHXSning asosiy maqsadiga erishish uchun quyidagilar belgilanishi kerak:

- A) Vazifalarni yechish uchun talab etiladigan moliyaviy ma'lumot.
- B) Axborot tizimini tuzish tamoyillari.
- V) Moliyaviy hisobot elementlari.
- G) A, B va V javoblar to'g'ri.

9. Moliyaviy hisobotning maqsadi nimalardan iborat?

- A) Moliyaviy ahvol, faoliyat natijalari va moliyaviy ahvoldagi o'zgarishlar haqida ma'lumot taqdim etish.
- B) Hammaga moliyaviy faoliyat haqida umumiy axborot berish.
- V) Kelgusida bo'ladigan operatsiyalarning to'g'riligi haqida ma'lumot berish.
- G) Iqtisodiy qarorlarni qabul qilish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumot bilan ta'minlash.

10. Moliyaviy ahvol to'g'risidagi ma'lumot qaysi hujjatda beriladi?

- A) Balans hisobotida beriladi.
- B) Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda.
- V) Debitorlar va kreditorlar to'g'risidagi hisobotda.

G) Oborotlar va qoldiqlar qaydnomasida.

11. Korxonada yoki bank faoliyatining natijalari qanday hisobotda aks etiriladi?

- A) Balans hisobotida beriladi.
- B) Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda.
- V) Debetorlar va kreditorlar to'g'risidagi hisobotda.
- G) Oborotlar va qoldiqlar qaydnomasida.

12. Xalqaro standartlarning tan olingan modellari qaysi qatorda to'liq joylashgan?

- A) Amerika-Britan modeli, Afrika modeli, Islom modeli, Lotin Amerikasi modeli.
- B) SNG davlatlari modeli, Amerika-Britan modeli, Islom modeli, Kontinental model.
- V) Afrika modeli, Islom modeli, Lotin Amerikasi modeli, Kontinental model, Osiyo modeli.
- G) Kontinental model, Amerika-Britan modeli, Islom modeli, Lotin Amerikasi modeli.

13. O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunning qaysi moddasida moliyaviy hisobotlar va buxgalteriya hisobini yuritish tartibi korxonalar uchun Moliya vazirligi, banklar uchun Markaziy bank sifatida belgilab berilishi ko'rsatilgan?

- A) 16-moddasida.
- B) 14-moddasida.
- V) 4-moddasida.
- G) 1-moddasida.

14. Buxgalteriya hisobining Kontinental modeli amal qiladigan qonunchiligi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) 1 ta Soliq kodeksi va 2 ta Savdo kodeksi.
- B) Savdo kodeksi.
- V) Savdo-Soliq kodeksi.
- G) Savdo kodeksi va 3 ta Soliq kodeksi.

15. Kontinental modelga qaysi davlatlarning buxgalterlari amal qiladi?

- A) Barcha davlatlar.

- B) Yevropa davlatlari.
- V) Osiyo davlatlari.
- G) Yevropa davlatlari.

16. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari Qo'mitasi qachon va qayerda birinchi marta tashkil etilgan?

- A) Germaniyada, 1972-yil.
- B) Germaniyada, 1985-yil.
- V) Amerikada, 1973-yil.
- G) Bryusselda, 1980-yil.

17. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari Qo'mitasi hozirgi kunda nima deb nomlanadi?

- A) Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari Qo'mitasi.
- B) Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari Kengashi.
- V) Buxgalteriya hisobotlari xalqaro standartlari Kengashi.
- G) Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari Assotsiatsiyasi.

18. Nega turli davlatlarda har xil standartlar qabul qilingan?

- A) Har tomonlama qulayligi hisobga olingan.
- B) Har xil davlatlarning mentaliteti, rivojlanish xususiyatlari mavjud.
- V) Har xil davlatlar o'z qonunchiligini ustun qo'yadi.
- G) Har xil davlatlarda buxgalteriya hisobining rivojlanish darajasi turlichadir.

II BO'LIM. BANKLARNING HISOB SIYOSATI

III bob. HISOB SIKLI TUSHUNCHASI VA UNING BOSQICHLARI

Tayanch so'z va iboralar. Hisob sikli, hisob siklining bosqichlari, buxgalteriya hisobining axborot tizimi, debet, kredit, yordamchi kitob, bosh kitob, sinov balansi, tuzatuvchi o'tkazmalar, tuzatilgan balans, vaqtinchalik hisobvaraqlar, moliyaviy hisobot, avtomatlashtirilgan hisob sikli, tuzatuvchi o'tkazmalar.

1-§. Hisob sikli tushunchasi. Hisob siklining bosqichlari

Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarida moliyaviy hisobot elementlari, moliyaviy ahvol kabi qator tushunchalar bilan birga hisob jarayonida bo'lgan «hisob sikli» degan tushuncha ham mavjud.

Xo'jalik operatsiyalarini tahlil qilishdan to moliyaviy hisobotni tuzish va hisobvaraqlarni yopishgacha bo'lgan hisob jarayoni bosqichlarining ketma-ketligi hisob sikli deb ataladi.

Bank buxgalteriyasida korxonalar va tashkilotlar buxgalteriyasidan farqli ravishda banklarga xos bo'lgan operatsiyalar va xizmatlar bajariladi hamda ular alohida xususiyatlarga ega. Buxgalteriya xodimlari mijozlardan tegishli hujjatlarni qabul qilib oladilar va uni buxgalteriya hisobida aks ettiradilar. Mijozlardan hujjatlarni qabul qilish, uni tahlil qilib, tegishli o'tkazma berish, pul mablag'larining tegishli hisobvaraqqa o'tkazish, kredit berish va shu kabi boshqa ko'plab bank operatsiyalarini bajarish natijasida moliyaviy hisobotlar tuzish va hisobvaraqlarning yopilishigacha bo'lgan jarayon bank uchun hisob sikli bo'lib hisoblanadi.

Barcha buxgalterlarda bo'lgani kabi bank buxgalterining ish jarayonida ham doimo uch savolga duch kelish mumkin:

1. Operatsiya qachon sodir etildi?
2. Bu operatsiyaning qiymati qancha?

3. Ushbu operatsiya qanday qilib turkumlanadi?

Boshqaruv qarorlarni qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumot bir tizimga keltirilgan ravishda to'planishi kerak. Bunday ma'lumotlar hisobvaraqlarda mujassamlanadi.

Buxgalteriya ma'lumoti saqlanadigan asosiy hujjat – bu hisobvaraqdır. Banklarda aktivlar, passivlar, kapital, shuningdek, daromadlar, xarajatlar, foyda va zararlarni hisobga olish uchun alohida hisobvaraqlar ochiladi.

Bu hisobvaraqlarda hujjatlarga asosan ma'lum bir bank operatsiyalari bo'yicha tegishli buxgalteriya yozuvlari amalga oshiriladi.

Hisob quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

1. Dastlabki hujjatlar asosida xo'jalik operatsiyalarini tahlil qilish.
2. Yordamchi kitob materiallari (shaxsiy hisobvaraqlar, jurnal)da xo'jalik operatsiyalarini qayd etish.
3. Yozuvlarni Bosh kitobga o'tkazish.
4. Transformatsiya jadvalini tuzish yordamida hisobot davrining oxirida hisobvaraqlarni transformatsiya qilish.
5. Hisobot davrining oxirida hisobvaraqni yopish.
6. Transformatsiya jadvali asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish.

Moliyaviy hisobot tuzish maqsadida buxgalter joriy hisobot davriga taalluqli bo'lgan ma'lumotlarni tanlab olishi zarur. Bu turli hisob-kitoblar, tahlillarni amalga oshirilishini, hujjatlar loyihalarini tayyorlashni talab etadi. Ularning barchalari ishchi hujjatlar deb ataladi.

Agar Yordamchi yoki Bosh kitobda biron bir xatoga yo'l qo'yilgan bo'lsa, ushbu xatoni tuzatish kerak. Xatolarni tuzatish tuzatuvchi o'tkazmalarni berish yo'li bilan amalga oshiriladi. Tuzatuvchi o'tkazmalar – bu avval qisman yoki umuman noto'g'ri berilgan jurnal o'tkazmalarini to'liq yoki qisman tuzatish uchun beriladigan jurnal o'tkazmalaridir. Odatda, xatoni tuzatish uchun noto'g'ri berilgan yozuvni ustidan chizib tashlanadi va to'g'ri yozuv beriladi (storno yoki qizil storno usuli). Har bir tuzatuvchi o'tkazmaga to'liq tushuntirishlar ilova qilinishi kerak.

2-§. Operatsiya va hodisalarni Yordamchi kitoblarda qayd etish va Bosh kitobga o'tkazish

Buxgalteriya hisobining jahon amaliyotida va xalqaro standartlarida ko'p yillardan buyon sintetik hisob deb nomlanib kelingan hisob o'rniga Bosh kitob deb nomlanuvchi hisob hujjatlari qo'llaniladi. Shuningdek, analitik hisob o'rniga esa Yordamchi kitob deb nomlanuvchi hisob hujjatlaridan foydalaniladi. Kitoblar deganda bir qator hisobvaraqlar guruhi nazarda tutiladi.

Bosh kitob bu – bank moliyaviy hisobotlarida ko'rsatiladigan hisobvaraqlar guruhidir. Moliya hisobotlariga balans hisoboti, daromadlar va xarajatlar to'g'risidagi hisobot va boshqalarni kiritish mumkin.

Bosh kitobda birinchi navbat balans hisobvaraqlari bo'yicha jamlanma ma'lumotlar qayd etiladi. Demak, hisobvaraqlar Bosh kitobda umumiy ma'lumotni qayd etadi, lekin batafsil axborot bilan ta'minlamaydi.

Batafsil axborot Yordamchi kitob ma'lumotlari asosida olinishi mumkin, chunki birlamchi buxgalteriya operatsiyalari Yordamchi kitobda aks ettiriladi. Undagi hisobvaraqlar guruhi har bir alohida operatsiya bo'yicha o'tkazilgan summalar haqida kerakli axborot beradi. Yordamchi kitob hisobvaraqlariga nisbatan olganda Bosh kitob hisobvaraqlari nazorat hisobvaraqlari vazifasini bajaradi. Yordamchi kitoblardagi yakuniy summalar har kunning oxirida taqqoslanadi, bunda oy oxirida yangi oying birinchi kundagi holatiga ko'ra ularning Bosh kitobdagi nazorat yakunlari balansi bilan bir xil chiqishi lozim. Bosh kitob nazorat hisobvaraqlarining ma'lumotlari Yordamchi kitobdagi tegishli hisobvaraqlar yakuniy summalari bilan taqqoslanadi. Agar dastlabki yozuvlarda xatolarga yo'l qo'yilmagan bo'lsa Bosh kitob va Yordamchi kitob summalari teng chiqadi.

Har kuni dastlab Yordamchi kitob materiallari birlamchi hujjatlar asosida tayyorlanadi. Yordamchi kitobni yuritishdan asosiy maqsad Bosh kitob yuritishda mayda detallarni, har bir mijozlar holatini, jumladan qarzdorlar, omonatchilar turlari bo'yicha alohida hisobga olib borishdan «ozod qilish»dir. Yordamchi kitob materiallari katta ko'lamdagi jadval, jurnal, hujjat ko'rinishida bo'lishi mumkin. Respublikamiz tijorat banklarida, MDH davlatlarida bo'lgani kabi, Yordamchi kitob materiallariga shaxsiy hisobvaraqlar va undan ko'chirmalar, kassaning kirim va chiqim jurnallari, operatsion jurnal, turli kartochkalar kiradi.

Bosh kitob aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromad va xarajatlar hisobvaraqlarini o'z ichiga oladi. Amaliyotda barcha operatsiyalar dastlab Bosh kitobga kiritilmasligi qabul qilingan, chunki barcha operatsiyalar ikkita hisobvaraqqa ta'sir qiladi, ular Bosh kitobning turli varaq yoki betlarida joylashgan bo'ladi. Shu bilan bu operatsiyalarning har birini Bosh kitobda aks ettirish juda qiyin bo'lib, uning hajmini juda katta bo'lishiga olib kelgani holda xatoliklarni keltirib chiqaradi. Shu sababli hisob jarayonini soddalashtirish maqsadida amaliyotda dastlab ma'lumotlar Yordamchi kitob materiallariga kiritiladi, ya'ni «provodka» lar bajariladi. Shunday keyin, Yordamchi kitob materiallariga kiritilgan ma'lumotlar jamlangan holda Bosh kitobga kiritiladi.

O'zbekistonda bank amaliyotida shaxsiy hisobvaraqlar, operatsion jurnallar, kirim va chiqim kassa jurnallariga dastlabki hujjatlardan ma'lumotlar o'tkaziladi. Bu ma'lumotlar birinchi tartibli raqamlar bo'yicha umumlashtirilib, so'ng qoldiqlar qaydnomasi (saldovka), kunlik balans, oylik, choraklik, yillik balans hisobotlariga o'tkaziladi. Bu hujjatlar hisobot davri qanday yakunlanganligi haqida ma'lumot beradi.

3-§. Hisob usullari: debet va kredit

Hisob siyosatida ikki yoqlama yozuv usulini amaliyotga tatbiq etilishi maxsus buxgalteriya hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Bu hujjat hisobvaraq bo'lib, u ikki qismdan iborat bo'ladi: chap tomoni «debet», o'ng tomoni esa «kredit» deb nomlanadi. Har bir hisobvaraqning kun boshiga bo'lgan boshlang'ich qoldig'i (saldo) bo'lib, operatsiyalar o'tkazilgandan so'ng debet va kredit oborotlarni hisobga olgan holda kun oxiriga bo'lgan qoldig'i chiqariladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda aktiv va passiv hisobvaraqlar bo'yicha hisob tizimi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

Aktivlar va majburiyatlar hisobvaraqlarining yuritilishi

2-jadval

<i>Qoldiq hisobvaraq debetida aks ettiriladi</i>		<i>Qoldiq hisobvaraq kreditida aks ettiriladi</i>	
AKTIVLAR		MAJBURIYATLAR	
Debet	Kredit	Debet	Kredit
Ko'payish (+)	Kamayish (-)	Kamayish (-)	Ko'payish (+)

Ko'rib turganimizdek, aktivlar bo'yicha ochilgan hisobvaraqa qoldiq hisobvaraqlarning debetida aks ettiriladi, shu bilan birga ko'payish hisobvaraqlarning debetida, kamayish esa hisobvaraqlarning kreditida hisobga olinadi. Majburiyatlar bo'yicha ochilgan hisobvaraqa qoldiq hisobvaraqlarning kreditida bo'lib, mablag'larning ko'payish hisobvaraqlarning kreditida, kamayish esa hisobvaraqlarning debetida aks ettiriladi.

Bank daromadlari, xarajatlari va kapital
hisobvaraqlarining yuritilishini quyidagi jadvalda ko'rish mumkin

3-jadval

<i>Qoldiq hisobvaraqlar debetida aks ettiriladi</i>		<i>Qoldiq hisobvaraqlar kreditida aks ettiriladi</i>	
XARAJATLAR		DAROMADLAR	
Debet	Kredit	Debet	Kredit
Ko'payish (+)	Kamayish (-)	Kamayish (-)	Ko'payish (+)
<i>Qoldiq hisobvaraqlar kreditida aks ettiriladi</i>			
KAPITAL			
Debet		Kredit	
Kamayish (-)		Ko'payish (+)	

Daromadlar va kapital bo'limiga tegishli hisobvaraqlar mazmunan «passiv» hisobvaraqlar bo'lganligini hisobga olsak, ushbu hisobvaraqlarning qoldig'i hisobvaraqlarning kreditida bo'lib, mablag'larning ko'payish ham hisobvaraqlarning kreditida, kamayish esa, aksincha, hisobvaraqlarning debetida aks ettiriladi.

Xarajatlar bo'limiga tegishli hisobvaraqlar mazmunan «aktiv» hisobvaraqlardir, ushbu hisobvaraqlar qoldiq hisobvaraqlarning debetida bo'lib, xarajatlarning amalga oshirilishi ham hisobvaraqlarning debetida, kamayish esa hisobvaraqlarning kreditida hisobga olinadi.

Shunday qilib, barcha hisobvaraqlar o'z mazmuniga ko'ra aktiv yoki passiv bo'lishi mumkin. Bankning o'z mablag'larini hisobga olishda ishlatiladigan hisobvaraqlar aktiv hisobvaraqlar bank mablag'larining manbaini hisobga olishda ishlatiladigan hisobvaraqlar esa passiv hisobvaraqlar hisoblanadi.

Aktiv hisobvaraqlarga bankdagi naqd pullar, bankning vakillik hisobvaraqlaridagi mablag'lar, turli muddatlarga, banklarga, hukumatga, korxonalar-tashkilotlarga berilgan ssudalar, asosiy vositalari, bank xarajat-

lari kiradi. Passiv hisobvaraqlarga esa, turli depozitlardagi mablag'lar, budget mablag'lari, bank kapitali, daromadlari va hokazo kiradi.

Aktiv hisobvaraqlarning qoldig'i uning «debet» qismida bo'lib, mablag'larning ko'payishi ham debetda aks ettiriladi, mablag'larning kamayishi esa hisobvaraqlarning kreditida ko'rsatiladi.

Passiv hisobvaraqlar bo'yicha aksincha, qoldiq hisobvaraqlarning kredit tomonida bo'lib, mablag'larning kelib tushishi uning kreditida, mablag'larning kamayishi, ya'ni chiqib ketishi debetida o'z ifodasini topadi.

4-§. Tuzatuvchi o'tkazmalar berish, tuzatilgan balans jadvalini tuzish va vaqtinchalik hisobvaraqlarni bekitish

Tuzatuvchi o'tkazmalar xalqaro standartlarga ko'ra transformatsiya deyilib, bu hisoblash usuli bo'yicha hisobni yuritish vositasi bo'lib hisoblanadi, ular turli davrda tuzilgan moliyaviy hisobotni bir-biri bilan taqqoslanuvchan bo'lishiga va foydalanuvchilar uchun ushbu ma'lumot o'rinli bo'lishligiga imkon yaratadi. Transformatsiya o'tkazmalari aksariyat hollarda baholanishni talab etadigan bo'lishiga qaramasdan, ushbu baholar tekshirish imkonini beradigan ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi zarur.

Transformatsiya yozuvlarni Bosh jurnalda yoki Bosh kitobda ro'yxatga olingandan keyin transformatsiya (tuzatilgan) sinov balansini (barcha transformatsiya o'tkazmalari berilgandan keyin tuzilgan sinov balansini) tuziladi; bu o'z navbatida moliyaviy hisobotni osongina tuzish imkoniyatini yaratadi. Odatda, transformatsiya yozuvlarini bajarish va moliyaviy hisobotni tuzish uchun buxgalterlar transformatsiya jadvalidan foydalanadilar. Transformatsiya jadvaldan foydalanish transformatsiya yozuvini qoldirib ketish ehtimolini pasaytiradi, hisobvaraqlardagi arifmetik hisob-kitoblarni tekshirish uchun yordam beradi va moliyaviy hisobotni tuzishni osonlashtiradi.

Transformatsiya jadvali hisobvaraqlar nomlari yoki ularni raqamlari uchun ustunlarga, bundan tashqari yana tegishli nomlardagi o'nta ustunlarga ega. Transformatsiya jadvalining bosh qismida bankning nomi, «Transformatsiya jadvali» degan sarlavha, jadvali tuzilgan davr ko'rsatiladi.

Transformatsiya jadvalini tuzish bir necha bosqichdan iborat:

1. Hisobvaraqlar qoldiqlarini sinov balansining ustunlariga kiritish.
2. Transformatsiya o'tkazmalarini yozish.

3. Transformatsiya qilingan hisobvaraqlar qoldiqlarini transformatsiya (tuzatilgan) sinov balansining ustunlariga yozish.

4. Transformatsiya qilingan sinov balansi qoldiqlarini foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga va buxgalteriya balansiga o'tkazish.

5. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot va buxgalteriya balansi ustunlarida umumiy summalarni hisoblash.

6. Sof foyda yoki foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni buxgalteriya balansidagi ustunlarga o'tkazish.

Barcha transformatsiya o'tkazmalari bajarilgandan keyin yopiladigan o'tkazmalar beriladi. Yopiladigan o'tkazmalar ikki maqsadni ko'zlaydi:

– daromadlar va xarajatlar hisobvaraqlarining yopilish yo'li bilan keyingi hisobot davr uchun asos yaratadi. Ushbu operatsiya zarur, chunki foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot qat'iy belgalangan hisobot davri (sikli) uchun sof foyda, xarajatlar va daromadlarni aks ettiradi. Shuning uchun vaqtinchalik (daromadlar, xarajatlar, kapital) hisobvaraqlar yopilishi kerak va ularning qoldiqlari hisobot davrning oxirida, keyingi davr boshiga ularning qoldiqlari nolga teng bo'lishi uchun, hisobdan chiqarilishi kerak;

– davr uchun daromadlar va xarajatlarni hisoblash.

Shunday qilib, hisobvaraqlarni yopish jarayoni bu – keyingi yil operatsiyalarini hisobga olish uchun ishlatiladigan hisobvaraqlarni tayyorlash maqsadida vaqtinchalik hisobvaraqlarning qoldiqlarini o'gacha kamaytirish jarayonidir. Hisobvaraqlarni yopish jarayonida barcha daromadlar va xarajatlar hisobvaraqlarining qoldiqlari kliring hisobvarag'iga o'tkaziladi, bunday kliring hisobvarag'i «jamlangan daromad» yoki «jamlangan foyda» hisobvarag'i deb nomlanadi. Bu hisobvaraq asosan, yilning oxirida ochiladi. Bankning daromad va xarajatlari ushbu hisobvaraqda balanslanadi, natija sof foyda yoki zarar ko'rinishida bo'ladi. Shundan so'ng, sof foyda yoki zarar bank balans hisobotining o'z kapitali qismidagi taqsimlanmagan foyda hisobvarag'iga o'tkaziladi. Yopiladigan o'tkazmalarni amalga oshirishni, yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda, quyidagi 4 bosqichga birlashtiramiz:

1. Daromadlar «Jamlangan foyda» hisobvarag'iga o'tkaziladi.
 2. Xarajatlar «Jamlangan foyda» hisobvarag'iga o'tkaziladi.
 3. «Jamlangan foyda» hisobvarag'ining qoldig'i xususiy kapitalning «Taqsimlanmagan foyda» hisobvarag'iga o'tkaziladi.
- Vaqtinchalik yoki nominal deb ataladigan hisobvaraqlar har bir hisobot davr boshida nolga teng qoldiq bilan ochiladi, hisobot davrida

ularda summalar (aylanmalar) jamg'ariladi, shundan keyin yopiladigan o'tkazmalar yordamida yana nolga teng qoldiqqa qaytib keladi.

Bu jarayonni misolda ko'rib chiqamiz.

Bank kreditlari bo'yicha foizli daromadlar	– 40.500.000 so'm.
Investitsiyalar bo'yicha foizli daromadlar	– 5.500.000 so'm.
Boshqa daromadlar	– 20.000.000 so'm.
Foizli xarajatlar	– 30.000.000 so'm.
Foizsiz xarajatlar	– 2.000.000 so'm.
Operatsion xarajatlar	– 10.000.000 so'm.
Kreditlar bo'yicha zararlarni qoplash zaxirasi	– 8.000.000 so'm.

Bu summalarni tegishli buxgalteriya yozuvlari orqali «Jamlangan foyda» hisobvarag'iga o'tkazamiz. Avval bank daromadlari hisobvaraqlari qoldiqlarini «Jamlangan foyda» hisobvarag'iga o'tkazish tartibini ko'rib chiqamiz.

Bank daromadlari hisobvaraqlari qoldiqlarini «Jamlangan foyda» hisobvarag'iga o'tkazish tartibi

4-jadval

Hisobvaraq nomi	Debet	Kredit
Bank kreditlari bo'yicha foizli daromadlar	40.500.000	
Investitsiyalar bo'yicha foizli daromadlar	5.500.000	
Boshqa daromadlar	20.000.000	
«Jamlangan foyda»		66.000.000

Endi bank xarajatlari hisobvaraqlari qoldiqlarini «Jamlangan foyda» hisobvarag'iga o'tkazish tartibini ko'rib chiqamiz.

Bank xarajatlari hisobvaraqlari qoldiqlarini «Jamlangan foyda» hisobvarag'iga o'tkazish tartibi

5-jadval

Hisobvaraq nomi	Debet	Kredit
Foizli xarajatlar		30.000.000
Foizsiz xarajatlar		2.000.000
Operatsion xarajatlar		10.000.000
«Jamlangan foyda»	42.000.000	

Bank foydasi 24.000.000 (66.000.000-42.000.000) so'mni tashkil etadi. Ushbu foyda summasini «Sof foyda/zarar» hisobvarag'iga o'tkazish quyidagicha bo'ladi:

Foyda summasini «Sof foyda/zarar» hisobvarag'iga o'tkazish
6-jadval

Hisobvaraqlar nomi	Debet	Kredit
«Jamlangan foyda»	24.000.000	
«Sof foyda (zarar)»		24.000.000

Shunday qilib, bank tomonidan o'tgan yil uchun olingan 24.000.000 so'm foyda «Kapital» bo'limidagi «Taqsimlanmagan foyda» hisobvarag'iga o'tkazildi.

Transformatsiya va yopiladigan o'tkazmalarni Bosh kitobning hisobvaraqlarida aks ettirish vaqtida xatolarga yo'l qo'yilishi mumkinligini nazarda tutib, barcha vaqtinchalik hisobvaraqlarda nolga teng qoldiq mavjudligini va debet hamda kreditning jami summalari bir-biriga tengligini yana bir bor tekshirish zarur. Bunday tekshirish hisobvaraqlar yopilishidan keyin sinov balansini tuzish yo'li bilan amalga oshiriladi. Ushbu balansda faqatgina doimiy hisobvaraqlar aks ettirilishi kerak, chunki barcha vaqtinchalik hisobvaraqlar yopiladi.

Ozbekistonda hisobot davri oxirida banklarda barcha daromad hisobvaraqlari va xarajat hisobvaraqlari 31206- «Sof foyda (zarar)» hisobvarag'i bilan yopiladi. Boshqacha qilib aytganda, daromad hisobvaraqlarining qoldiq summalari 31206- «Sof foyda (zarar)» hisobvarag'ining kreditiga olib borish yo'li bilan, xarajat hisobvaraqlarining qoldiq summalari 31206- «Sof foyda (zarar)» hisobvarag'ining debetiga olib borish yo'li bilan yopiladi. Daromad hisobvaraqlari va xarajat hisobvaraqlarini yopish bo'yicha operatsiyalar quyidagi ko'rishga ega bo'ladi:

1. Daromad hisobvaraqlari hisobvaraqlarining yopilishi
Debet 40000 Daromadlar (har bir hisobvaraqlar bo'yicha alohida)
Kredit 31206 Sof foyda (zarar)»
2. Xarajat hisobvaraqlari hisobvaraqlarining yopilishi
Debet 31206 Sof foyda (zarar)»
Kredit 50000 Xarajatchilar (har bir hisobvaraqlar bo'yicha alohida)

Shunday qilib, tijorat banklarining sof foydasi bank daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi farq sifatida 31206 «Sof foyda (zarar)» hisobvarag'ida aks ettiriladi.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Hisob sikli.
2. Hisob siklining bosqichlarini sanab o'ting.
3. Bosh kitobning mazmuni va uning bank faoliyatidagi o'rni nimadan iborat?
4. Yordamchi kitob va uning yuritilishi haqida nimalarni bilasiz?
5. «Debet» va «kredit» so'zlarining mazmuni va ularda operatsiyalarning aks ettirilishini tushuntiring.
6. Aktiv va passiv hisobvaraqlarga nimalar kirishini ayting va ularga tavsif bering.

IV bob. BANKLARINING MOLIYAVIY HISOBOTLARI VA UNI TUZISH

Tayanch soʻz va iboralar. Balans hisoboti, balans moddalari, balansdan tashqari moddalar, foyda, zarar, «Foyda va zararlar toʻgʻrisida»gi hisobot, «Pul oqimlari toʻgʻrisida»gi hisobot, bevosita va bilvosita tuzish usullari, kapital oʻzgarishlar, «Kapital harakatidagi oʻzgarishlar toʻgʻrisida» hisobot, moliyaviy hisobotlarni oshkor qilish.

1-§. Tijorat banklari moliyaviy hisobotning turlari

Bankning moliyaviy ahvoli haqida eng toʻliq maʼlumot taqdim etish uchun 1-sonli «Moliyaviy hisobotni taqdim etish» nomli Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti (BHXS) qoʻllaniladi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti asosida tuziladigan va taqdim etiladigan umumiy yoʻnalishdagi moliyaviy hisobotning barcha shakllarida 1-sonli BHXS qoʻllanilishi shart.

1-sonli BHXS:

«Umumiy yoʻnalishdagi moliyaviy hisobot muayyan maʼlumot talablariga javob beradigan hisobotni talab etish imkoniyati boʻlmagan foydalanuvchilarning talablarini qondirish uchun tayyorlanadi. U alohida taqdim etiladigan yoki ommaviy hujjatlarning bir qismini taqdim etadigan hisobot shakllarini oʻz ichiga oladi».

Moliyaviy hisobotlar – bu xoʻjalik birliklarni pul qiymatidagi modellaridir. Garchi hisobot bank tomonidan bajarilgan barcha ishlarning haqiqiy holatini toʻliq aks ettira olmasa ham (hamma narsani ham pul bilan oʻlchash mumkin emas), ammo bunga erishishda buxgalter tomonidan qilingan harakatlarning eng oqilonasidir.

Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan «Tijorat banklari tomonidan eʼlon qilinadigan hisobotlarga qoʻyiladigan talablar toʻgʻrisida»gi Nizom ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq qilingan. Mazkur

nizom O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida», «Banklar va bank faoliyati to'g'risida», «Buxgalteriya hisobi to'g'risida», «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi qonunlariga hamda boshqa qonunchilik hujjatlariga asosan ishlab chiqilgan va banklar tomonidan e'lon qilinadigan hisobotlarni shaffofligini ta'minlash hamda ularni jahon andozalariga moslashtirishga yo'naltirilgan.

Markaziy bank O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan banklar uchun matbuotda e'lon qilinadigan quyidagi moliyaviy hisobot shakllarini belgilaydi:

- Bankning balans hisoboti.
- «Foyda va zararlar to'g'risida»gi yig'ma hisobot.
- «Pul mablag'lari harakati to'g'risida»gi hisobot.
- «Kapital harakati to'g'risida»gi hisobot.

Banklar yuqoridagi moliyaviy hisobot shakllarini, ulardagi ma'lumotlar auditorlik tekshiruvlari natijasida tasdiqlagandan so'ng, auditorlik tekshiruvlari yakunlangandan keyingi 10 ish kuni mobaynida Respublika matbuotida e'lon qilishlari shart.

Moliyaviy hisobotlarning ochiqqligini hamda foydalanuvchilarni bankning istiqboli to'g'risida aniq tasavvur hosil qilishlarini ta'minlash maqsadida banklar har yili yillik hisobot tayyorlashlari lozim. Ushbu yillik hisobotda bank faoliyatining umumiy tahlilini, yuqoridagi shakllarga izohlar va tushuntirishlar, shuningdek, auditorlik xulosasi bo'lishi shart. Har bir foydalanuvchi uchun ushbu yillik hisobot bilan tanishish imkoniyati bo'lishi shart.

Yillik hisobotga ilova qilingan izoh va tushuntirishlar moliyaviy hisobotning ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi.

Banklar o'z moliyaviy hisobotlarini matbuotda e'lon qilganlaridan so'ng, 3 kun ichida ushbu nashr nusxalarini yillik hisobot bilan birga Markaziy bankka taqdim etishlari lozim.

1-sonli BHXS «Moliyaviy hisobotni taqdim etish»ga muvofiq moliyaviy hisobotning to'liq majmui quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- I. Buxgalteriya balansi.
- II. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot.
- III. Xususiy kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot.
- IV. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot.

2-§. Balans hisobotining mazmuni va tarkibi, uning elementlari

1-sonli BHXS «Moliyaviy hisobotni taqdim etish»ga muvofiq har bir xo'jalik yurituvchi subyekt, shu jumladan, tijorat banklari ham «Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot», «Xususiy kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot», «Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot» bilan birga «Balans hisoboti»ni ham tuzishlari shart. «Balans hisobotini»ning elementlari «Aktivlar», «Majburiyatlar», «Kapital» kabi bo'limlar hisoblanadi.

«Aktivlar» bo'limi o'z ichiga naqd pullar, Markaziy bank va boshqa banklardan olinishi kerak bo'lgan pullar, sotish va to'lash uchun mavjud bo'lgan naqd investitsiyalar, mijozlarga berilgan kreditlar va bo'naklar, lizing, asosiy vositalar va bankning boshqa mulklari kabi moddalarni oladi.

«Majburiyatlar» bo'limi o'z ichiga talab qilib olinguncha saqlanadigan, muddatli, jamg'armali depozitlar, hukumatga va boshqa to'lanishi kerak bo'lgan mablag'lar, soliq majburiyatlari, REPO va boshqa qarz mablag'lar, chiqarilgan qarz majburiyatlari va boshqa majburiyatlarni oladi. «Kapital» bo'limida ustav kapitali, zaxira kapitali, maxsus zaxiralar, taqsimlanmagan foyda, zararlarni qoplash zaxirasi, oddiy va imtiyozli aksiyalarni qayta baholash zaxiralari, taqsimlanmagan foyda kabi moddalar ko'rsatiladi.

Quyida tijorat banklari tomonidan Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida tuzilib, matbuotda e'lon qilinishi zarur bo'lgan balans hisobotining ko'rinishini keltiramiz.

_____ bank Bankning ro'yxat raqami _____

Manzili _____

_____ yil «_____» «_____» holatiga

BALANS HISOBOTI

7-jadval⁷

№	Aktivlar	Ming so'mda
1	Naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari	
2	O'zRMB dagi pul mablag'lari	
3	Boshqa banklardagi mablag'lar	
4	Oldi-sotdi uchun qimmatli qog'ozlar, sof	
4.1	Oldi-sotdi uchun qimmatli qog'ozlar	
4.2	Qimmatli qog'ozlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi	

⁷ Buхгалтерский учет для банкиров. UCAID Toshkent. 2004.

	zaxiralar	
5	Qayta sotib olish sharti bilan sotib olingan qimmatli qog'ozlar	
6	Banklarga berilgan kreditlar, sof	
7	Mijozlarga berilgan kreditlar, sof	
8	Lizingga yo'naltirilgan mablag'lar	
9	Hisoblangan, lekin undirilmagan foizlar	
10	Investitsiyalar, sof	
10.1	Investitsiyalar	
10.2	Investitsiyalar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar	
11	Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, arzon va tez eskiruvchi predmetlar	
12	Kelgusi davr xarajatlari	
13	Boshqa aktivlar	
14	Boshqa aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar	
15	Jami aktivlar	
	Passivlar	
	Majburiyatlar	
1	Talab qilib olinadigan depozitlar	
2	Jamg'arma depozitlar	
3	Muddatli depozitlar	
4	Banklarning depozitlari	
5	Banklararo kreditlar	
6	Boshqa kreditlar	
7	To'lanishi lozim bo'lgan hisoblangan foizlar	
8	Sotib olish sharti bilan sotilgan qimmatli qog'ozlar	
9	Boshqa majburiyatlar	
10	Jami majburiyatlar	
	Kapital	
11	Ustav kapitali shu jumladan:	
11.1	Oddiy aksiyalar	
11.2	Imtiyozli aksiyalar	
12	Qo'shilgan kapital	
13	Aksionerlardan qayta sotib olingan aksiyalar	
14	Zaxira kapitali	
15	Taqsimlanmagan foyda	
16	Jami aksionerlik kapitali	
17	Jami passivlar	
	Ko'zda tutilmagan vaziyatlar	
1	Bank tomonidan berilgan kafolatlar, kafilliklar	
2	Chaqirib olinmaydigan majburiyatlar	
3	Boshqa ko'zda tutilmagan vaziyatlar hisobraqami	
4	Jami ko'zda tutilmagan vaziyatlar moddalari	

**«O'zbekiston sanoat-qurilish banki»
aksiyadorlik tijorat banki**

Ro'yxatga olish raqami: O'zRMBning 1991-yil 25-iyundagi
17 - sonli litsenzyasi. Yuridik manzil: 100000, Toshkent sh.,
Shaxrisabz ko'ch., 3.

**YIFMA BALANS HISOBOTI
2013-yil va 2012-yil 31-dekabr holatiga⁸**

8 -jadval
(ming so'm)

No	Moddalar	2013-yil	2012-yil
	Aktivlar		
010	Naqd pullar	64 031 002	44 039 624
020	O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankidan olinishi kerak bo'lgan mablag'lar	578 907 328	509 130 391
030	Boshqa banklardan olinishi kerak bo'lgan mablag'lar	1 094 486 558	1 009 644 077
040	Olish va sotish uchun qimmatli qog'ozlar - savdo		
041	- nosavdo		
050	Hosila moliyaviy vositalar		
060	Investitsiyalar - sotish uchun naqd bo'lganlari	12 328 828	11 578 524
061	- so'ndirilguncha ushlab turilganlari	9 920 000	8 920 000
070	Teskari REPO		
080	Mijozlarga berilgan kreditlar va bo'naklar:	5 021 696 993	3 388 110 679
081	Minus: Ehtimoliy zararlar bo'yicha zaxiralar	-215 906 048	-158 277 459
082	Sof kreditlar va bo'naklar	4 805 790 945	3 229 833 220
090	Moliyaviy ijara,	-	-
100	Xo'jalik yurituvchi qaram jamiyatlarga investitsiyalar	4 494 939	2 798 501
101	Qo'shma korxonalariga investitsiyalar		
110	Gudvill		
120	Asosiy vositalar (sof balans qiymati bo'yicha)	86 107 998	125 991 909
130	Nomoddiy aktivlar (sof balans qiymati bo'yicha)	2 056 758	788 528

⁸ «O'zbekiston sanoat-qurilish banki» aksiyadorlik tijorat bankining yillik hisoboti 2013-yil.

8-jadvalning davomi

140	Boshqa o'z mol-mulki		
150	Soliq talablari	9 655 550	4 321 178
160	Boshqa aktivlar	34 544 044	23 898 771
161	Sotishga mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar	72 249 490	37 701 549
170	JAMI: AKTIVLAR	6 774 573 440	5 008 646 272
	Majburiyatlar		
	Depozitlar		
181	Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar	2 075 186 889	1 995 573 569
182	Jamg'arma depozitlar	134 240 556	109 841 033
183	Muddatli depozitlar	116 296 938	100 597 940
184	Depozit sertifikatlar	14 756 000	14 365 800
185	Hukumat hisobvoraqlari		
190	Jami depozitlar	2 340 480 383	2 220 378 342
200	Markaziy bankka to'lanishi kerak bo'lgan	1 973 733	5 186 157
210	Hukumatga to'lanishi kerak bo'lgan	2 856 277 866	1 748 882 600
220	Boshqa banklarga to'lanishi kerak bo'lgan	141 821 848	117 539 685
230	REPO va boshqa qarz mablag'lar	1 017 147 976	595 858 205
240	Hosila moliyaviy vositalar		
250	Soliq majburiyatlari		
260	Boshqa majburiyatlar	28 225 129	26 342 533
270	Chiqarilgan qarz qimmatli qog'ozlar		
280	Jami majburiyatlar	6 385 926 935	4 714 187 522
	O'z sarmoyasi		
300	Oddiy aksiyalar	326 195 625	259 440 820
310	Imtiyozli aksiyalar		
	Sotish uchun amalda mavjud bo'lgan investitsiyalar bo'yicha qayta baholashga oid zaxiralari	2 673 929	1 848 658
320	(Sotib olingan o'z aksiyalari)	-5 387 880	-4 972 344
330	Jami: aksiyadorlik sarmoyasi	323 481 674	256 317 134
340	Qayta baholash zaxiralari		
350	Taqsimlanmagan foyda (to'planib qolgan toqchilik)	65 164 771	38 141 616
360	Jami o'z sarmoyasi	388 646 445	294 458 750
370	Jami majburiyatlar va o'z sarmoyasi	6 774 573 380	5 008 646 272

Oxirgi yillarda respublikamizda faoliyat yuritayotgan barcha tijorat banklari xalqaro standartlarga asosan bir qancha moliyaviy hisobotlar bilan birga «Balans hisoboti»ni ham tuzib, auditorlik tekshiruvlari o'tkazilgandan so'ng matbuotda e'lon qilmoqdalar. Quyida respublikamiz tijorat banklaridan birining «Balans hisoboti» ni keltiramiz.

Hisobot 2014-yilning 1-yanvar holatiga berilgan, unga ko'ra, bankning jami aktivlari 6 774 573 380 ming so'mni tashkil etgan, bu avvalgi yildagidan aktivlardan 1765927108 ming so'mga ortiqdir. Aktivlarning deyarli 70%i bank tomonidan berilgan kreditlarga to'g'ri keladi. Shu bilan birga aktivlarning 12-13%i Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'idagi mablag'lardan iborat.

Bank majburiyatlari tahlil qilinayotgan yil boshiga 6385926935 ming so'mni tashkil etib, bu ko'rsatkich avvalgi yilga nisbatan 1671739413 ming so'mga ortgan. Majburiyatlarning 1/3 qismi talab qilinguncha saqlanadigan depozitlardan iborat bo'lib, jami depozitlar majburiyatlarning 37%ni egallagan. Shuningdek, bank majburiyalari qarz mablag'lari, Repo, soliq majburiyatlari, hukumat va Markaziy bankka to'lanishi kerak bo'lgan moddalardan iborat.

Bankning o'z sarmoyasi 388646445 ming so'mni tashkil etgan bo'lib, uning asosiy qismi oddiy aksiyalarga to'g'ri keladi.

Shunday qilib «Balans hisoboti» «Aktivlar», «Majburiyatlar», «Kapital» kabi bo'limlar bo'yicha yil boshiga tuzilib, avvalgi yilga nisbatan o'zgarishi ham ko'rsatiladi.

3-§. «Foyda va zararlar to'g'risida» gi hisobotning mazmuni va tarkibi, uning elementlari

Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni ko'pincha moliyaviy-xo'jalik faoliyat natijalari to'g'risidagi hisobot deb ataladi. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot berilgan hisobot davrining boshiga va oxiriga bo'lgan balanslar o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in vazifasini bajaradi. Hisobot moliyaviy xo'jalik operatsiyalari (daromadlar va xarajatlari) keltirib chiqargan moliyaviy-xo'jalik faoliyatidagi o'zgarishlarni tushuntirib beradi.

Qarorlarni qabul qiluvchilar uchun foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot joriy foydaning olinganligi (yoki mavjud emasligi) haqida ma'lumot olish manbaidir. Investor va kreditorlar, investitsiyalar sohasidagi buxgalter-tahlilchilar va boshqa mutaxassislar ushbu ma'lumotdan foyda va pul mablag'larini istiqbol uchun foydalanishadi.

Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga qanday moddalarni kiritish haqida yagona fikr mavjud emas, shuningdek, daromadni qaysi paytda tan olish haqida turlicha nuqtayi nazarlar mavjud. Muammoning bir qismi shu bilan bog'liqlik, turli odamlar foyda haqida har xil tushunchaga ega.

Iqtisodchi tasavvurida foyda kapitalni o'zgarishidir. Faraz qilaylik, firma kichik bir yer maydoniga egalik qiladi, bir necha yil avval bu yerni korxonaga 10,000 ga sotib olgan. Bu yerda yaqinida yangi yo'l qurib bitkazildi. Turli odamlar bu yerga 10,000 dan qo'proq qiymatni taklif etishdi, ammo firma hozircha uni sotishga rozi bo'lmadi. Bu vaziyatda iqtisodchi kapitalni ko'payishi vujudga keldi deydi va buni foydani ko'payishi deb ataydi. Iqtisodchi uchun kapitalning o'zgarishi ba'zida foyda deb ta'riflanadi, ba'zida esa yo'q. Buxgalter kapitalning ushbu ko'payishini foyda deb hisoblamaydi. Buxgalter birinchi navbatda narx ko'paygani to'g'risida haqqoniy dalilini talab etadi.

Agar yer joriy qiymat bo'yicha bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan tomonlarning bitimlari asosida boshqa tomonga sotilgan bo'lsa, buxgalter uchun bu haqqoniy dalil bo'lishi mumkin. Faqat shu yo'l bilan buxgalter ushbu kapitalni ko'payishini daromad sifatida tan olishi mumkin.

Daromadni tan olish buxgalteriyaga hisobini muhim tamoyili hisoblanadi. Muammo shundan iboratki, qachon va qanday qilib daromadlar, foyda, xarajatlar va zararlar ro'yxatga olinadi. Afsuski, avvalgi misolni oddiyligi daromadni tan olishning murakkabligi darajasiga muvofiq kelmaydi.

Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotning to'rt elementi

Daromadlar – bu korxonaning asosiy faoliyat natijalari bo'lgan aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan, odatda, tovarlarni sotilishi, ijara xizmatlari yoki korxonaga resurslarini foydalanish uchun berilishidan olinadigan ijara daromadlari, foizlar, mualliflik gonorarlari yoki dividendlar shaklidagi iqtisodiy resurslarni ko'payishidir.

Xarajatlar – bu aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijada xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy resurslarni kamayishi, ammo aksiyador kapitalni ta'sisчилari orasida taqsimlanishi bundan mustasnodir.

Foyda – bu xo'jalik subyektiga ta'sir etadigan asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyat, hodisalar va sharoitlar natijasida kapitalning ko'payishi bo'lib, xususiy kapitalga to'lanadigan kapital bundan mustasnodir.

Zararlar – bu asosiy faoliyat va barcha xo‘jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo‘lib, xarajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

Quyida «Foyda va zararlar to‘g‘risida»gi hisobot ko‘rinishi keltirilgan.

_____ bankning
_____ yil uchun
DAROMADLAR VA XARAJATLAR HISOBOTI
 («Foyda va zararlar to‘g‘risida»gi)

9-jadval⁹

№	Moddalar nomi	Ming so‘mda
1	Foizli daromadlar	
1.1	Mablag‘larni boshqa banklarga kreditlar va depozitlar ko‘rinishida joylashtirish	
1.2	Boshqa mijozlarga berilgan ssudalar	
1.3	Lizingga yo‘naltirilgan mablag‘lar	
1.4	Qat‘iy belgilangan daromadli qimmatli qog‘ozlar	
1.5	Boshqa manbalar	
	Jami foizli daromadlar	
2	Foizli xarajatlar	
2.1	Banklardan jalb qilingan mablag‘lar, shu jumladan qarz va depozitlar	
2.2	Boshqa mijozlardan jalb qilingan mablag‘lar, shu jumladan qarz va depozitlar	
	Bank tomonidan chiqarilgan qarz majburiyatlari	
2.3	Ijara haqi	
2.4	Jami to‘langan foizli xarajatlar	
3	Ssuda va avanslar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni baholashga qadar bo‘lgan sof foyda	
4	Ssuda va avanslar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni baholash	
5	Ssuda va avanslar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni baholashdan keyingi sof foyda	
6	Vositachilik daromadlari	
7	Vositachilik xarajatlari	
8	Yig‘imlar va vositachilik haqi bo‘yicha sof foyda	

⁹ Duxgalterskiy uchet dlya bankirov. UCAID Toshkent. 2004.

9	Chet el valutasidagi va boshqa valuta qiymatliklari bo'yicha operatsiyalardan tushgan sof foyda	
10	Qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisidan va REPO operatsiyalaridan tushgan sof foyda	
11	Investitsion qimmatli qog'ozlar operatsiyalaridan kelib tushgan sof foyda	
12	Boshqa operatsion daromadlar	
12.1	Dividendlar ko'rinishida olingan daromadlar	
12.2	Boshqa joriy daromadlar	
13	Jami operatsion daromadlar	
14	Ish haqi va xodimlarga ajratilgan boshqa to'lovlar	
15	Boshqa operatsion xarajatlar	
15.1	Ekspluatatsiya xarajatlari	
15.2	Boshqa joriy xarajatlar	
16	Jami operatsion xarajatlar	
17	Zaxiralarni shakllantirishga qadar bo'lgan sof joriy daromadlar	
18	Ssudalar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar miqdorining o'zgarishi	
19	Qimmatli qog'ozlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar miqdorining o'zgarishi	
20	Boshqa zaxiralar miqdorining o'zgarishi	
21	Soliqlar to'lanishiga qadar sof foyda	
22	Foyda solig'i	
23	To'lanishi kechiktirilgan foyda solig'i	
24	Soliqlar to'langandan keyingi ko'zda tutilmagan xarajatlar	
25	Joriy davrdagi foyda (zararlar)	

«Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotni taqdim etishning ikki usuli

1-sonli BHXS bo'yicha daromadlar va xarajatlar tahlilida ikki yondashuv mavjud:

- xarajatlarning tavsifi;
- xarajatlarning vazifalari bo'yicha (sotuvlarning tannarxi).

Xarajatlarning tavsifi

Xarajatlar, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda ularni tavsifi bo'yicha birlashtirib ko'rsatiladi (masalan, amortizatsiya, materiallarni sotib olish, transport xarajatlari, ish haqi va h.k.) va u kompaniya ichidagi turli vazifalar yo'nalishlari orasida qayta taqsimlanmaydi. Bu

usul, operatsion xarajatlarni vazifalar turkumlanishga muvofiq taqsimlashni talab etilmaydigan unchalik katta bo'lmagan banklarda qo'llanishi mumkin.

Xarajatlarning vazifalari

Ushbu usulda xarajatlarni sotuvlarni tannarxi yoki ma'muriy faoliyatining bir qismi sifatida ularni vazifalari bo'yicha turkumlanishi va taqsimlanishi tushuniladi. Bu usul foydalanuvchilarga avvalgi usulga qaraganda o'rinliroq bo'lgan ma'lumotlarni beradi.

«O'zbekiston sanoat-qurilish banki» aksiyadorlik tijorat banki
 Ro'yxatga olish raqami: O'zRMBning 1991-yil 25-iyundagi 17 - sonli litsenziyasi. Yuridik manzil: 100000, Toshkent sh., Shahrizabz ko'ch., 3.

FOYDA VA ZARARLAR TO'G'RISIDA YIG'MA HISOBOT
 2013-yil va 2012-yil 31-dekabr holatiga¹⁰

10-jadval
 (ming so'm)

	Moddalar	2013-yil	2012-yil
	Foiz daromadi		
011	Kreditlar bo'yicha foiz daromadi	300 934 633	208 899 213
012	O'zR MB va boshqa banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha foiz daromadi	1 399 787	1 418 641
013	Olish va sotish uchun qimmatli qog'ozlar bo'yicha foiz daromadi - savdo		
014	Olish va sotish uchun qimmatli qog'ozlar bo'yicha foiz daromadi - nosavdo		
015	Sotish uchun mavjud bo'lgan investitsiyalar bo'yicha foiz daromadi	1 132 573	1 993 153
016	Ko'ndirilguncha ushlab turilgan investitsiyalar bo'yicha foiz daromadi		
017	Teskari REPO bitimlari bo'yicha foiz daromadi		
018	Moliyaviy ijara bo'yicha foiz daromadi		
019	Boshqa foiz daromadlari		
020	Jami: foiz daromadlari	303 466 993	212 311 007
	Foiz xarajatlari		
031	Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar bo'yicha foiz xarajatlari	-334 245	-226 502
032	Jamg'arma depozitlar bo'yicha foiz xarajatlari	-10 715 887	-9 502 421

¹⁰ «O'zbekiston sanoat-qurilish banki» aksiyadorlik tijorat bankining yillik hisoboti 2013-yil

10-jadvalning davomi

033	Muddatli depozitlar bo'yicha foiz xarajatlari	-23 146 951	-23 582 000
034	Depozit sertifikatlar bo'yicha foiz xarajatlari	-5 088 132	-4 675 960
035	Hukumat hisobvaraqlari bo'yicha foiz xarajatlari		
036	O'zR MBga to'lanadigan hisobvaraqlar bo'yicha foiz xarajatlari		
037	Boshqa banklarga to'lanadigan hisobvaraqlar bo'yicha foiz xarajatlari	-22 721 519	-23 167 633
038	Boshqa qarz mablag'lar bo'yicha foiz xarajatlari	-72 344 149	-41 532 644
039	Chiqarilgan qarz qimmatli qog'ozlari bo'yicha foiz xarajatlari		
040	REPO bitimlari bo'yicha foiz xarajatlari		
041	Boshqa foiz xarajatlari		
050	Jami: foiz xarajatlari	-134 350 883	-102 687 160
060	Sof foiz daromadi	169 116 110	109 623 847
070	Kreditlar bo'yicha ehtimoliy zararlarni (baholash) qayta tiklash	-72 314 384	-49 291 324
080	Zaxirani baholash chegirib tashlanganidan keyingi sof foiz daromadi	96 801 726	60 332 523
	Foizsiz daromad		
091	Vositachilik haqlari va xizmat haqlaridan olingan daromad	115 084 861	99 784 034
092	(Vositachilik haqlari va xizmat haqlari to'lash bo'yicha xarajatlar)	-18 815 635	-16 379 080
093	Savdo operatsiyalaridan foyda (zarar)	8 632 219	11 513 440
094	Valuta operatsiyalaridan foyda (zarar)	2 161 416	472 365
095	Dividendlar tarzidagi daromad	-5 791 396	-650 079
096	Investitsiyalardan foyda (zarar)	320 598	49 623
097	Qaram xo'jalik jamiyatlari va qo'shma korxonalar foydasi (zarari)	-4 759 822	-1 061 033
098	Sof pul moddalaridan foyda (zarar)	3 602 170	3 388 645
099	Boshqa operatsiya daromadlari		
100	Jami: foizsiz daromad	100 434 411	97 117 915
	Operatsiya xarajatlari		
111	Xodimlarga to'langan ish haqi va boshqa xarajatlar	-86 559 359	-67 716 495
112	Daromad solig'idan tashqari soliq	-21 215 555	-15 988 474
113	Qo'riqlash xarajatlari	-10 407 451	-10 407 451
114	Asosiy vositalarning eskirishi	-8 580 546	-6 880 829

10-jadvalning davomi

115	Xayriya xarajatlari	-4 202 673	-4 202 673
116	Ijara va ta'minot xarajatlari	-1 464 796	-1 506 038
117	Transport va xizmat safari xarajatlari	-1 832 165	-1 571 188
118	Boshqa operatsiya xarajatlari	-16 423 113	-13 760 851
120	Jami: operatsiya xarajatlari	-150 685 658	-122 033 999
130	Daromad (foyda) solig'idan oldingi sof foyda	46 550 479	35 416 439
	Tugallangan operatsiyalar bo'yicha ko'rilgan foyda (zarar)	2 835 532	-1 138 981
140	Daromad (foyda) solig'ini baholash	-9 395 424	-10 635 814
150	Sof foyda	39 990 587	23 641 644
151	Boshqa umumiy daromad	825 271	553 278
152	Jami umumiy daromad	40 815 858	24 194 922
160	Bir oddiy aksiyaga to'g'ri keladigan bazaviy va taqsimlanmagan foyda	387	351
170	Bir oddiy aksiyaga to'g'ri keladigan bazaviy va taqsimlanmagan foyda	350	691

Bankning foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bankning sof foydasi 39990587 ming so'mni tashkil qilgan bo'lib, o'tgan yilga nisbatan 16348943 ming so'mga oshgan. Bank daromadlarining asosiy qismini foizli daromadlar tashkil qilgan. Xarajatlar tarkibida operatsion xarajatlar esa ancha qismni tashkil qilgan. Umuman, 2012-yilga nisbatan bankning sof foydasi 16,3 mlrd.so'mga ko'pdir.

4. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot (7-MHXS) kirish standartlaridan biri hisoblanadi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot (7-MHXS) standartiga muvofiq, bank pul oqimlari haqidagi o'z hisobotida pul mablag'lari va ularning ekvivalentlarining o'zgarishi to'g'risidagi axborotlarini yoritib berishi lozim. Ushbu standartga muvofiq, hisobot davri davomida pul mablag'larining harakati quyidagi ko'rinishda tavsiflanishi kerak:

- operatsion faoliyat bo'yicha pul mablag'lari harakati;
- investitsion faoliyat bo'yicha pul mablag'lari harakati;
- moliyaviy faoliyat bo'yicha pul mablag'lari harakati.

Quyida «Pul mablag'lari harakati to'g'risida»gi hisobot ko'rinishini keltiramiz.

_____ bank
 _____ yil « _____ » « _____ » holatiga
PUL MABLAG'LARI HARAKATI TO'G'RISIDA HISOBOT¹¹

11 -jadval

№	Moddalar nomi	Ming so'mda
1	Operatsion faoliyat	
1.1	Olingan foizlar	
1.2	To'langan foizlar	
1.3	Olingan vositachilik haqi	
1.4	To'langan vositachilik haqi	
1.5	Boshqa olingan operatsion daromadlar	
1.6	Xodimlarni ta'minlash xarajatlari, to'langan	
1.7	Umumiy, ma'muriy va boshqa operatsion xarajatlar, to'langan	
1.8	Operatsion aktivlar va majburiyatlardagi o'zgarishlar-gacha bo'lgan operatsion foyda	
	Operatsion aktivlardagi ko'payish/(kamayish):	
1.9	O'RMB dagi majburiy zaxira hisobraqami	
1.10	Banklar va boshqa moliyaviy institutlardagi hisobraqamlar	
1.11	Mijozlarga ssuda va bo'naklar	
1.12	«Repo» kelishuvi bo'yicha olinishi lozim bo'lgan hisobraqamlar	
1.13	Boshqa aktivlar	
	Operatsion majburiyatlardagi ko'payish/(kamayish):	
1.14	Banklar va boshqa moliyaviy institutlarning hisobraqamlari	
1.15	Mijozlarning depozitlari	
1.16	Boshqa qarzlar	
1.17	Boshqa majburiyatlar	
1.18	Soliq to'lagunga qadar operatsion faoliyatdan olingan sof pul mablag'lari	
1.19	Foyda solig'i, to'langan	
1.20	Operatsion faoliyatdan olingan sof pul mablag'lari	
2	Investitsion faoliyat	
2.1	Asosiy vositalarni sotishdan tushgan tushum	
2.2	Asosiy vositalarni sotib olish	
2.3	Olingan dividendlar	
2.4	Olingan foizlar	
2.5	Investitsion faoliyatdan olingan pul mablag'lari	
3	Moliyaviy faoliyat	
3.1	Aksiyalarga obuna	
3.2	Ustav kapitalining oshishi	
3.3	Chiqarilgan qarz majburiyatlari	

¹¹ Buxgalterskiy uchot dlya bankirov. UCAID Toshkent. 2004.

11-jadvalning davomi

3.4	To'langan dividendlar	
3.5	Moliyaviy faoliyatdan olingan pul mablag'lari	
4	Pul mablag'lari va ular ekvivalentlarining sof ko'payishi	
5	Pul mablag'lari va ular ekvivalentlari, yil boshida	
6	Pul mablag'lari va ular ekvivalentlari yil oxirida	

Hisobotning sanab o'tilgan har bir bo'limining o'zi ham bir necha moddalardan iborat bo'lib, hisob-kitob, kassa, qimmatli qog'ozlar va boshqa operatsiyalar moddalar bo'yicha pul mablag'lari harakati batafsil ko'rsatiladi.

«O'zbekiston sanoat-qurilish banki» aksiyadorlik tijorat banki
 Ro'yxatga olish raqami: O'zRMBning 1991-yil 25-iyundagi 17 - sonli
 litsenziyasi. Yuridik manzil: 100000, Toshkent sh., Shahrisabz ko'ch., 3.

PUL MABLAG'LARINING HARAKATI TO'G'RISIDAGI YIG'MA BALANS HISOBOTI

2013-yil va 2012-yil 31-dekabr holatiga¹²

12-jadval
 (ming so'm)

Moddalar		2013	2012
	Operatsion faoliyatidan kelgan pul oqimlari		
020	Olingan foizlar	293 173 737	207 895 147
030	To'langan foizlar	-125 413 347	-118 477 860
040	Vositachilik haqlari va xizmat haqlari tarzida olingan pul mablag'lari	113 111 160	100 078 176
050	Vositachilik haqlari va xizmat haqlari tarzida to'langan pul mablag'lari	-18 815 635	-16 379 080
060	Diling operatsiyalari bo'yicha amalga oshgan sof foyda (zarar)	5 914 780	
070	Xodimlar ta'minoti uchun sarflangan xarajatlar	-84 143 039	-65 160 285
080	Ma'muriy va boshqa operatsion xarajatlar uchun sarflangan xarajatlar	-53 442 323	-52 382 503
090	Boshqa operatsiya daromadlari	3 118 870	3 614 240
100	Mol yetkazib beruvchi va xodimlarga to'langan pul mablag'lari		

¹² «O'zbekiston sanoat-qurilish banki» aksiyadorlik tijorat bankining yillik hisoboti 2013-yil

12-jadvalning davomi

110	To'langan daromad (foyda) solig'i	-13 633 300	-5 693 935
140	Operatsion aktivlari va majburiyatlarda o'zgarishlar yuz berishidan oldin operatsiya faoliyatidan olingan pul oqimlari	119 870 903	53 493 900
150	Operatsiya aktivlarining sof (ko'payishi) kamayishi:		
151	Banklarga berilgan kreditlar va bo'naklarning sof ko'payishi (kamayishi)	-132 944 967	15 725 624
152	Mijozlarga berilgan kreditlar va bo'naklarning sof ko'payishi (kamayishi)	-1 631 540 591	-979 870 384
153	Boshqa aktivlardagi sof (ko'payish) kamayish	-17 235 092	-5 382 645
160	Operatsiya majburiyatlarining sof (ko'payishi) kamayishi:		
161	Depozitlardagi sof ko'payish (kamayish)	83 666 087	469 995 896
162	O'zR MB va hukumatga to'lash hisobvaraqlari bo'yicha sof ko'payish (kamayish)	55 334 384	7 473 392
163	Boshqa majburiyatlar bo'yicha sof ko'payish (kamayish)	-1 976 198	1 671 020
170	Operatsion faoliyatidan kelgan sof pul mablag'lari	-1 524 825 474	-436 893 197
	Investitsiya faoliyatidan kelgan pul oqimlari		
180	Olingan dividendlar	2 161 416	639 151
181	Operatsion faoliyat sifatida tasniflanadigan boshqa qimmatli qog'ozlarni sotib olish	-2 876 085	-4 460 954
182	Operatsion faoliyat sifatida tasniflanadigan boshqa qimmatli qog'ozlarni sotish	111 848	7 129 661
183	Sho'ba, qaram xo'jalik jamiyatlari va qo'shma korxonalarini sotib olish, sotib olingan pul mablag'larini hisobga olinmagan holda	-500 000	
185	Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarni sotib olish	-31 720 212	-50 769 485
186	Asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarni sotish	11 135 174	1 361 050
187	Sho'ba korxonaga egalik qilishdan tushgan tushum	17 717 724	
188	Tasarufidagi qaram xo'jalik jamiyatlaridan olingan daromad	52 190	166 799

12-jadvalning davomi

200	Investitsiya faoliyatidan kelgan sof pul mablag'lari	-3 917 945	-45 933 778
	Moliyaviy faoliyatdan kelgan pul oqimlari		
290	Qarz mablag'lar va qarz qimmatli qog'ozlardan tushumlar	2 164 934 732	1 061 225 600
300	Qarz mablag'lar va qarz qimmatli qog'ozlar bo'yicha to'lovlar	-649 164 912	-120 174 819
310	Moliyaviy ijara bo'yicha to'lovlar		
320	Aksiyalar chiqarish	63 656 046	85 245 078
330	Aksiyalarni bekor qilish		
340	O'z aksiyalarini sotib olish		
350	Sotib olingan o'z aksiyalarini sotish	-415 536	1 636 415
360	Pul dividendlari to'lash	-11 261 174	-6 764 174
370	Inflatsiyaning moliyaviy faoliyatga ta'siri		
380	Moliyaviy faoliyatdan kelgan sof pul mablag'lari	1 567 749 156	1 021 168 100
390	Valuta kursi o'zgarishining pul mablag'lariga va pul ekvivalentlariga ta'siri	2 037 908	1 307 914
400	Inflatsiyaning pul mablag'lariga va pul ekvivalentlariga ta'siri		
410	Pul mablag'lari va pul ekvivalentlarining sof ko'payishi (kamayishi)	41 043 645	539 649 039
420	Yil boshidagi pul mablag'lari va pul ekvivalentlari	1 310 638 816	770 989 777
430	Yil oxiridagi pul mablag'lari va pul ekvivalentlari	1 351 682 461	1 310 638 816

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bankning pul mablag'lari va pul ekvivalentlarining sof ko'payishi 2012-yilda 539649039 ming so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2013-yilda esa 41043645 ming so'mga qisqargandir. Bankning yil boshidagi pul mablag'lari 2012-yillarga nisbatan 539649039 ming so'mga oshishi, 2013-hisobidan yil oxiriga pul mablag'lari va uning ekvivalentlari 1351682461 ming so'mni tashkil qilmoqda.

Bu tijorat banki uchun ijobiy holat hisoblanib, bankning mijozlari naqd pulga bo'lgan talabni to'liq qoplashga imkon yaratib beradi.

Tijorat bankining aksiyadorlik sarmoyasi yildan yilga oshib bormoqda. Bu esa bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda ahamiyatga egadir.

«O'zbekiston sanoat-qurilish banki» aksiyadorlik tijorat banki
 Ro'yxatga olish raqami: O'zRMBning 1991-yil 25-iyundagi 17-sonli litsenziyasi. Yuridik manzil:
 100000, Toshkent sh., Shahrisabz ko'ch., 3.

**AKSIYADORLIK SARMOYASIDAGI O'ZGARISHLAR
 TO'G'RISIDA HISOBOT**

2013-yil va 2012-yil 31-dekabr holatiga¹³

13-jadval
 (ming so'm)

No		Ustav sarmoyasi	Qo'shilgan sarmoya	Sotib olingan o'z aksiyalari	Jami: aksiyadorlik sarmoyasi	Zaxiralar	Taqsimlanmagan foyda	Jami: O'z sarmoyasi
10	O'tgan yil 1-yanvar holatiga qoldiq - qayta hisoblashdan oldin	154 961 495	696 121	-6 602 344	149 055 272	1 295 380	38 713 967	189 064 619
20	Hisobga olishdagi o'zgarishlar samarasi, soliqlar chegirib tashlanganida							0
21	Qayta baholash samarasi, soliqlar chiqarib tashlanganida							0
30	Qayta hisoblagandan keyin	154 961 495	696 121	-6 602 344	149 055 272	1 295 380	38 713 967	189 064 619
40	Davrda paydo bo'lgan:				0			0
41	Sotish uchun mavjud bo'lgan investitsiyalar - adolatli narx bo'yicha sof foyda (zarar), soliqlar chegirib tashlanganida				0			0
42	Asosiy vositalarni qayta baholash zaxirasi				0			0

¹³ «O'zbekiston sanoat-qurilish banki» aksiyadorlik tijorat bankining yillik hisoboti 2013-yil

13-jadvalning davomi

50	Summalarni ko'chirish:				0			0
51	Sotish uchun mavjud bo'lgan investitsiyalar -sof foydaga ko'chirish, soliqlar chegirib tashlanganda				0			0
52	Asosiy vositalarni qayta baholash zaxirasidan ko'chirish				0			0
60	Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda tan olinmagan sof foyda (zarar)				0			0
70	Sof foyda				0		23 641 644	23 641 644
80	Boshqa umumiy daromad					553 278		553 278
90	O'tgan yildan oldingi yildagi oddiy aksiyalar bo'yicha dividendlar				0		-5 675 995	-5 675 995
100	O'tgan yildan oldingi yildagi imtiyozli aksiyalar bo'yicha dividendlar				0		-1 089 000	-1 089 000
110	Dividend kapitalizatsiya qilish	18 538 000			18 538 000		-18 538 000	0
120	Konvertatsiyalanadigan obligatsiyalar - ulush komponenti			1 630 000	1 630 000			1 630 000
130	Aksiyalar chiqarish	85 245 204			85 245 204			85 245 204
140	Imtiyozli aksiyalarning narxidagi o'zgarish ta'siri			1 089 000	1 089 000			1 089 000
150	Jami: joriy yil 1 yanvariga qoldiq	258 744 699	696 121	-4 972 344	254 468 476	1 848 658	37 052 616	294 458 750
160	Davrda paydo bo'lgan:				0			0
170	Sof foyda				0		39 990 588	39 990 588
180	Boshqa umumiy daromad				0	825 271		825 271

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. 1-sonli MHXSning mazmuni nimadan iborat?
2. 1-sonli MHXS «Moliyaviy hisobotni taqdim etish»ga muvofiq moliyaviy hisobotning to'liq majmui qanday hisobotlarni o'z ichiga oladi?
3. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan e'lon qilindigan hisobotlarga qo'yiladigan talablar qaysi hujjatida to'liq ko'rsatilgan?
4. 1-sonli MHXS bo'yicha daromadlar va xarajatlar tahlili qaysi usullarga yondashgan holda amalga oshiriladi?
5. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotning elementlari qaysilar, ularga tavsif bering.
6. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning mazmuni nimadan iborat?
7. Tijorat banklarining balans hisobotida nimalar ko'rsatiladi va ushbu hisobot nima maqsadda tuziladi?
8. Biror bankning matbuotda e'lon qilingan moliyaviy hisobotlarini tahlil qiling va bank faoliyatiga baho bering.

V bob. BANKLARDA HISOB SIYOSATI, BUXGALTERLIK BAHOLASHDAGI O'ZGARISHLAR VA XATOLAR

Tayanch so'z va iboralar. Hisob siyosati, milliy standartlar, konseptual asoslar, baholashdagi o'zgarishlar, xatolar va uni tuzatish, qiyosiy ma'lumotlar, fundamental xatolar, foyda va zararlar, joriy davr xatolari, hisobot davri, kichik xatolar, taqsimlanmagan foyda.

1-§. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari

O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS) Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida ishlab chiqilgan. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standartlari o'z ichiga konseptual asoslardan tashqari 16 ta standartni birlashtirgan.

Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning konseptual asoslari deb nomlangan 0-BHMSda moliyaviy hisobotlarni tayyorlashning konseptual asoslari belgilab berilgan bo'lib, bu asos O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonuniga tayangan holda ishlab chiqilgan. Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning konseptual asoslari foydalanuvchilar uchun moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish asosini tashkil etuvchi tushunchalarni belgilab beradi. Ushbu standartda koseptual asosning maqsadi va maqomi, amal qilish doirasi, moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar, moliyaviy hisobotlarning maqsadi, elementlari va ularni baholash haqida tushuncha berilgan. Shu bilan birga, 0-BHMSda Buxgalteriya hisobining milliy standartlarining tamoyillari ko'rsatib o'tilgan.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standartlari 16 ta standartdan iborat bo'lib, ular quyidagilardir¹⁴:

BHMS №1 – Hisob yuritish siyosati va moliyaviy hisobot.

BHMS №2 – Asosiy xo'jalik faoliyatidan olinadigan daromadlar.

BHMS №3 – Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot.

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya Hisobining Milliy Standartlari. O'zbekiston Respublikasi buxgalterlar va auditorlar Milliy Assotsiatsiyasi to'plami. MA nashriyot-axborot markazi. Toshkent 2002.

BHMS №4 – Tovar moddiy zaxiralar.

BHMS №5 – Asosiy vositalar.

BHMS-№6 – Lizingni hisobga olish.

BHMS-№7 – Nomoddiy aktivlar.

BHMS №8 – Jamlangan moliyaviy hisobotlar va sho'ba xo'jalik yurituvchi jamiyatlarida sarmoyalarni hisobga olish.

BHMS-№9 – Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot.

BHMS-№10 – Davlat subsidiyalarini hisobga olish va davlat yordamining yoritilishi.

BHMS-№11 – Ilmiy tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlab chiqarishga xarajatlar.

BHMS-№12 – Moliyaviy investitsiyalarning hisobi.

Suningdek, kapital qurilishga oid pudrat shartnomalari, yo'qlama qilishni tashkil etish va o'tkazish, buxgalteriya balansi tuzilgan sanadan keyingi xo'jalik faoliyatining nazarda tutilmagan holatlari va yuz beradigan hodisalar kabi BHMS ham mavjud.

BHMS №1 – Hisob yuritish siyosati va moliyaviy hisobot deb nomlangan milliy standarti O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobini me'yoriy tartibga solish tizimining elementi hisoblanadi. Ushbu standart xo'jalik yurituvchi subyektning o'tgan davrlar uchun moliyaviy hisobotlarini, shuningdek, turli xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlarini qiyoslashni ta'minlash maqsadida moliyaviy hisobotni shakllantirish va tuzish uchun asoslarni belgilab beradi. Ushbu maqsadga erishish uchun mazkur standart xo'jalik yurituvchi subyektlarning hisob siyosati va moliyaviy hisoboti asosida bo'lishi lozim bo'lgan konsepsiyalarni, moliyaviy hisobot mazmuniga minimal talablarni nazarda tutadi.

Biz ushbu o'quv qo'llanmada barcha milliy standartlarga to'xtalmaymiz, chunki ushbu standartlar asosan korxonalar va tashkilotlarga tegishli. Tijorat banklari uchun O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki xalqaro standartlar asosida me'yoriy hujjatlar, ya'ni yo'riqnoma va nizomlar ishlab chiqadi. Tijorat banklarining o'zi har bir yil uchun hisob siyosatini ishlab chiqadilar. Demak, 1-sonli BHMS tijorat banklariga ham oid milliy standartdir. O'zbekiston Respublikasi 1-sonli BHMS – Hisob yuritish siyosati va moliyaviy hisobot nomli milliy standartiga asosan xo'jalik yurituvchi subyektlarning hisob siyosatini ishlab chiqib, mazkur siyosat asosida buxgalteriya hisobini tashkil etish va moliyaviy hisobotlarni tuzishlari lozimligi belgilab berilgan. Tijorat banklarining hisob siyosati haqida keyingi paragrafda to'xtalib o'tamiz.

2-§. Banklarda hisob siyosati, unung maqsadi va tarkibi

O'zbekiston Respublikasi Milliy standartiga asosan barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar qatorida tijorat banklari ham hisob siyosatini ishlab chiqadi va u asosida buxgalteriya hisobini tashkil etadi hamda moliyaviy hisobotlarni tuzadi. Tijorat banklari hisob siyosatini ishlab chiqishda o'zining tarkibiy tuzilishi, xizmat ko'satish ko'lami, mijozlar tarkibi va boshqa xususiyatlarini hisobga oladi.

O'zbekiston Respublikasi Milliy standartiga ko'ra, hisob siyosati deganda, xo'jalik yurituvchi subyekt rahbari tomonidan, buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish asoslari va qoidalariga mos ravishda usullarining qo'llanilishi tushuniladi.

Buxgalteriya hisobini yuritish usullariga bank faoliyatini tasdiqlovchi operatsiyalarni baholash va guruhlashtirish uslublari, aktivlarning qiymatini to'lash, hujjat ayirboshlashni tashkil etish yo'llari, hisob registrlari tizimi, buxgalteriya hisobi hisobvaraqlarini yuritish, axborotlarni to'plash, ularni qayta ishlash va boshqalar kiradi.

Umumiy qilib aytganda, bankning hisob siyosati bank tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va tuzishda qo'llaniladigan o'ziga xos tamoyillar, konvensiyalar, qoida va yondashuvlarni ifodalaydi.

Hisob siyosati hujjat sifatida bir necha bo'limlardan iborat bo'ladi:

- umumiy bo'lim;
- hisob siyosatining shakllanishi;
- tashkiliy-texnik aspekti;
- metodologik aspekti.

Hisob siyosatining «Umumiy bo'lim»ida hisob siyosatining tavsifi beriladi. Unda buxgalteriya hisobini yuritish usullari, bank faoliyatiga oid operatsiyalarni baholash va guruhlashtirish uslublari ko'rsatiladi.

Hisob siyosatining «Hisob siyosatining shakllanishi» bo'limida MHXSning asosiy tamoyillari asoslangan bo'lishi lozim. Hisob siyosati bank faoliyatining barcha sohalarini buxgalteriya hisobida to'liq aks ettirilishini ta'minlash, analitik va sintetik hisobning mutanosibligini ta'minlashi lozimligi ko'rsatiladi. Hisob siyosati shunday tashkil etilishi kerakki, unda moliyaviy hisobot barcha uchun qulay bo'lgan MHXS va BHMSlari asosida tuzilishi mumkin bo'lsin va agar o'ziga xos talablar bo'lmasa, unda quyidagi nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda tuzilishi lozim:

- foydalanuvchilarning ehtiyojlari uchun ahamiyatli bo'lishi;

• shu bilan birga ishonchli, agar u bank faoliyati va moliyaviy holatini to'liq yoritilishi, betaraf (beg'raz bo'lsa) majburiy bo'lmasa, beg'razligiga zarar;

• barcha muhim aspektlarda bank faoliyatining barcha masalalarini to'liq yoritilishi;

• boshqa banklarning moliyaviy hisobotlari bilan taqqoslanuvchanligi;

• tushunariligi va hokazo.

O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonuniga asosan, banklarda buxgalteriya hisobini tashkil etish, bank operatsiyalarini amalga oshirishda qonunchilikka rioya qilinishiga bank rahbari javobgar bo'lib hisoblanadi. Hisob siyosatini shakllantirishga, banklarda buxgalteriya hisobini amalga oshirishga, aniq va to'g'ri tuzilgan buxgalteriya hisobotlarini o'z vaqtida taqdim etishga bankning bosh buxgalteri javobgardir¹⁵.

Hisob siyosatining tashkiliy-texnik aspektiga asoslangan bo'limida quyidagilar ko'zda tutiladi:

- buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi;
- dastlabki hujjatlarning shakllari;
- bank majburiyatlari va mulkini baholash usullari;
- bank majburiyatlari va mulkini inventarizatsiya qilish tartibi;
- hujjatlarning aylanish tartibi va axborotni qayta ishlash texnologiyasi;
- bajarilayotgan operatsiyalarni ichki nazoratdan o'tkazish tartibi.

Hisob siyosatining elementi bo'gan Metodologik aspekti bank tomondan bajariladigan barcha operatsiyalarini bajarish bo'yicha ichki ishchi qoidalari bo'lib, u O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankning yo'riq-noma yoki nizomlari asosida ishlab chiqiladi va amaliyotga tatbiq etiladi.

Ushbu bo'limda quyidagilar ko'rsatiladi:

- bank daromad va xarajatlarini tan olish usuli;
- kredit operatsiyalarini hisobga olish usulini shakllantirish;
- bankning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarini hisobga olish usulini shakllantirish;
- bankning boshqa korxonalarining ustav kapitalida ishtirok etishi bo'yicha operatsiyalarini hisobga olish usulini shakllantirish;
- chet el valutasini bilan operatsiyalarni hisobga olish usulini shakllantirish;

¹⁵ O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonuni. 1996-yil.

- kapital qo'yilmalarining manbalarini, moddiy va nomoddiy qimmatliklar sotib olish va ulardan foydalanish navbatini aniqlab olish;
- moddiy va nomoddiy qimmatliklar hisobida ayrim elementlarini aniqlash;
- bank fondlarini tashkil qilish va ishlatish davriyligini aniqlash va hokazo.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining hisob siyosati quyidagi asosiy bo'limlardan iborat:

Muqaddima

I. Umumiy qoidalar.

II. Buxgalteriya hisobini tashkil etish.

III. Bank operatsiyalarining hujjatlashtirilishi.

IV. Operatsiyalar hisobini yuritish.

V. Kredit va depozitlar bo'yicha foizlarni hisoblash tartibi.

VI. Bankning debitor va kreditor qarzlari hisobini yuritish tartibi.

VII. Bank kapitali hisobini yuritish.

VIII. Soliqqa tortish.

IX. Bank operatsiyalarini nazoratdan o'tkazish.

X. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazoratni tashkil etish.

XI. Buxgalteriya hisobida to'g'rilovchi o'tkazmalarni amalga oshirish tartibi.

XII. Buxgalteriya hisobida to'g'rilovchi o'tkazmalarni amalga oshirish tartibi.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari hisob siyosatining namumaviy ko'rinishi 1-ilovada keltirilgan.

Shunday qilib, barcha tijorat banklari o'zining tarkibiy tuzilishi, xizmat ko'satish ko'lamini, mijozlar tarkibi va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda hisob siyosatini ishlab chiqadi va shu asosida buxgalteriya hisobini tashkil etadi.

3-§. Hisob siyosatida baholashdagi o'zgarishlar va xatolarning aks ettirilishi

Hisob siyosatidagi o'zgarishlar, belgilangan tartibda ko'zda tutilgan hollardagina, shuningdek, amalga oshiriladigan o'zgarishlar bankning moliyaviy hisobotlarida axborotni yanada ishonchliroq taqdim etishga ko'maklashsagina ko'rsatilishi mumkin. Hisob siyosatidagi

o'zgarishlar natijasida yuz bergan o'zgarishlar yil boshidagi taqsimlanmagan foyda qoldig'ini o'zgartirish yo'li bilan buxgalteriya balansiga kiritib qo'yilishi va hisobot davridagi sof foyda yoki zararni aniqlash uchun kiritilishi mumkin.

Hisob siyosatidagi o'zgarishlar moliyaviy hisobot taqdim etishning o'tgan davriga jiddiy ta'sir qilgan yoki kelasi hisobot davrlariga ta'sir etishi mumkin bo'lgan hollarda, barcha subyektlar kabi tijorat banklari ham tushuntirishlarida quyidagi axborotni yoritib borishi lozim:

❖ O'zgarishlar sabablari.

❖ Hisobot davridagi va taqdim etilgan oldingi davrdagi o'zgarishlar miqdori.

❖ Joriy davrda sof foyda yoki zararni aniqlash uchun kiritilgan tuzatish miqdori.

❖ Qiyosiy ma'lumotlarga kiritilgan, hisobot davridan oldingi davrlarga oid tuzatishlar miqdori.

❖ Qo'shimcha ma'lumotlar keltirilgan har bir hisobot davrida kiritilgan tuzatish miqdori, moliyaviy hisobotlarga oldingi davrlar bilan bog'liq o'zgarishlar miqdori. Agar qiyosiy axborot kiritilgan bo'lsa, yoki qo'shimcha ma'lumot taqdim qilish mumkin bo'lmasa. Bu holat ham ochib berilishi kerak.

❖ Qayta hisoblangan qiyosiy ma'lumotlar yoki ularni qayta hisoblash mumkin emasligining sabablari ham ko'rsatiladi.

Hisob baholaridagi o'zgarishlarning natijasi sof foyda yoki zararni aniqlashga quyidagi holatlarda kiritiladi:

• O'zgarishlar sodir bo'lgan davr, agar o'zgarishlar faqat shu davrga ta'sir etgan bo'lsa.

• O'zgarishlar sodir bo'lgan davrga va kelgusi davrlarga ham ta'sir etsa.

• Turli davr moliyaviy hisobotlarga qiyosiylikini ta'minlash maqsadida, hisob baholaridagi o'zgarishlar moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning aynan avvalgi qo'llanilgan tasnifi moddalariga kiritiladi.

• Hisob baholarida joriy davr uchun ahamiyatli bo'lgan yoki kelgusi davrlarda jiddiy o'zgarishlarga olib keladigan o'zgarishlar summasi va ularning mohiyati ochib berilishi kerak.

Agar natijalarni va o'zgarishlarni qiymat jihatdan aniqlashning imkoni bo'lmasa, ularni ham ochib berish talab etiladi.

Moliyaviy natijalar to'g'risidagi avvalgi davrlar hisobotlarida yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'rilashda aniqlangan summa, hisobot davrining

sof foyda yoki zarariga kiritiladi. Avvalgi davrlarda yo'1 qo'yilgan fundamental xatolarni tuzatish summasiga hisobotda taqsimlanmagan foydaning yil boshiga bo'lgan qoldig'ini o'zgartirish orqali aks ettiriladi. Kichik xatolarda boshqa xatolar o'tgan yilning tegishli davri uchun tuzatiladi. Bank balansida yil boshiga taqsimlanmagan foydaning qoldig'idagi fundamental xatolari aks ettirilganda quyidagi axborot ochib berilishi lozim bo'ladi:

- Fundamental xatolarning mohiyati.
- Joriy davr va har bir taqdim etilgan davr uchun tuzatishlar summasi.
- Boshlang'ich davrlarga taalluqli bo'lib, lekin keyingi yil ma'lumotlariga kiritilgan tuzatishlar summasi.
- Qayta hisoblangan qiyosiy ma'lumotlar yoki qayta hisoblashning mumkin bo'lmaganligi sabablari.

O'tgan davrlar xatolarini joriy davrning sof foyda yoki zarariga kiritish yo'li bilan tuzatishda o'tgan davrlar moliyaviy hisobotlaridagidek o'tgan yillar uchun qiyosiy axborot taqdim etilishi lozim. Agar joriy davr yoki o'tgan davrlarda yo'1 qo'yilgan fundamental xatolar o'sha davrlarda tuzatilgan bo'lsa, unda joriy davr yoki o'tgan xohlagan davrlarda sof foyda yoki zararni ko'rsatish uchun alohida bo'limda qo'shimcha axborot berish talab etiladi.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy standartlarining mazmunini va undagi qaysi standartlar bank tizimiga taalluqli ekanligini tushuntirib bering.
2. Hisob siyosatining mazmuni nimadan iborat?
3. Hisob siyosatining konseptual asoslarida nimalar ko'rsatiladi.
4. Hisob siyosatidagi o'zgarishlar moliyaviy hisobot taqdim etishning o'tgan davriga jiddiy ta'sir qilgan hollarda banklar tushuntirishlarida qanday axborotni yoritib berishi talab etiladi?
5. Fundamental xatolarning mohiyatini tushuntirib bering.
6. Bank balansida yil boshiga taqsimlanmagan foydaning qoldig'idagi fundamental xatolari aks ettirilganda qanday axborotlar ochib berilishi lozim?
7. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi avvalgi davrlar hisobotlarida yo'1 qo'yilgan xatolarni tuzatishda aniqlangan summa moliyaviy natijalarning qaysi moddasiga kiritiladi?

II bo'lim bo'yicha test savollari

1. Buxgalteriya hisobining umumiy tenglamasi:

- A) Aktivlar plyus daromadlar va xarajatlar.
- B) Aktivlar teng majburiyatlar minus kapital.
- V) Aktivlar teng kapital plyus majburiyatlar.
- G) Majburiyatlar plyus aktivlar teng kapital.

2. Moliyaviy hisobotlarning elementlari qaysi qatorda to'liq va to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) Daromadlar, xarajatlar, foyda yoki zarar.
- B) Aktiv, majburiyat, kapital, xarajat, daromad.
- V) Aktiv, majburiyat, kapital.
- G) Foyda va zararlar.

3. «Foyda va zararlar to'g'risida»gi moliyaviy hisobotning elementlari qaysi qatorda to'liq va to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) Daromadlar, xarajatlar, foyda yoki zarar.
- B) Aktiv, majburiyat, kapital, xarajat, daromad.
- V) Aktiv, majburiyat, kapital.
- G) Foyda, daromad va xarajatlar.

4. «Balans hisoboti» ning elementlari qaysi qatorda to'liq va to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) Daromadlar, xarajatlar, foyda.
- B) Aktiv, majburiyat, kapital, xarajat, daromad.
- V) Aktiv, majburiyat, kapital.
- G) Foyda va zararlar.

5. Hisob sikli bu:

- A) Bosh kitob bo'yicha operatsiyalarning hammasini ro'yxatga olish.
- B) Yordamchi kitob bo'yicha barcha operatsiyalarni jamlash va rasmiylashtirish jarayonlarining yig'indisi.
- V) Hujjatlarni rasmiylashtirishni yakunlash.
- G) Xo'jalik operatsiyalarini tahlil qilishdan to hisobvaraqlarni yopish va moliyaviy hisobotlarni tuzishgacha bo'lgan jarayon.

6. Moliyaviy hisobot elementlarini baholashda qo'llaniladigan usullar.

- A) Dastlabki qiymat, amal qilish qiymati, yangi qiymat.

B) Qoplash qiymati, tiklash, dastlabki qiymat, diskontlangan qiymat.

V) Diskontlangan qiymat, dastlabki qiymat.

G) Barcha javoblar to'g'ri.

7. Transformatsiya jadvalini tuzish necha bosqichdan iborat?

A) Uch bosqich.

B) Ikki bosqich.

V) Olti bosqich.

G) Besh bosqich.

8. Tuzatuvchi (transformatsiyaviy) o'tkazmalar quyidagi hollarda zarur:

A) Ro'yxatga olingan xarajatlar ikki yoki undan ortiq davrlarga bo'linganda.

B) Ro'yxatga olingan daromadlar ikki yoki undan ortiq davrlarga bo'linganda.

V) Ro'yxatga olinmagan daromadlar va xarajatlar mavjud bo'lsa.

G) Barcha javoblar to'g'ri.

9. 1-sonli BHXS:

A) Umumiy yo'nalishdagi moliyaviy hisobot muayyan ma'lumotga talablarni javob beradigan hisobotni talab etish imkoniyati bo'lmagan foydalanuvchilarning talablarini qondirish uchun tayyorlanadi.

V) U alohida taqdim etiladigan yoki ommaviy hujjatlarning bir qismini taqdim etadigan hisobot shakllarini o'z ichiga oladi.

S) Hamma uchun maqbul barcha ma'lumotni beradi.

D) A va V javoblar to'g'ri.

10. «Aktivlar» bo'limi o'z ichiga quyidagi moddalarni oladi:

A) Naqd pullar, Markaziy bank va boshqa banklardan olinishi kerak bo'lgan pullar.

V) Sotish va so'ndirish uchun mavjud bo'lgan naqd investitsiyalar, mijozlarga berilgan kreditlar va bo'naklar, lizing.

S) Asosiy vositalar va bankning boshqa mulklari.

D) A, V va S javoblar to'g'ri.

11. Majburiyatlar o'z ichiga quyidagi moddalarni oladi:

A) Talab qilib olinguncha saqlanadigan, muddatli, jang'armali depozitlar.

V) Hukumatga va boshqa to'lanishi kerak bo'lgan mablag'lar, soliq majburiyatlari.

S) REPO va boshqa qarz mablag'lar, chiqarilgan qarz majburiyatlari va boshqa majburiyatlarni oladi.

D) Barcha javoblar to'g'ri.

12. Bank kapitali o'z ichiga quyidagi moddalarni oladi:

A) Chiqarilgan oddiy va imtiyozli aksiyalar, oddiy va imtiyozli aksiyalar qayta baholash zaxiralari hamda taqsimlanmagan foyda.

V) Taqsimlanmagan foyda va aksiyalar.

S) Muddatli majburiyatlar va taqsimlanmagan foyda.

D) Muddatsiz majburiyatlar taqsimlanmagan foyda.

13. 1-sonli BHXS bo'yicha daromadlar va xarajatlar tahlilida ikki yondashish mavjud. Bular:

A) Xarajatlarni tavsifi va xarajatlar vazifalari bo'yicha.

V) Daromadlarni tavsifi bo'yicha.

S) Xarajatlarni tavsifi va daromadlar vazifalari bo'yicha.

D) To'g'ri javob ko'rsatilmagan.

14. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot -

A) 8- MHXS.

V) 7-MHXS.

S) 1-MHXS.

D) 17-MHXS.

15. 7-MHXS standartiga muvofiq:

A) Bank pul oqimlari haqidagi o'z hisobotida bank faoliyatidagi pul mablag'lari va ularning ekvivalentlarining o'zgarishi to'g'risidagi axborotlarini yoritib berishlari lozim bo'ladi.

V) Daromadlarni tavsifi bo'yicha va xarajatlar vazifalari bo'yicha ma'lumotlarni berishi lozim bo'ladi.

S) Bank pul oqimlari haqidagi o'z hisobotida bank faoliyatidagi faqat pul mablag'lari to'g'risidagi axborotlarini yoritib berishlari lozim bo'ladi.

D) Bank pul oqimlari haqidagi o'z hisobotida bank faoliyatidagi pul mablag'larining ekvivalentlari to'g'risidagi axborotlarini yoritib berishlari lozim bo'ladi.

16. 7-MHXS standartiga muvofiq hisobot davri davomida pul mablag'larining harakati qanday ko'rinishda tavsiflanishi lozim bo'ladi:

- A) Operatsion faoliyat bo'yicha pul mablag'lari harakati.
- V) Investitsion faoliyat bo'yicha pul mablag'lari harakati.
- S) Moliyaviy faoliyat bo'yicha pul mablag'lari harakati.
- D) A, V va S javoblarini umumlashtirish to'g'ri.

17. Moliyaviy hisobotlarning elementlari qaysi qatorda to'liq va to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) Daromadlar, xarajatlar, foyda yoki zarar.
- B) Aktiv, majburiyat, kapital, xarajat, daromad.
- V) Aktiv, majburiyat, kapital.
- G) Foyda va zararlar.

III BO'LIM. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANKLARI TOMONIDAN QO'LLANILAYOTGAN BUXGALTERIYA HISOBINING MILLIY VA XALQARO STANDARTLARI

VI bob. BANKLARDA MOLIYAVIY AKTIVLARNI «MHXS» LARI ASOSIDA HISOBGA OLISH

Tayanch so'z va iboralar. Moliyaviy aktiv, debitorlik qarzlari, iqtisodiy naf, kredit, foiz stavkasi, real foiz stavkasi, hisob siyosati, kreditlar, zararlarni baholash, kreditlarni dastlabki tan olish, garov, mol-mulk, zaxira yaratish, kreditning qadrsizlanishi, moliyaviy aktivlar, qoplanadigan qiymat.

1-§. Moliyaviy aktivlarning mohiyati va tasniflanishi

MHXS lariga asosan umuman aktivlar – avvalgi davrlarda sodir etilgan operatsiyalar natijasida olingan va korxonaga yoki bank tomonidan nazorat qilinadigan, ulardan foydalanish natijasida kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir. Aktivlar, pirovard natijada, bankka pul mablag'lari oqimini keltirishi lozim.

Banklarda barcha aktivlarni moddiy, nomoddiy va moliyaviy aktivlarga bo'lish mumkin. Tijorat banklarida moddiy va nomoddiy aktivlar bilan birga moliyaviy aktivlar alohida o'rin egallaydi. Moliyaviy aktivlar moliyaviy vositalarning bir turi bo'lib, quyidagi shakldagi har qanday aktiv moliyaviy aktiv hisoblanadi:

1. Pul mablag'lari.
2. Pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy aktivlarni boshqa bank yoki korxonadan olish huquqi.
3. Kelgusida manfaat keltirish imkoniyati bo'lgan moliyaviy vositalarni boshqa bank yoki korxonaga bilan ayirboshlash huquqi.
4. Boshqa bank yoki korxonaning ulushga oid vositasi.

Pul mablag'lari muomala vositasi. Barcha operatsiyalar pulda foydalanadi va buxgalteriyada ma'lum bir valutada aks ettiriladi. Shu sababli, pul mablag'lari moliyaviy hisobotlarda barcha bitimlarni baholash va taqdim etish asosi bo'lgan moliyaviy aktiv bo'lib hisoblanadi. Bank moliyaviy aktivlariga kreditlar, lizing, qimmatli

qog'ozlar va debitorlik qarzdorliklari kiradi. Bank aktivlarining katta qismini kreditlar tashkil etadi. MHXS larining biri, ya'ni 39-MHXS aynan kreditlarga bag'ishlangan. Ushbu bobda biz, MHXS-39 kreditlarni dastlabki tan olish va uning qadrsizlanishini ko'rib chiqamiz.

2-§. Moliyaviy vosita haqida tushuncha

Oxirgi yillarda iqtisodiyotning keng ko'lamda rivojlanib va globallashib borishi natijasida xo'jalik yurituvchi korxonalar va tashkilotlar o'z ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish hajmini kengaytirib borishga intilishi kuchaymoqda. Xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi munosabatlarda moliyaviy vositalar alohida o'rin tutadi.

Hozirgi kunda banklarda bozor talablariga mos keluvchi xizmat turlarini tatbiq qilish, mijozlarning talab va takliflarini hisobga olish, ularga xizmat ko'rsatishning yangi usullarini joriy qilish, buxgalteriya hisobini jahon standartlariga moslashtirish bilan bog'liq jarayonlar yuzaga kelmoqda.

Xalqaro moliyaviy bozorlarning rivojlanishi natijasida oddiy an'anaviy moliyaviy vositalardan turli xil hosila shaklidagi moliyaviy vositalarning shakllanishi va ulardan keng foydalanishga olib kelmoqda. Moliyaviy vositaning o'zi nima?

Moliyaviy vosita – bu har qanday shartnoma bo'lib, uning natijasida bir korxonadagi moliyaviy aktivlar boshqa korxonada moliyaviy majburiyat yoki ulushli vosita ko'rinishida paydo bo'ladi. Har qanday tomonning majburiyatlari pul shaklida yoki boshqa moliyaviy vositalar sifatida qaytarilishini ko'zda tutgan tovarlarni yetkazib berish yoki xizmatlarini ko'rsatish yuzasidan shartnomalar moliyaviy vositalar shaklida paydo bo'lganidek hisobga olinishi zarur.

Moliyaviy vositalar debitorlik va kreditorlik qarzlari va ulushga oid qimmatli qog'ozlar kabi dastlabki vositalarni hamda moliyaviy opsiya, fyuchers va forvard bitimlarini, foizli va valuta svoplariga o'xshash vositalarni o'z ichiga kiritadi. Balansda tan olingan va tan olinmagan hosila moliyaviy vositalar moliyaviy vosita ta'rifiga javob beradi.

Banklarda moliyaviy vositalar sifatida kreditlar, lizing boyicha shartnomalar, obligatsiya, aksiya, hosila shaklidagi vositalari sanalgan foizli svoplarni kiritish mumkin.

3-§. Kreditlarni dastlabki tan olish va uning hisobi

Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlaridan biri bo'lgan 39-standart ssudalar, ya'ni kreditlarga bag'ishlangan bo'lib, ushbu mavzuni o'zlashtirish uchun bir qator iboralarni bilish zarur. Shu sababli, bu standartni yoritishdan avval iboralarning bir nechtasiga izoh beramiz.

Kreditlar va olinishi lozim bo'lgan mablag'lar hisobvaraqlari – faol bozorda kotirovka qilinmaydigan, ular bo'yicha to'lovlar oldindan belgilangan yoki o'rnatilgan nohosilaviy moliyaviy aktivlar bo'lib, kreditlar va olinishi lozim bo'lgan mablag'lar hisobvaraqlari:

1) Bank zudlik bilan yoki yaqin kelajakda sotmoqchi yoki sotishga mo'ljallangan deb tasniflanishi lozim bo'lgan, yoki dastlabki tan olishda sotib olish va sotish uchun deb tasniflangan moliyaviy aktivlar;

2) Bank tomonidan dastlabki tan olinishida sotish uchun mavjud deb tasniflangan aktivlar;

3) Egasi o'zining boshlang'ich investitsiyasi summasini amalda undirib ololmaydigan aktivlar, lekin aktivlar sotish uchun mavjud deb tasniflanishi lozim bo'lgan taqdirda, kreditning qadrsizlanish holatlari bundan istisno.

Kreditlar bo'yicha foizlar hisoblanadi, foiz stavkalari bilan bog'liq iboralardan biri real foiz stavkasidir.

Real foiz stavkasi – moliyaviy aktivning mo'ljallangan xizmat muddati davomida yoki maqbul bo'lgan holda, qisqaroq davrda kutilayotgan kelgusi pul to'lovlari yoki tushumlari oqimlarini uning sof balans qiymatigacha aniq diskontlaydigan stavka.

Real foiz stavka usuli – aktivning, shu jumladan, kreditning xizmat muddati davomidagi kechiktirilgan (masalan, har oyda emas, har yilda olinadigan yoki to'lanadigan) foizli to'lovlarga taqsimlash orqali diskont yoki mukofotni foizli daromadga amortizatsiyalash yo'li bilan doimiy foiz stavkasini tan olinishiga olib keladigan usuldir.

Kreditlar bo'yicha operatsiyalardan banklar faqat foyda olib qolmay, ba'zan zarar ham ko'rishlari mumkin. Bunday holatni kredit olgan tomon to'liq yoki qisman kredit summasini vaqtida qaytara olmasa, kreditning balans qiymati uning qoplanadigan qiymatida ortib ketgan hollarda bank zarar ko'rish ehtimoli yuzaga keladi.

Qadrsizlanishdan ko'riladigan (yoki ko'rilishi mumkin bo'lgan) zarar – kreditning balans qiymati uning qoplanadigan qiymatidan oshib ketgan summa. Bu qarzdor kreditni to'liq summasi

(asosiy qarz va foizlar)ni qaytara olmasligini va bank zarar ko'rishini mumkinligini bildiradi.

Qoplanadigan qiymat – kreditning balans qiymati va kreditning dastlabki real foiz stavkasi bo'yicha diskontlashdan kutilayotgan pul oqimlarining joriy qiymatidan eng kattasi.

Barcha kreditlar qarzdorlarning tipi, garov turi, muddati, foiz stavkalarining turi kabi kriteriyalari bo'yicha guruhlanadi.

Bank tomonidan berilgan kredit amaldagi qiymatida aks ettiriladi va u qarzdorga berilgan pul mablag'lari summasini ifodalaydi. Bank tomonidan kredit berilganda tegishli ssuda hisobvarag'i debetlanadi, mablag' oluvchining hisobvarag'i kreditlanadi, agar kredit naqd pulda berilsa, kassa hisobvarag'i kreditlanadi, ya'ni kassadagi pul mablag'lari kamayadi.

Bank tomonidan berilgan kredit amaldagi qiymatida aks ettiriladi va u qarzdorga berilgan pul mablag'lari summasini ifodalaydi. Bank tomonidan kredit berilganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt Tegishli ssuda hisobvarag'i

Kt «Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'i – Nostro»

(agar mablag' oluvchiga boshqa tijorat banki tomonidan xizmat ko'rsatilsa), yoki

Kt – Mablag' oluvchining talab qilib olunguncha depozit hisobvarag'i (agar mablag' oluvchiga mazkur bankda xizmat ko'rsatilsa) yoki

Kt – «Kassadagi naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari» (kredit naqd pulda berilganda).

Kredit qaytarilganda operatsiyalar quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Dt Kassa yoki Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'i yoki kredit olgan mijozning hisobvarag'i.

Kt Tegishli ssuda hisobvarag'i

Kredit berish munosabati bilan bank tomonidan olinadigan vositachilik haqi qarzdorning moliyaviy ahvolini va investitsiya loyihalarini qoplanishini baholash, kafolatlarni baholash va aks ettirish, garov va boshqa ta'minotlarni tashkillashtirish bo'yicha tadbirlar, hujjatlarni tayyorlash va ular bilan ishlash hamda bitimni yakunlash bilan bog'liq bank xarajatlari kompensatsiyasini o'z ichiga oladi. Shu kabi vositachilik haqlari kredit berish va kelgusida kredit munosabatlarida qatnashishning ajralmas qismi bo'lib, ularga tegishli to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar bilan birgalikda, muddati uzaytiriladi va real daromadni

tuzatish (korrektirovka qilish) sifatida tan olinadi. Bundan tashqari, banklar kredit berish borasida yozma majburiyat uchun vositachilik haqi olishlari mumkin.

Banklar tomonidan xizmatlari uchun potensial qarz oluvchilardan vositachilik haqi olinayotganda muddati uzaytirilgan daromadlar hisobvarag'iga vositachilik haqi summasi o'tkaziladi.

Kredit berish to'g'risidagi yozma majburiyat bergani uchun olingan vositachilik daromatlari, kredit shartnomasini tuzish ehtimoli mavjud bo'lgan taqdirda, bankning kredit berish jarayonida doimiy ishtirok etganligi uchun to'lov, ya'ni kompensatsiya sifatida qaraladi. Bank tomonidan olingan vositachilik daromadlarining muddati, ular bilan bog'liq bevosita xarajatlar bilan birgalikda uzaytiriladi va ular real daromadga tuzatishlar sifatida tan olinadi.

Agar kredit berish bo'yicha majburiyat muddati tugab, kredit talab qilib olinmagan bo'lsa, u holda kredit berish majburiyati uchun vositachilik haqi shu muddat tugagandan keyin daromad sifatida tan olinadi.

Qarzdor tomonidan kredit muddatidan oldin qaytarilsa yoki kreditdan qaytarish muddatidan oldin boshqa shaxs foydasiga voz kechilsa, bank shu bilan bog'liq har qanday kechiktirilgan vositachilik haqini kredit qaytarilgan yoki boshqa shaxs foydasiga voz kechilgan sanasiga daromad sifatida tan oladi.

4-§. Kreditning qadrsizlanishi

Balans hisobotini har bir tuzish sanasiga, masalan, har oyda bank tomonidan kreditlarning qadrsizlanishiga doir biron-bir obyektiv dalillar mavjudligi «Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari»ga muvofiq baholanadi. Kredit qadrsizlanishini tasdiqlovchi obyektiv dalillar va sharoitlar aniqlangan taqdirda, zarar summasi quyidagi ikki miqdordan eng yuqorisi bo'yicha baholanadi:

- 1) Tijorat banklari tomonidan aktivlar sifatini tasniflash, ular bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi xazinalar tashkil qilish va ularni ishlatish jarayonida yuzaga kelgan aniqlangan summa bo'yicha.
- 2) Kreditning balans qiymati va kreditning boshlang'ich foiz stavkasi bo'yicha diskontlangan kutilayotgan bo'lajak pul oqimlarining joriy qiymati o'rtasidagi farq bo'yicha.

Bunday holda bank ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholashni kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni

baholash hisobvarag'ida hamda kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlar zaxirasi hisobvaraqa aks ettiradi.

Agar kredit portfelining keyingi tahlili natijasida uning zaxiralari talablardan oshsa, bank zaxira summasini oxirgi sana holati bo'yicha aniqlangan, ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlar summasiga muvofiq-lashtirishi lozim.

Agar qarzdor tomonidan olingan garov bilan ta'minlanmagan kredit qaytarilmasa yoki to'liq qaytarilmasa, u holda ushbu kreditlar zararlar uchun tashkil qilingan zaxira hisobidan yopiladi, ya'ni zaxira hisobvarag'i kreditlanadi, ssuda hisobvarag'i debetlanadi.

Agar qarzdor tomonidan olingan garov bilan ta'minlangan kredit qaytarilmasa yoki to'liq qaytarilmasa, u holda bank olingan kreditni garovga qo'yilgan mol-mulk orqali undirish huquqiga ega. Undirib olish bo'yicha garovga qo'yilgan mol-mulk kim oshdi savdosida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sotiladi. Garovga qo'yilgan mol-mulkni sotishdan mablag'lar kelib tushganda ushbu summa «Mijozlar bilan hisob-kitoblar» hisobvarag'iga o'tkaziladi.

Keyinchalik kreditlar bo'yicha asosiy qarzni va mazkur kredit bo'yicha hisoblangan, lekin hali olinmagan foizlarni qaytarish ope-ratsiyalari amalga oshirilganda «Mijozlar bilan hisob-kitoblar» hisob-varag'i yopiladi.

Kredit garovga olingan mol-mulkni o'z egaligiga olish yo'li bilan qaytarilgan taqdirda, kreditning balans qiymatidan va garovga qo'yilgan mol-mulkning haqqoniy qiymatidan qaysi biri eng kam bo'lsa, o'sha qiymat bo'yicha, uni sotish bo'yicha qilingan xarajatlarni chegirgan holda, lekin qayta savdodagi dastlabki sotuv bahosidan 10% kam bo'lmagan summada buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Qarzdor yetarli darajada pul mablag'lariga ega bo'lmagan taqdirda, bank kredit bo'yicha qarzni qarzdorning likvid mol-mulki hisobidan uning roziligi bilan, agar qarzdor norozi bo'lsa, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sud qarori asosida undiruvni qarzdorning likvidli mol-mulkiga qaratish yo'li bilan qaytarib oladi.

5-§. Moliyaviy hisobotlarda kreditlarga izohlar

Moliyaviy hisobotning kreditlarga berilgan izohlarida banklar quyidagilarni ochishlari zarur:

1) kreditlarni umidsiz deb tan olish va ularni hisobdan chiqarish uchun sabab bo'lgan asoslarni izohlovchi hisob siyosatini;

2) quyidagilarni alohida ko'rsatgan holda: «Ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash» hisobvarag'i bo'yicha o'zgarishlarni, undirib olinmaydigan kreditlar bo'yicha ko'rilgan zararlarga tegishli shu davr xarajatlari sifatida tan olingan summani, hisobdan chiqarilgan kreditlar bo'yicha shu davrda undirilgan summani va ilgari hisobdan chiqarilgan kreditni qaytarilishi natijasida shu davrda kirim qilingan daromadlar summasini;

3) hisobot sanasiga kreditlar bo'yicha baholangan jami zararlar summasi;

4) foizlarni o'stirmaslik maqomi berilgan kreditlarga tegishli balans hisobotiga kiritilgan jami summa, shuningdek, bunday kreditlarning balans qiymatini aniqlash asoslari.

Bundan tashqari, banklar o'z kreditlarining mintaqalar, mijozlar guruhlari yoki sanoat tarmoqlari, chet el valutasini turlari bo'yicha har qanday muhim konsentratsiyasini va kredit xatarlarini tasniflovchi boshqa hollar bo'yicha ochib berishlari lozim.

Banklarning aktivlari bo'lgan kreditlar tijorat banklari tomonidan aktivlar sifatini tasniflashga oid tartib-qoidalar talablariga muvofiq tasniflanadi.

6-§. O'zbekiston bank amaliyotida MHXS asosida kredit operatsiyalari hisobining yuritilishi

O'zbekiston bank amaliyotida ham kredit operatsiyalarining hisobi MHXS asosida yuritiladi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan kredit operatsiyalarining hisobini yuritilish bo'yicha qonun-qoidalarni ushlab chiqishda aynan MHXSlari asos qilib olingan.

Tijorat banklarida kredit operatsiyalarining hisobini yuritilish bo'yicha me'yoriy hujjatlarda tijorat banklari tomonidan berilgan kredit amaldagi qiymatida aks ettiriladi va u qarzdorga berilgan pul mablag'lari summasini ifodalaydi. Bank tomonidan kredit berilganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt 11900-15500 (tegishli ssuda hisobvarag'i)

Kt 10301 - «Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'i - Nostro» (agar mablag' oluvchiga boshqa tijorat banki tomonidan xizmat ko'rsatilsa), yoki

Kt - mablag' oluvchining talab qilib olunguncha depozit hisobvarag'i (agar mablag' oluvchiga mazkur bankda xizmat ko'rsatilsa) yoki

Kt – 10100 – «Kassadagi naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari» (kredit naqd pulda berilganda).

Kredit berish munosabati bilan bank tomonidan olinadigan vositachilik haqi qarzdorning moliyaviy ahvolini va investitsiya loyihalarini qoplanishini baholash, kafolatlarni baholash va aks ettirish, garov va boshqa ta'minotlarni tashkillashtirish bo'yicha tadbirlar, hujjatlarni tayyorlash va ular bilan ishlash hamda bitimni yakunlash bilan bog'liq bank xarajatlari kompensatsiyasini o'z ichiga oladi. Shu kabi vositachilik haqlari kredit berish va kelgusida kredit munosabatlarida qatnashishning ajralmas qismi bo'lib va ularga tegishli to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar bilan birgalikda, muddati uzaytiriladi hamda real daromadni tuzatish (korrektirovka qilish) sifatida tan olinadi. Bundan tashqari, banklar kredit berish borasida yozma majburiyat uchun vositachilik haqi olishlari mumkin.

Ko'rsatilgan xizmatlari uchun potensial qarz oluvchilardan vositachilik haqi olinayotganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt – Qarz oluvchining talab qilib olunguncha depozit hisobvarag'i

Kt – 22896 «Boshqa muddati uzaytirilgan daromadlar».

Kredit berish to'g'risidagi yozma majburiyat bergani uchun olingan vositachilik daromadlari, kredit shartnomasini tuzishi ehtimoli mavjud bo'lgan taqdirda, bankning kredit berish jarayonida doimiy ishtirok etganligi uchun to'lov (kompensatsiya) sifatida qaraladi. Bank tomonidan olingan vositachilik daromadlarining muddati, ular bilan bog'liq bevosita xarajatlar bilan birgalikda uzaytiriladi va ular real daromadga tuzatishlar (korrektirovka) sifatida tan olinadi.

Agar kredit berish bo'yicha majburiyat muddati tugab, kredit talab qilib olinmagan bo'lsa, u holda kredit berish majburiyati uchun vositachilik haqi shu muddat tugagandan keyin daromad sifatida tan olinadi.

Bozorda kredit shartnomasida belgilanganidan ko'ra yuqoriroq foiz stavkasi shakllanganligi munosabati bilan bank va qarzdor o'rtasida qarzdor tomonidan bankka foiz stavkasining oshganiga alternativa sifatida muayyan komissiya (to'lov) to'lanishi to'g'risida kelishuvga erishilgan taqdirda, ushbu to'lov kredit muddati davomida to'lanishi lozim bo'ladi, ya'ni muddati kechiktiriladi va real daromadni tuzatilishi (korrektirovkasi) sifatida tan olinadi.

Qarzdor tomonidan kredit muddatidan oldin qaytarilsa yoki kreditdan qaytarish muddatidan oldin boshqa shaxs foydasiga voz kechilsa, bank shu bilan bog'liq har qanday kechiktirilgan vositachilik

haqini kredit qaytarilgan yoki boshqa shaxs foydasiga voz kechilgan sanasiga daromad sifatida tan oladi.

Bank ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholashni quyidagicha aks ettiradi:

Dt 56802 – «Kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash».

Kt – Kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlar zaxirasi – Kreditning mos kategoriyasi (kontr – aktiv).

Agar kredit portfelining keyingi tahlili natijasida uning zaxiralari belgilangan talablardan oshsa, bank zaxira summasini oxirgi sana holati bo'yicha aniqlangan, ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlar summasiga muvofiqlashtirishi lozim. Bunda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt – Ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlar zaxirasi – Kreditning mos kategoriyasi (kontr – aktiv).

Kt 56802- «Kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash».

Chet el valutasida berilgan kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash avval kredit qaysi valutada berilgan bo'lsa, o'sha valutada amalga oshiriladi. Shu tarzda, birinchi navbatda, kutilayotgan har qanday zararlarni baholash chet el valutasida amalga oshiriladi, keyin bu summa O'zbekiston Respublikasi milliy valutasida aks ettiriladi.

Kreditlarni qaytarilishi qarz oluvchining asosiy, shuningdek, ikkilamchi talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi orqali amalga oshiriladi:

Dt – Qarz oluvchining talab qilib olinguncha depozit hisobvarag'i.

Kt – Ssuda hisobvarag'i.

Agar kredit kafolat beruvchi (kafil) tomonidan qaytarilsa, quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt – Kafolat beruvchi (kafil) talab qilib olinguncha depozit hisobvarag'i yoki

Dt 10301 – Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'i – Nostro (agar oluvchiga boshqa tijorat banki xizmat ko'rsatsa)

Kt – Ssuda hisobvarag'i

Kreditlar qarz oluvchi tomonidan naqd pulda qaytarilganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt 10100 – «Kassadagi naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari»

Kt – Ssuda hisobvarag'i

Agar kreditga foiz o'stirmaslik maqomi berilmagan bo'lsa, unda kreditlar bo'yicha foizlar tushumi quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi orqali aks ettiriladi:

Dt – Qarz oluvchining talab qilib olunguncha depozit hisobvarag'i
Kt 16309 – «Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar»

Foizlarni o'stirmaslik maqomi berilgan kreditlar bo'yicha foizlar hisobi Foizlarni o'stirmaslik to'g'risida Nizom (ro'yxat raqami 1304, 2004-yil 24-yanvar)ga muvofiq amalga oshiriladi.

Agar qarzdor tomonidan olingan garov bilan ta'minlanmagan kredit qaytarilmasa yoki to'liq qaytarilmasa, u holda ushbu kreditlar zararlar uchun tashkil qilingan zaxira hisobiga quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi orqali hisobdan chiqariladi:

Dt – Kreditlar bo'yicha ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlar zaxirasi
– Kreditning mos kategoriyasi (kontr-aktiv)

Kt – Ssuda hisobvarag'i

Agar qarzdor tomonidan olingan garov bilan ta'minlangan kredit qaytarilmasa yoki to'liq qaytarilmasa, u holda bank olingan kreditni garovga qo'yilgan mol-mulk orqali undirish huquqiga ega. Undirib olish bo'yicha garovga qo'yilgan mol-mulk kim oshdi savdosida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sotiladi.

Garovga qo'yilgan mol-mulkni sotishdan mablag'lar kelib tushganda Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'i – Nostro debetlanadi va «Mijozlar bilan hisob-kitoblar» hisobvarag'i kreditlanadi.

Dt 10301- Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'i – Nostro -
Kt 29801 «Mijozlar bilan hisob-kitoblar» hisobvarag'i.

Kreditlar bo'yicha asosiy qarzni va mazkur kredit bo'yicha hisoblangan, lekin hali olinmagan foizlarni qaytarish quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi orqali amalga oshiriladi:

Asosiy qarz qaytarilganda:

Dt 29801 «Mijozlar bilan hisob-kitoblar»

Kt – Ssuda hisobvarag'i.

Asosiy qarz to'liq qaytarilgandan keyin, foizlar qaytarilayotganda:

Dt 29801 «Mijozlar bilan hisob-kitoblar»

Kt 41400-44600 – Kreditlar bo'yicha foiz daromadlari.

Olingan kredit garovga olingan mol-mulkni o'z egaligiga olish yo'li bilan qaytarilgan taqdirda, kreditning balans qiymatidan va garovga qo'yilgan mol-mulkning haqqoniy qiymatidan qaysi biri eng kam bo'lsa, o'sha qiymat bo'yicha, uni sotish bo'yicha qilingan xarajatlarni chegirgan holda, lekin qayta savdodagi dastlabki sotuv

bahosidan 10% kam bo'lmagan summada quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt 16701 – «Kredit va lizing bo'yicha garov hisobidan undirilgan mulk»

Kt – Ssuda hisobvarag'i

Qarzdor yetarli darajada pul mablag'lariga ega bo'lmagan taqdirda, bank kredit bo'yicha qarzni qarzdorning likvid mol-mulki hisobidan uning roziligi bilan, agar qarzdor norozi bo'lsa, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sud qarori asosida undiruvni qarzdorning likvid mol-mulkiga qaratish yo'li bilan qaytarib oladi.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Real foiz stavkasi deganda nimani tushunasiz?
2. Kreditlarni dastlabki tan olish qanday amalga oshiriladi?
3. Qadrsizlanishdan ko'riladigan yoki ko'rilishi mumkin bo'lgan zarar nima?
4. Qarzdor tomonidan olingan garov bilan ta'minlanmagan kredit qaytarilmasa yoki to'liq qaytarilmasa, bank qanday yo'l tutadi?
5. Qarzdor tomonidan kredit muddatidan oldin qaytarilsa yoki kreditdan qaytarish muddatidan oldin boshqa shaxs foydasiga voz kechilsa bank qanday yo'l tutadi?
6. Kreditning qadrsizlanishi haqida gapirib bering.
7. Moliyaviy hisobotlarda kreditlarga qanday izohlar beriladi?
8. Kreditlar va olinishi lozim bo'lgan mablag'lar hisobvaraqlariga nimalar kirmasligini tushuntiring.

VII bob. BANKLARNING MODDIY VA NOMODDIY AKTIVLARI VA ULARNING MHXS BO'YICHA HISOBI

Tayanch so'z va iboralar. 18-MHXS, 38-MHXS, moddiy aktiv, nomoddiy aktiv, asosiy vositalar, boshlang'ich qiymat, qoldiq qiymat, dastlabki baholash, qayta baholash, moddiy aktivlarni tan olish, nomoddiy aktivlarni tan olish, gudvill, moddiy aktivlarning eskirishi, hisobdan chiqarish, kam baholi va tez eskiruvchi buyumlar, inventarizatsiya.

1-§. Banklarning moddiy va nomoddiy aktivlari va ularni hisobga olishda qo'llaniladigan xalqaro standartlar

Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarida asosiy vositalarni hisobga olish qonun-qoidalari belgilab berilgan standart mavjud bo'lib, bu – «Asosiy vositalar» deb nomlangan 18-MHXS dir. 18-MHXSda asosiy vositalarga tavsif berilgan. Shuningdek, asosiy vositalarni sotib olish, tan olish, ularning dastlabki baholanishi, eskirishini hisoblash, hisobdan chiqarish tartibi kabilar belgilab berilgan.

Asosiy vositalar bir yildan ko'proq foydali xizmat qilish muddatiga ega bo'lgan va ishlab chiqarish, tovarlarni yetkazib berish yoki xizmat ko'rsatish, ma'muriy maqsadlar uchun foydalaniladigan yoki ijaraga beriladigan aktivlardir.

Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlaridan yana biri nomoddiy aktivlarga bag'ishlangan bo'lib, bu standart 38-MHXS- «Nomoddiy aktivlar» deb nomlanadi. 38-MHXS- «Nomoddiy aktivlar» standartida nomoddiy aktivlarning mazmuni, ularning turkumlanishi, nomoddiy aktivlarni hisobga olish tamoyillari va tan olinishi belgilab berilgan. Shu bilan birga, ushbu standartda nomoddiy aktivlarni baholash, nomoddiy aktivlarni hisobdan chiqarish, nomoddiy aktivlarning tugatilishi, ularning eskirishini hisoblash, gudvill (ishchanlik qobiliyati) ning mohiyati, uning xususiyatlari ko'rsatib berilgan.

Asosiy vositalar obyektlari aktiv sifatida quyidagi hollarda tan olinadi:

Birinchiidan, aktiv bilan bog'liq bo'lgan kelgusi iqtisodiy naflar bank tomonidan olinishi ehtimoli yuqori darajada deb tasdiqlanganda.

Ikkinchiidan, bank uchun aktivning tannarxi ishonchli baholanishi mumkin bo'lganda. Asosiy vositalar obyektlarining tannarxi sotib olish narxi, jumladan, bojxona to'lovlari va soliqlar, aktivni ish holatiga keltirish bilan bog'liq xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Asosiy vositalar obyektlari tan olishning birinchi shartiga javob bergan taqdirda bank dastlabki tan olish vaqtiga mavjud dalillar asosida, aktiv bilan bog'liq bo'lgan kelgusi iqtisodiy nafni olishning ehtimollik darajasini baholash lozim. Iqtisodiy nafni olish ehtimoli yuqori bo'lganda bank aktiv bilan bog'liq manfaatlarni va tavakkalchilikni o'z zimmasiga olishi aniq bo'lishi talab etiladi. Tan olishning bank uchun aktivning tannarxi ishonchli baholanishi mumkin bo'lish sharti osonlik bilan bajariladi, chunki aktivlarni sotib olinganligi to'g'risidagi dalil bo'lgan ayirboshlash operatsiyasi natijasida uning qiymati aniqlanadi. Aktiv bankning o'z kuchi bilan barpo etilgan taqdirda, uning bahosi materiallarni sotib olish bilan bog'liq tomonlar uchun operatsiyalar, ish kuchi va qurilish jarayonida amalga oshirilgan boshqa xarajatlar asosida aniqlanadi.

2-§. Asosiy vositalar, ularni balansga kiritish qayta baholash tartibi va hisobi

Asosiy vositalar – bir yildan ortiq muddatda foydalanishga mo'ljallangan moddiy aktivlar bo'lib, ular bank faoliyatida bank xizmatlarini ko'rsatish jarayonida ma'muriy maqsadlar va ijaraga berish uchun ishlatiladi.

Demak, asosiy vositalar–

birinchiidan, bir yildan ortiq muddatda foydalaniladigan moddiy aktivlar;

ikkinchiidan, ular bank faoliyatida bank xizmatlarini ko'rsatish jarayonida ma'muriy maqsadlar va ijaraga berish uchun ishlatiladi.

Asosiy vositalarga bino-inshootlar, uskuna va asboblari, kompyuter, mebel, hisoblash texnikalari, transport vositalari, foydalanish huquqi bilan olingan yer, kutubxona fondi, qiymatidan qat'i nazar signalizatsiya va binoni qurishda uning narxiga kiritilmagan telefonlashtirish obyektlarini kiritish mumkin.

Asosiy vositalarning hisobini tashkil qilish bank faoliyatida alohida o'rin egallaydi. Asosiy vositalar hisobini tashkil qilishda to'rtta asosiy masalaga e'tibor qaratiladi. Bular:

1. Asosiy vositalar qabul qilinishida dastlabki hisobda aks ettirish summasi.
2. Aktivlarning balans qiymati va ushbu aktivlarga nisbatan qo'llanilishi lozim bo'lgan amortizatsiya usullarini aniqlash.
3. Asosiy vositalar olingandan keyin qiymatining o'zgarishi, shu jumladan, qiymatining ko'payishi yoki kamayishi, kamayish natijalari hisobvaraqlarda qanday aks ettirilishi.
4. Amortizatsiya hisoblash tartibi va ularning chiqib ketishidan moliyaviy natijalarni aniqlash va hisobga olish.

Asosiy vositalar bir necha usullarda olinishi mumkin:

- ma'lum bir haq evaziga sotib olish;
- kreditga olish;
- pulga oid bo'lmagan operatsiyalar orqali (ayirboshlash);
- boshqa subyektlardan hadya sifatida olish;
- qurilish yoki obyektlarni rekonstruksiya qilish yo'li bilan olish;
- moliyaviy lizing shartnomasi asosida olish;
- ustav kapitaliga qo'shish sifatida olish.

Haq evaziga sotib olingan asosiy vositalar boshlang'ich (haqiqiy) qiymatida balansga kirim qilinadi. Boshlang'ich (haqiqiy) qiymat - to'langan soliqlar, bojxona bojlari va yig'imlarini, shuningdek, aktivni undan mo'ljal bo'yicha foydalanish uchun ishchi holatiga keltirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan yetkazib berish va montaj qilish, o'rnatish, ishga tushirish va istalgan boshqa xarajatlarni hisobga olgan holda, asosiy vositalarni tiklash (qurish va qurib bitkazish) yoki xarid qilish bo'yicha haqiqatda qilingan xarajatlarning haqiqiy summasi. Boshlang'ich qiymat, shuningdek, bank aktivni xarid qilish chog'ida yoki ushbu aktivdan asosiy bo'lmagan faoliyat maqsadlarida muayyan davr mobaynida foydalanish natijasida unga nisbatan majburiyatni o'z zimmasiga olgan dastlabki taxmin qilingan aktivni demontaj qilish va yo'qotish yoki aktivni tiklash xarajatlari bahosini o'z ichiga oladi.

Haq evaziga sotib olingan asosiy vositalarning boshlang'ich qiymatiga quyidagi xarajatlar kiritiladi:

- 1) aktivlarni yetkazib beruvchilarga hamda shartnoma bo'yicha qurilish-montaj ishlarini bajarganlik uchun pudratchilarga to'lanadigan summalar;

2) asosiy vositalar obyektiga doir huquqni sotib olish (olish) munosabati bilan amalga oshirilgan ro'yxatdan o'tkazish yig'implari, davlat bojlari (bojxona bojlari, yig'implari va sh.k.) va boshqa shunga o'xshash to'lovlar;

3) asosiy vositalar obyektlarini sotib olish (barpo qilish) munosabati bilan soliqlar va yig'implar summolari (agar ular qoplanmasa);

4) asosiy vositalar obyektlarini sotib olish (barpo qilish) bilan bog'liq axboriy va maslahat xizmatlari uchun to'langan summalar;

5) asosiy vositalar obyektlarini yetkazib berish xatarini sug'urtalash bo'yicha xarajatlar;

6) asosiy vositalar ular orqali sotib olingan vositachilarga to'lanadigan haqlar;

7) asosiy vositalarni o'rnatish, montaj qilish, sozlash va ishga tushirishga oid xarajatlar;

i) aktivdan mo'ljal bo'yicha foydalanish uchun uni ishchi holatga keltirish bilan bevosita bog'liq boshqa xarajatlar.

Muayyan sharoitlarda aktiv bilan bog'liq xarajatlarning umumiy summasini tegishli qismlarga bo'lish va har bir qismni alohida hisobga olish zarur. Bu ushbu obyektning tarkibiy qismlari har xil foydali xizmat muddatlariga ega bo'lgan holda amalga oshiriladi.

Barpo etilgan, ya'ni qurilgan asosiy vositalar dastlab balansda qurilishning haqiqiy tannarxi bo'yicha aks ettiriladi. Inventarlash chog'ida aniqlangan ortiqcha asosiy vositalar bank balansida boshqa operatsion daromadlar sifatida aks ettiriladi.

Tekinga olingan asosiy vositalar dastlab xarajatlarni hisobga olgan holda buxgalteriya hisobiga qabul qilingan sanadagi haqqoniy qiymati bo'yicha tan olinadi. Tekinga olingan asosiy vositalarning qiymati qonun hujjatlariga muvofiq baholash faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'lgan mustaqil ekspertlar tomonidan yoki asosiy vositalarni qabul qilish-topshirish hujjatlaridagi ma'lumotlar asosida belgilanadi.

Asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati ularning haqqoniy qiymatini qayta baholash sanasida aks ettirish uchun vaqti-vaqti bilan qayta baholanadi.

Haq evaziga sotib olingan asosiy vositalar hisobi

Asosiy vositalar, bino-inshootlarni qurilishi bilan bog'liq bo'lgan loyiha-qidiruv ishlari, qurilish materiallari, mehnat, xarajatlar hamda asosiy vositalar sotib olish bilan bog'liq bo'lgan boshqa kapitallashtiriladigan xarajatlar qiymatini to'liq yoki qisman oldindan

to'lash orqali olinishi mumkin. Bunda quyidagi buxgalteriya yozuvlari bilan rasmiylashtiriladi:

Debet «Tovar-moddiy qimmatliklar uchun to'langan mablag'lar»

Kredit bankning vakillik hisobvarag'i yoki mol yetkazib beruvchining talab qilib olinguncha saqlanadigan depozit hisobvarag'i, agarda unga ushbu bank tomonidan xizmat ko'rsatilsa.

Sotib olingan bino va boshqa asosiy vositalar balansga quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi orqali kirim qilinadi:

Debet Bankning imoratlari – Binolar va boshqa qurilgan imoratlar»

Kredit «Tovar-moddiy qimmatliklar uchun to'langan mablag'lar»

Asosiy vositalarni dastlab omborxonaga kirim qilinib, so'ng foydalanishga topshirilishi mumkin. Bunday holda asosiy vositalar dastlab «Ombordagi asosiy vositalar» hisobvarag'iga o'tkaziladi, foydalanishga berilganda esa tegishli asosiy vosita hisobvarag'iga kirim qilinadi.

Sotib olingan, rekonstruksiya qilinishi talab qilinadigan binolar bo'yicha barcha loyiha-qidiruv ishlari, qurilish materiallari, mehnat, xarajatlar qiymati rekonstruksiya tugallangunga qadar «Tugallanmagan qurilish» hisobvarag'ida alohida shaxsiy hisobvara q bo'yicha hisobga olinadi.

Binolar (inshootlar) foydalanishga tayyor holga kelganda ularning qiymati tegishli qabul qilish dalolatnomalari asosida «Bankning imoratlari - Binolar va boshqa qurilgan imoratlar» hisobvarag'iga kirim qilinadi. Agar qurilish yoki rekonstruksiya xarajatlari smetasida mebel va jihozlar sotib olinishi nazarda tutilgan bo'lsa, qabul qilish dalolatnomalarida ularning qiymati umumiy qiymatdan ajratib ko'rsatiladi va to'liq ro'yxati ilova qilinadi. Bunda quyidagi buxgalteriya yozuvlari rasmiylashtiriladi:

Tekinga yoki subsidiya ko'rinishida olingan asosiy vositalar hisobi.

Asosiy vositalar tekinga olinganda tekinga olingan asosiy vositalarning haqqoniy qiymati asosiy vositalarning tegishli hisobvarag'iga yoki omborxonaga hisobvarag'iga kirim qilinadi va asosiy vosita qiymati bankning boshqa foizsiz daromadlar hisobvarag'ida aks ettiriladi. Bu operatsiya quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi bilan rasmiylashtiriladi:

Debet Asosiy vositalarning tegishli hisobvarag'i yoki ombordagi asosiy vositalar»

Kredit Boshqa foizsiz daromadlar

Agar bir martali xarajatlar paydo bo'lsa, bunday xarajatlar joriy xarajatlar hisobidan chiqariladi.

Asosiy vositalar subsidiya ko'rinishida olinganda quyidagi o'tkazma bajariladi:

Debet Asosiy vositalarning tegishli hisobvarag'i

Kredit Boshqa muddati uzaytirilgan daromadlar

Banklar, amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq budgetga soliqlar to'lashdan ozod qilingan soliq solishdan bo'shatilgan mablag'lar hisobiga bank infratuzilmasini rivojlantirish doirasida asosiy vositalarni xarid qilib, ularning qiymatini Umumiy zaxira fondi» balans hisobvarag'ining «Bank infratuzilmasini rivojlantirishga sarflangan mablag'lar» shaxsiy hisobvarag'iga kiritishlari mumkin.

Kundalik xizmat ko'rsatish xarajatlari muntazam amalga oshiriladi va aktivlarni ishga yaroqli holatda saqlab turishga yo'naltiriladi. Bunday xarajatlar asosiy vositalar obyektining balans qiymatiga kiritilmaydi, balki joriy xarajatlar sifatida aks ettiriladi. Kundalik xizmat ko'rsatish xarajatlari birinchi navbatda, bu: ishchi kuchi xarajatlari va sarflanadigan materiallar, ular shuningdek, kichik qismlarga qilingan xarajatlarni ham o'z ichiga olishi mumkin.

Ba'zi asosiy vositalar obyektlarining qismlari muayyan vaqt oralig'idan keyin muttasil almashtirishni talab qilishi mumkin. Shuningdek, asosiy vositalarning ba'zi obyektlari tez-tez qaytariladigan almashtirishlar, masalan, binoning ichki devorlarini almashtirish zaruratini kamaytirish maqsadlarida yoki birgina almashtirish uchun xarid qilinishi mumkin. Bunday asosiy vositalar obyekt qismlarini almashtirish xarajatlari, agar ular asosiy vositalar ta'rifiga muvofiq bo'lsa, ular yuzaga kelgan vaqtda ushbu obyektning balans qiymatiga kiritiladi. Almashtirib bo'lingan qismlarning balans qiymati ushbu almashtirilgan qismlar bo'yicha eskirish alohida hisoblab yozilgan yoki hisoblab yozilmaganligidan qat'i nazar hisobdan chiqariladi. Agar bankning eski almashtirilgan qismning balans qiymatini aniqlashning amalda imkoni bo'lmasa, unda balans qiymati sifatida yangi almashtirilgan qismning uni xarid qilingan yoki qurilgan vaqtdagi qiymatidan foydalanish mumkin.

Aktivlardan foydalanish samaradorligini oshiradigan yoki ularning foydali xizmat muddatini uzaytiradigan asosiy vositalarga tegishli bo'lgan xarajatlar kapital xarajatlar sifatida hisobga olinadi va ularning balans qiymatini ko'paytiradi.

Kapital xarajatlarga takomillashtirish, almashtirish, kapital ta'mirlash bo'yicha xarajatlar kiradi.

3-§. Asosiy vositalarni qayta baholash hisobi

Asosiy vositalarni qayta baholash asosiy vositalar obyektlarining boshlang'ich qiymatini haqqoniy qiymat darajasiga moslash maqsadida ularni vaqti-vaqti bilan aniqlashtirish uchun amalga oshiriladi. Agar haqqoniy qiymat yetarli darajadagi ishonch bilan baholanishi mumkin bo'lsa, banklar bir sinf doirasidagi barcha asosiy vositalarni keyingi jamlangan amortizatsiyasi va qiymatining tushishidan yig'ilgan zararlar chegirilgan holda qayta baholash vaqtida ushbu obyektlarning haqqoniy qiymatini aks ettiruvchi qayta baholangan qiymat bo'yicha aks ettiradilar.

Asosiy vositalar alohida obyektini qiymatini qayta baholash o'tkazilganda asosiy vositalarning ushbu aktiv tegishli bo'lgan butun sinfi ham qayta baholanishi lozim. Asosiy vositalarning sinfi (guruhi) - bankda foydalanish turi va yo'li bo'yicha bir xil bo'lgan aktivlarning birlashuvi. Asosiy vositalarning bir sinfi tarkibidagi obyektlar bir vaqtning o'zida qayta baholanadi.

Bank mulkida, uning xo'jalik yuritishida yoki tezkor boshqaruvida bo'lgan barcha asosiy vositalar, shuningdek, moliyaviy ijara bo'yicha uchinchi tomonda ijarada (lizingda) bo'lgan mol-mulk, joriy ijara bo'yicha uchinchi tomonga ijaraga berilgan mol-mulk, ishlab turgan va foydalanilmaydigan mol-mulk, konservatsiyada bo'lgan, hisobdan chiqarishga tayyorlangan, lekin belgilangan tartibda tegishli hujjatlar bilan rasmiylashtirilmagan mol-mulk, shuningdek, tugallanmagan qurilish obyektlari va o'rnatish uchun mo'ljallangan uskunalar qayta baholanishi lozim. Yer uchastkalari va tabiatdan foydalanish obyektlarining qiymati qayta baholanmaydi.

Qayta baholash bank tomonidan mustaqil ravishda yoki qonun hujjatlariga muvofiq baholash faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'lgan mutaxassislar - ekspertlarni jalb etgan holda amalga oshiriladi. Asosiy vositalar obyektlarining haqqoniy qiymati odatda ularning bozor qiymati hisoblanadi. Agar haqqoniy qiymatni tasdiqlovchi, bozor ma'lumotlariga asoslangan axborotlar mavud bo'lmasa, bank daromadga yoki almashtirishning amortizatsiyalanadigan qiymatiga asoslangan usulni qo'llab haqqoniy qiymatni taxminan baholashi mumkin. Asosiy

vositalar qiymatining tushishi aktivlar qiymatining tushishini hisobga olish bo'yicha MHXS talablariga muvofiq ko'rib chiqiladi.

MHXS ga ko'ra asosiy vositalarni qayta baholash uchun bir necha usullar qo'llaniladi. Bular:

1. Indeks usuli.

2. Bevosita qayta baholash usuli.

Asosiy vositalarni qayta baholashning indeks usuli. Indeks usuli bilan qayta baholashda qayta baholash sanasidagi asosiy vositalarning balans qiymati va ushbu aktivlarning jamlangan eskirishi muayyan indeksdan foydalangan holda qayta baholanadi. So'ngra aktivlarning qayta baholangan qiymati ularning balans qiymati va jamlangan eskirishi bilan taqqoslanadi va farqqa tegishli buxgalteriya yozuvlari amalga oshiriladi:

Agar aktivning qayta baholangan qiymati uning balans qiymatidan oshsa, bu ko'payish «Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi» hisobvarag'ida quyidagi buxgalteriya yozuvi bilan aks ettiriladi:

Debet Asosiy vositalarning tegishli hisobvarag'i

Kredit Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi

Qayta baholashdan oldin va undan keyingi jamlangan eskirish summalari o'rtasidagi farq summasi «Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi» va «Jamlangan eskirish» hisobvarag'iga kirim qilinadi.

Qayta baholash natijasida asosiy vosita qiymatining ko'payish summasi xarajat sifatida tan olingan ushbu aktiv qiymatining oldingi arzonlashish summasini qoplashi darajasidagina daromad sifatida tan olinishi lozim.

Qayta baholash natijasida asosiy vositalarning haqqoniy qiymatining kamayishi xarajat sifatida tan olinadi. Ushbu summa bevosita «Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi» hisobvarag'ining tegishli moddasidan, biroq xuddi o'sha asosiy vositaga nisbatan oldingi qo'shimcha baholash miqdori doirasida chegirib tashlanishi lozim.

Asosiy vositalarni qayta baholashning indeks usulida asosiy vositalarning har bir guruhi bo'yicha ularning xarid qilingan davrlariga bog'liq holda har xil indeks qo'llaniladi.

Asosiy vositalarni bevosita qayta baholash usuli. Asosiy vositalarning to'liq tiklanish qiymati alohida obyektlar qiymatini baholanayotgan aynan o'xshash bo'lgan yangi obyektlarning qayta baholash sanasida shakllangan, hujjatlar asosida tasdiqlangan bozor narxlar bo'yicha bevosita qayta hisoblash yo'li bilan aniqlanadi. Bevosita qayta baholash usuli qo'llanilganda obyektlarning to'liq tiklanish qiymatini hujjatlar asosida tasdiqlash uchun bankning xohishiga ko'ra quyidagilardan foydalanilishi mumkin:

- 1) tayyorlovchi tashkilotlar va ularning rasmiy dilerlari, tovar-xom-ashyo birjalari, ko'chmas mulk birjalaridan yozma shaklda olingan xuddi shunday aktivga doir narxlar to'g'risidagi ma'lumotlar;
- 2) qayta baholashni o'tkazish sanasiga va asosiy fondlarni xarid qilish sanasiga MB kurslarining nisbati sifatida belgilanadigan hisob-kitob koeffitsiyentini qo'llagan holda xarid qilish sanasiga EAVda asosiy fondlarning qiymati to'g'risidagi (tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo'lganida) ma'lumotlar;
- 3) tegishli davlat organlarida mavjud bo'lgan narxlar darajasi to'g'risidagi ma'lumotlar;
- 4) qayta baholashni o'tkazish davrida ommaviy axborot vositalari va maxsus adabiyotlarda e'lon qilingan narxlar darajasi to'g'risidagi ma'lumotlar;

5) asosiy fondlar qiymati to'g'risida baholovchining hisoboti.

Asosiy vositalarni bevosita qayta baholash usuli bilan qayta baholashda tegishli asosiy vositalarning buxgalteriya hisobida hisobga olingan jamlangan eskirishi summasi qayta baholashdan keyingi tiklanish qiymatini qayta baholashdan oldingi qiymatiga nisbati tariqasida hisoblab chiqariladigan qayta hisoblash koeffitsiyenti bo'yicha indeksatsiyalanishi lozim.

«Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi» hisobvarag'ida aks ettirilgan qayta baholashning ijobiy natijasi har oyda «Taqsimlanmagan foyda» hisobvarag'iga hisobdan chiqariladi. Bunda quyida buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Debet Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi

Kredit Taqsimlanmagan foyda

Tegishli aktivni hisobdan chiqarishda qayta baholash natijasi to'lig'icha «Taqsimlanmagan foyda» hisobvaraqa o'tkaziladi.

4-§. Asosiy vositalarni balansdan chiqarish tartibi va uning buxgalteriya hisobi

Asosiy vositalar balansdan quyidagi holatlarda hisobdan chiqariladi:

- 1) to'liq jismonan yoki ma'nan eskirishi;
- 2) sotilishi;
- 3) tekinga berilishi;
- 4) fors-major holatlarida;
- 5) kamomad yoki talafot aniqlanganda;
- 6) aktivdan foydalanishni to'xtatish to'g'risida qaror qabul qilinganda va uning chiqib ketishidan boshqa hech qanday iqtisodiy foyda kutilmaganida.

Asosiy vositalar obyektlarining chiqib ketishi yoki sotilishidan yuzaga keladigan foyda yoki zararlar aktivning chiqib ketishi yoki sotilishidan olingan sof tushum bilan uning sof balans qiymati o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi. Chiqib ketish yoki sotishdan olinadigan foyda yoki zararlar aktiv hisobdan chiqarilgan paytda foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda aks ettiriladi.

Foydalanilishi to'xtatilgan va chiqib ketish uchun mo'ljallangan asosiy vositalar aktivni faol foydalanishdan chiqarish sanasida ularning balans qiymati bo'yicha hisobga olinadi.

Asosiy vositalarning qoldiq qiymati ularning chiqib ketishida quyidagi tarzda aniqlanadi:

Eskirish summasiga:

Debet Jamlangan eskirish – Asosiy vositalarning tegishli hisobvarag'i

Kredit Asosiy vositalarning tegishli hisobvarag'i

Asosiy vositalar obyekti bo'yicha «Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi» hisobvarag'ida mavjud qoldiq summasiga:

Debet Boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi

Kredit Taqsimlanmagan foyda (aktiv-passiv)

Hisobdan chiqariladigan asosiy vositalar sotilishi, tekinga berilishi yoki tugatilishi mumkin. Hisobdan chiqariladigan asosiy vositalar sotilganda bir necha buxgalteriya o'tkazmalari bajariladi. Agar to'lov

xaridorlar tomonidan asosiy vositalar olingandan so'ng amalga oshirilgan holda:

Debet Olinadigan hisobvaraqlar – Tovar-moddiy qimmatliklar uchun

Kredit Asosiy vositalarning tegishli hisobvarag'i

To'lov kelib tushgandan keyin aktivni sotish summasiga «Bank vakillik hisobvarag'i yoki xaridor» hisobvarag'i debetlanadi va «Tovar-moddiy qimmatliklar va xizmatlar uchun to'lanadigan hisobvaraqlar» hisobvarag'i kreditlanadi. Bunda, agar sotish narxi asosiy vositalarning qoldiq qiymatidan katta bo'lsa sof tushum va aktivning qoldiq qiymati o'rtasidagi farq «Bank mulkini sotish yoki dispozitsiya qilishdan foyda» hisobvarag'iga o'tkaziladi.

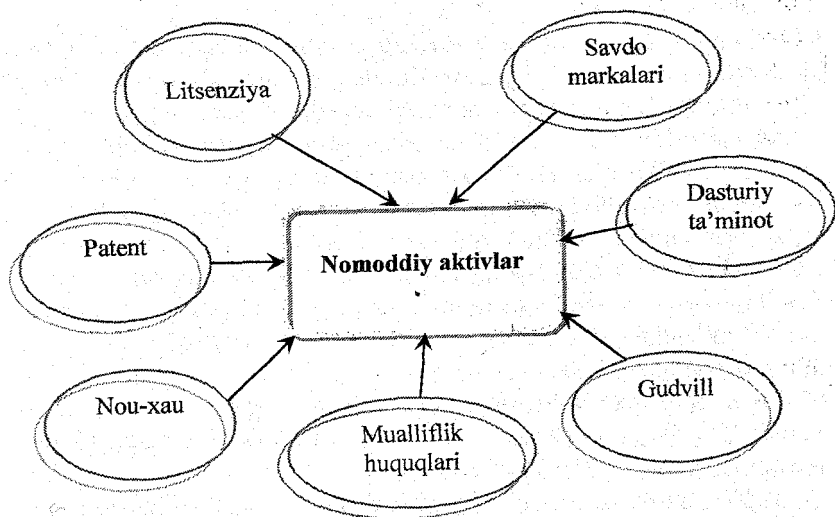
Agar sotish narxi asosiy vositalarning balans qiymatidan kichik bo'lsa, bu holda sof tushum va aktivning qoldiq qiymati o'rtasidagi farq «Bank asosiy vositalarini sotish va dispozitsiya qilishdan ko'rilgan zararlar» hisobvarag'ida aks ettiriladi.

5-§. Banklarda nomoddiy aktivlarni hisobga olish

38-MHXS- «Nomoddiy aktivlar» deb nomlanadi va unda nomoddiy aktivlarni tan olish, baholash, eskirishini hisoblash, hisobdan chiqarish kabi masalalar belgilab berilgan. Buxgalteriya hisobida nomoddiy aktivlar asosiy vositalarga o'xshash ta'rifga ega, ya'ni nomoddiy aktivlar subyekt tomonidan uzoq muddatli asosda foydalanish maqsadida sotib olinadi va faoliyat jarayonida sotish uchun mo'ljallangan bo'ladi. Nomoddiy aktivlarning asosiy vositalardan asosiy farqi ular jismoniy ko'rinishga ega bo'lmasligidir. Shunday qilib, nomoddiy aktivlarning ta'rifi quyidagicha:

Nomoddiy aktivlar – bu nomonetar, identifikatsiya qilinadigan aktivlar bo'lib, moddiy va jism shakliga ega bo'lmagan, foydali xizmat muddati bir yildan ortiq bo'lgan hamda ulardan bank xizmatlari ko'rsatishda yoki ma'muriy maqsadlar uchun foydalanishga mo'ljallangan aktivlardir.

Eng keng tarqalgan nomoddiy aktivlarga patentlar, mualliflik huquqlari, savdo markalari, kompyuter dasturiy ta'minotlari, litsenziyalar kiradi.

3 -chizma. Nomoddiy aktivlarning turlari¹⁶.

Mualliflik huquqlari – adabiyot, musiqa, tasviriy san’at va boshqa asarlarning mualliflariga qonun tomonidan beriladigan himoyaning bir shaklidir.

Patent – bu yuridik shaxs tomonidan o’tkazilgan va tan olingan mutlaq huquqdir. Patentlik huquqi uning egasiga mahsulot, jarayon yoki faoliyatdan boshqa shaxslar tomonidan aralashish mumkin emasligini hisobga olgan holda, undan foydalanish, ishlab chiqarish va nazorat qilish huquqiga imkoniyat yaratadi.

Gudvill (**goodwill**) – yaxshi nom, obro‘-e’tibor (reputatsiya), «firmaning bahosi». Bankni sotib olishda uning sof aktivlari bahosidan (bozor baholaridagi barcha aktivlar va barcha majburiyatlari o‘rtasidagi farq) ortiqroq bahoda xaridor tomonidan to‘langan summasi Gudvill deb yuritiladi. Bu esa, bank xaridori tomonidan bank sotib olinayotganda, ushbu bankdagi yillar mobaynida shakllangan mijozlar bilan, qarz oluvchilar va depozitorlar bilan o‘zaro o‘rnatilgan munosabatlarni ham sotib olinganligi anglayotganligini bildiradi.

Savdo markalari – bu kompaniya yoki bankka mahsulot va xizmatlarga beriladigan nomlar, belgilar va solishtirishni asoslaydigan boshqa rusumlardir. Ular egalik huquqini asoslash uchun ro‘yxatdan o‘tkaziladi.

¹⁶ Buxgalterskiy uchet dlya bankirov. UCAID Toshkent. 2004

Hozirgi kunda barcha subyektlar kabi banklar o'z faoliyatida kompyuterlardan keng foydalanadi, bu esa mos dasturiy ta'minotni taqozo etadi. Agar dasturiy ta'minot tegishli jihozning tarkibiy qismi bo'lsa, u moddiy aktiv sifatida qaraladi. Agar dasturiy ta'minot tegishli jihozning tarkibiy qismi bo'lmasa, u nomoddiy aktiv hisoblanadi.

Barcha nomoddiy aktivlar jismoniy ko'rinishga ega bo'lmagan asosiy vositalar sifatida belgilanadi. Sotib olingan nomoddiy aktiv boshlang'ich qiymati bo'yicha baholanadi va hisobga olinadi. Nomoddiy aktivlarning qayta baholanishini hisobga olgan holdagi qiymati tiklanish qiymati deyiladi. Buxgalteriya balansida tan olingan aktiv summasi balans qiymati deyiladi.

Nomoddiy aktivlarni hisobga olishda yer, bino va uskunalar kabi moddiy aktivlarga o'xshash tamoyillar qo'llaniladi. Nomoddiy aktivlarni hisobga olish tamoyillari quyidagilar:

1. Nomoddiy aktivlarni olish vaqtida tannarx tamoyilini qo'llash.
2. Nomoddiy aktivlardan foydalanish vaqtida qilingan xarajatlar va ushbu xarajatlar natijasida olingna daromadlar bir vaqtning o'zida aks ettirilishini talab etadigan muvofiqlik tamoyilini qo'llash.
3. Nomoddiy aktivlarning tugatilishida foyda yoki zararni tan olish tamoyilini qo'llash, ya'ni uning tugatilishidan olinadigan foyda yoki ko'riladigan zarar sotishdan olingan to'lov va hisobdan chiqariladigan nomoddiy aktivning balans qiymati orasidagi farq sifatida aniqlash.

Bankning nomoddiy aktivlari quyidagi usullarda shakllanadi:

- a) sotib olish;
- b) bank ichida ishlab chiqish (yaratish);
- d) tekinga olish.

Agar aktiv nomoddiy aktivning ta'rifiga javob bersa, bank tomonidan kelajakda iqtisodiy samara olish ehtimoli mavjud bo'lsa va aktivning qiymatini ishonchli aniqlash mumkin bo'lsa, ushbu aktiv nomoddiy aktiv sifatida tan olinishi lozim. Ushbu talab chetdan sotib olingan nomoddiy aktivlar bilan birga bank ichida yaratilgan nomoddiy aktivlar uchun ham qo'llaniladi.

Bank aktivdan unumli foydalanish muddati davomida mavjud bo'ladigan va kelajakda olinadigan iqtisodiy samara ehtimolini baholashi kerak. Nomoddiy aktivlardan keladigan kelajakdagi iqtisodiy samara, bank tomonidan aktivdan foydalanish natijasida vujudga keladigan, xizmatlarni sotishdan kelib tushgan tushum, xarajatlarni tejash hamda boshqa foydalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Agar nomoddiy aktiv, ularni nomoddiy aktiv sifatida tan olishning ta'rifiga ham, mezonlariga ham javob bermasa, ushbu modda bo'yicha xarajatlar ular qaysi davrga tegishli bo'lsa, shu davr xarajatlari sifatida hisobga olinadi. Aktivlarni nomoddiy aktiv sifatida ta'riflash imkoni bo'lmagan holda, shu elementning muhimligidan kelib chiqib, aniqlash kerak bo'ladi, masalan, kompakt-disk-dasturiy ta'minot holatida, huquqiy hujjatlar, litsenziya yoki patent olish holatlarida.

Bank ichida yaratilgan nomoddiy aktivlar, balansda haqiqiy tannarxi bo'yicha aks ettiriladi. Bepul olingan nomoddiy aktivlar dastlab balansda real, ya'ni haqiqiy qiymati bo'yicha aks ettiriladi. Bepul olingan nomoddiy aktivlarning qiymati, qonunchilikka muvofiq baholash faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'lgan ekspertlar tomonidan yoki qabul qilish topshirish hujjatlaridagi ma'lumotlari asosida aniqlanadi.

Nomoddiy aktivlar qiymatining oldindan to'liq yoki qisman to'lanishi quyidagi buxgalteriya yozuvlari bilan rasmiylashtiriladi:

Debet «Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar-moddiy qimmatliklari uchun to'langan mablag'lar»

Kredit «Bankning vakillik hisobvarag'i yoki mijoz hisobvarag'i»

Aktivlar kelib tushganda:

Debet «Nomoddiy aktivlar»

Kredit «Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar-moddiy qimmatliklari uchun to'langan mablag'lar»

Agar bank nomoddiy aktivlar kelib tushgandan keyin to'lovni amalga oshirsa, quyidagi buxgalteriya o'tkazmalari amalga oshiriladi:

Nomoddiy aktivlar kelib tushganda balansda quyidagicha aks ettiriladi:

Debet «Nomoddiy aktivlar»

Kredit «Ko'rsatilgan xizmatlar va moddiy tovar qimmatliklari uchun to'lanadigan mablag'lar hisob-kitobi»

Nomoddiy aktivlar qiymati to'langanda:

Debet «Ko'rsatilgan xizmatlar va moddiy tovar qimmatliklari uchun to'lanadigan mablag'lar hisob-kitobi»

Kredit «Bankning vakillik hisobvarag'i»

Nomoddiy aktivlar bepul olinganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi rasmiylashtiriladi. Bepul olingan nomoddiy aktivlar haqiqiy qiymatiga:

Debet «Nomoddiy aktivlar»

Kredit «Tekinga olingan mulklar»

Foydalanishdan to'xtatilgan va hisobdan chiqarish uchun mo'ljallangan nomoddiy aktivlarning hisobi, aktivning foydalanishdan chiqarish sanasidagi ularning balans qiymati bo'yicha hisobga olinadi.

Nomoddiy aktivlarni hisobdan chiqarishda, qoldiq qiymat quyidagicha aniqlanadi:

Jam'arilgan eskirish summasiga:

Debet»Nomoddiy aktivlarni yig'ilgan eskirish summasi»
(kontraktiv)

Kredit «Nomoddiy aktivlar»

Ushbu nomoddiy aktiv bo'yicha «Boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholangandagi qo'shimcha qiymat» hisobvarag'ida qolgan qoldiq summasiga:

Debet «Boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholangandagi qo'shimcha qiymat»

Kredit «Taqsimlanmagan foyda»

Hisobdan chiqarilayotgan nomoddiy aktivlar sotilayotganda quyidagi buxgalteriya provodkalari bajariladi:

Nomoddiy aktivlar jo'natilgandan keyin xaridor tomonidan to'lov amalga oshirilgan holda:

Debet «Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar-moddiy qimmatliklari uchun to'langan mablag'lar»

Kredit «Nomoddiy aktivlar»

To'lov kelgandan keyingi buxgalteriya yozuvlari quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Agar nomoddiy aktivlarning sotilish bahosi qoldiq qiymatidan yuqori bo'lsa:

Debet «Bankning vakillik hisobvarag'i

Kredit «Ko'rsatilgan xizmatlar va tovar-moddiy qimmatliklari uchun to'langan mablag'lar»

Kredit «Boshqa xususiy mulk/aktivlarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan foyda»

Agar nomoddiy aktivlarning sotilish bahosi qoldiq qiymatidan kam bo'lsa oradagi farq «Boshqa xususiy mulk/aktivlarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan ko'rilgan zarar» hisobvarag'iga kiritiladi.

- Nomoddiy aktivlarga nimalar kiradi?
- Nomoddiy aktivlarni sotib olish va hisobdan chiqarish operatsiyalarining hisobi qanday yuritiladi?
- Kam baholi va tez eskiruvchi buyumlar hisobi qanday yuritiladi?

- Moddiy qimmatliklarni ombordan berish qanday tartibda amalga oshiriladi?
- Moddiy qimmatliklardan foydalanish hisobi qanday yuritiladi?

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. 18-MHXS ning mazmunini tushuntirish.
2. Asosiy vositalarning mazmuni nimadan iborat va u balansda qanday tan olinadi?
3. Asosiy vositalar qanday usullar bilan olinishi mumkin?
4. Asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati deganda nimani tushunasiz?
5. MHXS ga ko'ra asosiy vositalarni qayta baholash uchun qanday usullar qo'llaniladi?
6. Asosiy vositalarni bevosita qayta baholash usuli bo'yicha baholash tartibini tushuntirish.
7. Asosiy vositalarni bevosita qayta baholash usuli bo'yicha qanday tartibda baholanadi?
8. Haq evaziga sotib olingan asosiy vositalar hisobi qanday tartibda bajariladi?
9. Tekinga olingan asosiy vositalar buxgalteriya hisobidan qanday aks ettiriladi?
10. Asosiy vositalar balansdan qanday holatlarda hisobdan chiqariladi?
11. Asosiy vositalarini hisobdan chiqarish qanday buxgalteriya o'tkazmalari orqali amalga oshiriladi?
12. 38-MHXS ning mazmuni nimadan iborat?
13. Nomoddiy aktivlarga nimalar kiradi?
14. Nomoddiy aktivlarni sotib olish va hisobdan chiqarish operatsiyalarining hisobi qanday yuritiladi?

VIII bob. TIJORAT BANKLARIDA MAJBURIYATLAR HISOBI

Tayanch soʻz va iboralar. Moliyaviy aktiv, debitorlik qarzlari, iqtisodiy naf, kredit, foiz stavkasi, real foiz stavkasi, hisob siyosati, kreditlar, zararlarni baholash, kreditlarni dastlabki tan olish, garov, mol-mulk, zaxira yaratish, kreditning qadsizlanishi, moliyaviy aktivlar, qoplanadigan qiymat.

1-§. Moliyaviy majburiyatlar va ularning mazmuni

Moliyaviy majburiyat boshqa subyektlarga pul mablagʻlari yoxud boshqa moliyaviy aktivni oʻtkazish yoki moliyaviy aktivni boshqa subyekt bilan kelajakda naf keltirmaydigan shartlari bilan almashishni koʻzda tutgan shartnomalar boʻyicha majburiyatdir.

Korxonada moliyaviy aktiv bilan qoplash imkoniyati mavjud boʻlgan yoki ulushli qimmatli qogʻozlar shaklidagi shartnoma majburiyatiga ega boʻlishi mumkin. Bunday holatda, agar majburiyatni qoplash uchun yetarli ulushga oid qimmatli qogʻozlar miqdori ularning haqqoniy qiymatining oʻzgarishiga muvofiq majburiyatni qoplash uchun foydalanishga oid qimmatli qogʻozlar umumiy haqqoniy qiymati doimo shartnoma majburiyatiga teng ravishda oʻzgarishi majburiyatning egasi ulushga oid qimmatli qogʻozlar narxini oʻzgarishidan olinadigan daromad yoki zarar uchun riskiga duchor boʻlmaydi. Bunday majburiyat korxonaning moliyaviy majburiyati sifatida hisobga olinishi kerak.

Ulushga oid vosita —bu barcha majburiyatlarni chegirilgandan keyin, korxonada aktivlarining ulushiga egalik qilish huquqini tasdiqlovchi har qanday shartnomalardir. Ulushga oid vositalar oddiy aksiyalar, imtiyozli aksiyalarning maʼlum turlari, shuningdek, emitent korxonaning oddiy aksiyalarga yozilishi yoki ularni sotib olinishiga oid opsiyonlar yoki varrantlar hisoblanadi. Boshqa tomonning moliyaviy aktivlariga almashtirish evaziga xususiy ulushga oid vositalarni chiqarish boʻyicha korxonaning majburiyati nafsiz boʻlmaydi, chunki xususiy kapitalni oshirishga olib keladi va korxonaga esa zarar yetkazmaydi.

Pulga oid moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlar – bu ma'lum bir belgilangan yoki aniqlanadigan pul summalarini olish yoki to'lashni ko'zda tutgan moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlardir. Kelgusi davr daromadlari va aksariyat kafolatlangan majburiyatlar moliyaviy majburiyatlar bo'lib hisoblanmaydi, chunki ular bilan bog'liq iqtisodiy naflarni kamayish ehtimoli pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy aktivlarni emas, balki tovarlar va xizmatlarni bajarishda ifodalanadi.

2-§. Tijorat banklarida majburiyatlarning shakllanishi va ularning buxgalteriya hisobida tan olinishi

Majburiyat bu – amalga oshirilgan operatsiyalar natijasidan kelib chiqib xo'jalik yurituvchi subyektdan iqtisodiy manfaatlarining chiqib ketishiga olib kelishi mumkin bo'lgan qarzdorlikdir. Majburiyat uchta asosiy xususiyatga ega:

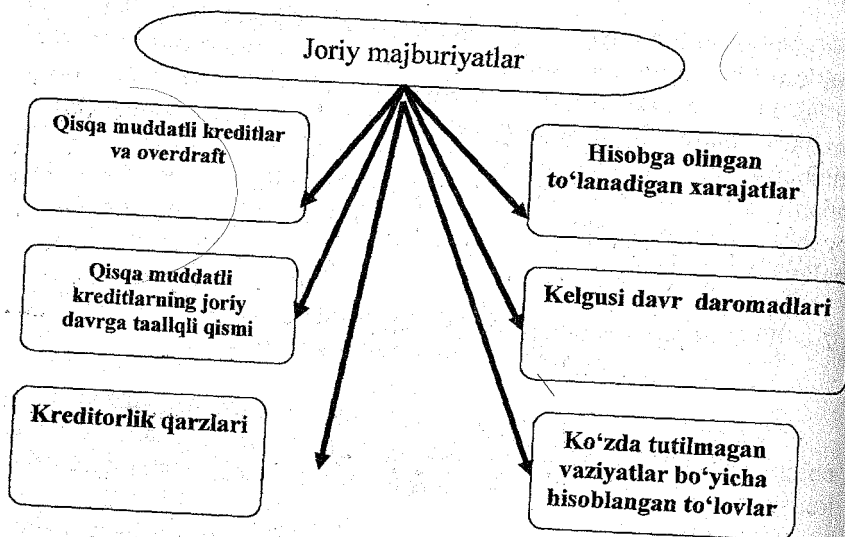
- majburiyatni keltirib chiqargan operatsiya o'rinli bo'lishi lozim;
- majburiyat boshqa subyektga faqat aktivlarni o'tkazish yoki xizmatlarni ko'rsatish yo'li bilan qondirilishi mumkin;
- majburiyat munozarali bo'lmasligi lozim.

Majburiyatlar uning mazmunidan kelib chiqib, darhol tan olinishi lozim va buxgalteriya hisobidagi hisobvaraqlarda aks ettirilishi kerak.

Umuman, majburiyatlarning paydo bo'lishi resurslarni korxonadan chiqib ketishini belgilaydi. Shu sababli, subyektning moliyaviy ahvolini to'g'ri baholashda mazkur majburiyatni baholash muddati juda muhimdir. Majburiyatlar joriy va uzoq muddatli majburiyatlarga bo'linadi. Joriy majburiyatlar uzoq muddatli majburiyatlardan farqli ravishda subyekt faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin, chunki joriy majburiyatlar joriy aktivlarga bo'lgan da'voni bildiradi. Bu da'volar to'lash muddati bir necha yilni tashkil etadigan majburiyatlardan farq qiladi.

Agar majburiyatlar hisobot davridan boshlab 12 oy davomida qoplansa va subyektning odatiy sharoitida operatsion sikl davomida qoplanishi taxmin qilinsa, bunday majburiyatlar joriy majburiyatlar bo'lib hisoblanadi.

Joriy majburiyatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

4-chizma. Joriy majburiyatlarning turlari.

• Uzoq muddatli majburiyat bu – balansning ma'lum sanasidan boshlab bir yildan ortiq yoki qarzdorning ish sikli muddatidan qaysi biri uzoq bo'lsa, ushbu izlov muddatida qaytariladigan majburiyatlardir. Uzoq muddatli majburiyatlarni baholash va o'lchashda quyidagi tamoyillar hisobga olinishi lozim:

- uzoq muddatli majburiyatlar qarzga olingan tovar va xizmatlarni haqqoniy bozor qiymati bo'yicha ro'yxatga olinadi;
- foizlarni davriy to'lash majburiyatini uni chiqarish sanasidagi bozor foiz stavkasiga asoslaniladi;
- balansning tuzilish sanasiga uzoq muddatli majburiyatlarning qoldiq qiymati bu emissiya paytida bozor foiz stavkasi bo'yicha diskontlangan barcha qolgan naqd to'lovlarning haqqoniy qiymatidir, ushbu maqsadlarda ishlatiladigan foiz stavkasi majburiyatning butun muddati davomida o'zgarmaydi.

O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotida tijorat banklarining majburiyatlari quyidagicha guruhlanadi:

1. Depozitlar.
2. Boshqa banklarning hisobvaraqlari.
3. Olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlar.
4. Lizing (moliyaviy ijara) bo'yicha majburiyatlar.

5. Bosh bank/filiallarga to'lanadigan mablag'lar.
6. REPO bitimlari bo'yicha sotilgan qimmatli qog'ozlar.
7. To'lanishi lozim bo'lgan hisoblangan foizlar.
8. Hisoblangan soliqlar.
9. Kliring transaksiyalari.
10. Hosilaviy instrumentlar bo'yicha revalvatsiya natijasida amalga oshmagan zararlar va boshqa muddati uzaytirilgan daromadlar.
11. Hukumatga tegishli daromad va boshqa tushumlar hisobvaraqlari.
12. Bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar.
13. Boshqa majburiyatlar.

Depozitlarga turli mulkchilik shaklidagi korxonalar va tashkilotlarga ochilgan talab qilib olinguncha saqlanadigan, muddatli, jamg'armali va boshqa depozit hisobvaraqlaridagi mablag'lar kiradi.

Bankning boshqa banklarning hisobvaraqlari bo'yicha majburiyatlarga O'zRMBning va boshqa tijorat banklarining vakillik hisobvarag'i - Vostro, bankning O'zRMBidagi vakillik hisobvarag'i - Nostro, overdraft, O'zRMBning hisobvaraqlari - Depozitlari kiradi.

Olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlarga Markaziy bankdan olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlar, budjetdan tashqari fondlardan olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlar, boshqa banklardan olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlar, hukumatdan olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlar, bank bo'lmagan moliyaviy muassasalardan olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlar, boshqa kreditorlardan olingan qisqa va uzoq muddatli kreditlar kiradi.

Lizing (moliyaviy ijara) bo'yicha majburiyatlar boshqa banklar oldidagi lizing (moliyaviy ijara) bo'yicha majburiyatlar va boshqa lizing beruvchilar oldidagi lizing (moliyaviy ijara) bo'yicha majburiyatlaridan iborat bo'ladi.

Bosh bank/filiallarga to'lanadigan mablag'lar bo'yicha majburiyatlari Bosh bank/filiallarga to'lanadigan mablag'lar - naqd va naqdsiz pullar, Bosh bank/filiallarga filiallar va banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan mablag'lar va Bosh bank/filiallarga to'lanadigan mablag'lar - tovar-moddiy qimmatliklar bo'yicha majburiyatlarni o'z ichiga oladi.

REPO bitimlari bo'yicha sotilgan qimmatli qog'ozlar bank bo'yicha majburiyatlari REPO bitimlari bo'yicha O'zRMBga, boshqa banklarga, hukumatga, jismoniy shaxslarga, yakka tartibdagi tadbirkorlarga, chet el kapitali ishtirokidagi korxonalariga, davlat

korxonalar, tashkilot hamda muassasalariga, xususi korxonalar, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlarga va boshqa kreditorlarga sotilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha majburiyatlaridan iborat.

To'lanishi lozim bo'lgan hisoblangan foizlarga talab qilib olunguncha saqlanadigan depozitlar, jamg'armali, muddatli depozitlar bo'yicha hisoblangan foizlar kiradi. Shuningdek, to'lanishi lozim bo'lgan hisoblangan foizlar bo'yicha majburiyatlariga Markaziy bank hisobvaraqlari bo'yicha hisoblangan foizlar, boshqa banklarning hisobvaraqlari bo'yicha hisoblangan foizlar, lizing (moliyaviy ijara) bo'yicha hisoblangan foizlar, olingan kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar, boshqa majburiyatlar bo'yicha hisoblangan foizlar, chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha hisoblangan foizlar kiradi.

Davlat qonunchiligi subyektlardan ma'lum bir soliqlarni to'lashni talab qiladi. Banklar ham tijorat tashkiloti bo'lganligi sababli, ular qonunchilikda belgilangan tartibda soliq to'laydi. Soliqlar hisoblangandan keyin ular majburiyat sifatida tan olinadi. Soliqlar to'langandan keyin hisobdan chiqariladi. Hisoblangan soliqlar bo'yicha majburiyatlar hisoblangan daromad (foyda) va boshqa soliqlar, to'lash uchun ushlab qolingani soliqlar, nafaqa (pensiya) fondi bilan hisob-kitoblar va bandlik fondi hamda boshqa fondlar bilan hisob-kitoblar bo'yicha majburiyatlaridan iborat.

Kliring transaksiyalariga bir martalik o'zaro hisob-kitoblar uchun budjet mablag'lari, aniqlanish jarayonidagi transaksiyalar va maqsadli mablag'lar kiradi.

Hosilaviy instrumentlar bo'yicha revalvatsiya natijasida amalga oshmagan zararlar va boshqa muddati uzaytirilgan daromadlarga forvard, opsiya, f'yuchers shartnomasi bo'yicha revalvatsiya natijasida amalga oshmagan zararlar, kelgusi davr foizli daromadlari va boshqa muddati uzaytirilgan daromadlar kiradi.

Hukumatga tegishli daromad va boshqa tushumlar hisobvaraqlari bo'yicha majburiyatlar Respublika budjetining mablag'lari, bojxona to'lovlari bo'yicha Respublika budjetining daromadlari. Respublika qaramog'idagi budjet muassasalarining mablag'lari, nobudjet tashkilotlar va korxonalar uchun respublika budjetidan ajratilgan mablag'lar, hukumat kreditlari bo'yicha foizli daromadlar, yagona yer solig'i bo'yicha Respublika budjetining daromadlari, mahalliy byudjet mablag'lari va investitsiya dasturlarini moliyalashtirish uchun davlat budjetidan va markazlashgan kreditlar hisobidan ajratilgan bo'nak mablag'lar hisobidan shakllanadi.

Bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha majburiyatlari chiqarilgan obligatsiyalar, jamg'arma va depozit sertifikatlari, veksellar, chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha mukofot uchun hisoblangan mablag'lardan iborat.

Shuningdek, bank majburiyatlariga mijozlar bilan hisob-kitoblar, tovar-moddiy qimmatliklar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun to'lanadigan mablag'lar, bank xodimlari bilan hisob-kitoblardagi to'lanishi lozim bo'lgan mablag'lar, boshqa bank mijozlarining inkasso qilingan pul tushumlari va cheklari, to'lanishi lozim bo'lgan dividendlar, to'lash uchun hisoblangan boshqa foizsiz xarajatlar, harakatsiz depozit majburiyatlari va boshqa majburiyatlar kiradi.

3-§. Depozit operatsiyalarining mazmuni va uning hisobi

Bank majburiyatlari ichida depozitlar alohida o'rin egallaydi. Depozit so'zi lotincha «depositum» so'zidan olingan bo'lib, omonat, asrab qo'yilgan, qaytarib beriladigan kabi ma'nolarni anglatadi. Jalb qilingan resurslar ichida depozitlarning o'rini biz quyidagi ma'lumotlar asosida ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan jalb qilingan mablag'larida depozitlar ulushi haqida ma'lumot¹⁷

14 -jadval

№	Ko'rsatkichlar	01.01.2013		01.01.2014	
		Miqdori mlrd so'm	Ulushi foizda	Miqdori mlrd so'm	Ulushi foizda
1.	Jalb qilingan mablag'lar, jumladan:	22971.0	100.0	28868.0	100.0
2.	Depozitlar	14248.6	62.0	17790.7	61.6
3.	Boshqa jalb qilingan mablag'lar	8722.4	38.0	11077.3	38.4

2014-yil boshiga tijorat banklari tomonidan jalb qilingan mablag'larida 28868.0 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lib, shulardan 61.6%i depozitlarga to'g'ri keladi. Majburiyatlarining qolgan qismi asosan boshqa banklardan olingan kreditlar va depozitlardan iborat bo'lib, ular jami jalb qilingan mablag'larning 38.4%ini tashkil qiladi. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, majburiyatlarining 1/3

¹⁷ Bank sektorining analitik tahlili. Axborot reyting RA. 2014 №34

qismi depozitlar hisobidan shakllangan. Depozitlar 2013-yilda 2012-yilga nisbatan 3545.1 mlrd so'mga oshgan va 2014-yil 1-yanvar holatiga 17790.7 mlrd so'mni tashkil etgan. Bu esa tijorat banklarining resurs bazasida depozitlar salmog'ining ortib borayotganligidan dalolat beradi.

Bankning passiv va aktiv operatsiyalari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli passivlarning tarkibi va xarakteri ko'p jihatdan banklarning aktiv operatsiyalarini amalga oshirishda o'z ifodasini topadi. Shu bilan birga resurslar xarakteriga banklarning kreditlash siyosatining o'zgarishi ham ta'sir qiladi.

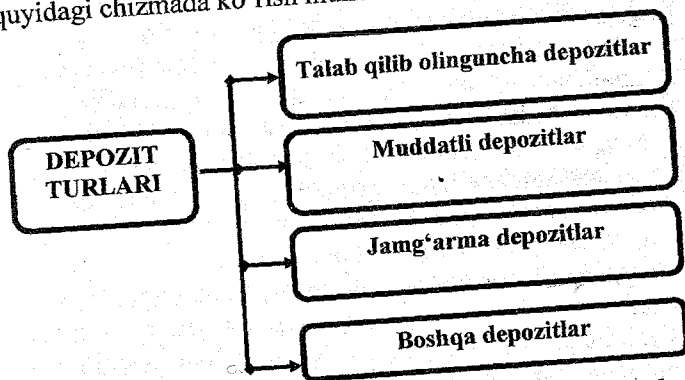
Tijorat banklari kredit resurslarini shakllantirishda depozitlar asosiy o'rinni egallaydi. Jalb qilingan mablag'lar aktiv operatsiyalarni, avvalo kredit operatsiyalarini amalga oshirish uchun pul resurslariga bo'lgan ehtiyojni qoplaydi. Ularning roli juda katta bo'lib, bank resurslarining 70%dan ortig'ini tashkil qiladi. Yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtinchalik bo'sh mablag'laridan foydalanish orqali, tijorat banklari ular yordamida iqtisodiyotning va aholining qo'shimcha aylanma mablag'larga bo'lgan ehtiyojini qondiradi, pullarni kapitalga aylanishiga yordam beradi. Bank tomonidan tashkil qilingan resurs baza turli xil kreditlar va investitsiyalarni hamda boshqa aktiv operatsiyalarni amalga oshirish uchun yo'naltiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining «O'zbekiston Respublikasi banklarida depozit operatsiyalarini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi» 2205-son yo'riqnomasiga ko'ra, «depozit – talab qilinishi bilanoq yoki to'lovni amalga oshiruvchi shaxs bilan to'lovni oluvchi shaxs yoxud ularning qonuniy vakillari o'rtasida kelishilgan muddatda foizlar yoki ustama haq to'lagan holda yoxud bunday to'lovlarsiz qisman yoki hammasini qaytarib berish sharti bilan topshiriladigan pul summasidir.»¹⁸

Depozitdan pul olinayotganda ularga foiz to'lanadi, bu esa depozit qo'yuvchi shaxsga qo'shimcha daromad manbai bo'lib hisoblanadi. Lekin depozitlar faqatgina omonatchiga emas, shu bilan birga bankka ham manfaatlidir. Depozitlar orqali bankning ssuda kapitali shakllanadi, shu asosida bank iqtisodiyotning turli sohalarini qulay shartlar asosida kreditlaydi. Depozit va kredit foizlari orasidagi farq bo'sh pul mablag'larini jalb qilish va ssuda kapitalini joylashtirish borasidagi bank marjasi bo'lib hisoblanadi.

¹⁸ «O'zbekiston Respublikasi banklarida depozit operatsiyalarini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi» 2205-sonli Yo'riqнома. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2010-yil 31-dekabrda 42/1-son qarori.

Tijorat banklari depozitlarining bir necha turi mavjud bo'lib, ularni quyidagi chizmada ko'rish mumkin:¹⁹

5-chizma. Tijorat banklarning depozit turlari.

Chizmada ko'rsatilgandek, depozitlarning asosiy turlari bu – talab qilib olinguncha saqlanadigan, muddatli va jamg'armali depozitlardir. Bundan tashqari, banklarda boshqa depozitlar, masalan, akkreditivlar bo'yicha depozitlar ochilishi mumkin.

Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar – bu bankni oldindan ogohlantirmay mijoz tomonidan xohlagan vaqtda talab qilib olinadigan mablag'lardir. Ularga hisob-kitob, budjet hisob-kitoblarini amalga oshirishi yoki mablag'lardan maqsadli foydalanish bilan bog'liq hisobvaraqlardagi mablag'larni, boshqa banklarning vakillik hisobvarag'idagi qoldiqlarni kiritish mumkin. Talab qilinguncha depozitlar joriy hisob-kitoblar uchun mo'ljallangan. Bu hisobvaraqdagi mablag'lar harakati naqd pul, pul o'tkazish, boshqa hisob-kitob hujjatlari bilan rasmiylashtirilishi mumkin. Bu depozit turining asosiy kamchiligi – ular bo'yicha juda kam miqdorda foizlarning to'lanishi yoki umuman to'lanmasligidir.

Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar quyidagi xususiyatlarga ega:

- depozitning bu turida xohlagan vaqtda, xohlagan summada mablag'ni qo'yish yoki olishi mumkin;
- depozit muddati chegaralanmagan;
- kam miqdorda foiz to'lanadi;

¹⁹ Yo. Abdullayev, T. Karaliyev, Sh. Toshmurodov, S. Abdullayeva. Bank ishi. –T., Moliya-iqtisod 2010-yil.

– bu turdagi depozitlar bo'yicha Markaziy bankka o'tkaziladigan majburiy rezervlar salmog'i yuqori va hokazo.

Tijorat banklarida jalb qilingan mablag'lar tarkibida talab qilib olinguncha depozitlar, odatda, bank resurslarini shakllantirishning eng arzon manbaidir. Mablag'larning yuqori harakatchanligi tufayli talab qilib olinguncha hisobvaraqlardagi qoldiq doimiy emas, ba'zida juda o'zgaruvchan. Biroq talab qilguncha hisobvaraqlardagi mablag'larning yuqori darajadagi harakatchanligiga qaramasdan, ularning minimal, doimiy qoldig'ini aniqlash va ulardan barqaror kredit resursi sifatida foydalanish imkoniyatiga banklar ega bo'lmog'i lozim.

Muddatli depozitlar – bu banklar tomonidan ma'lum muddatga jalb qilinadigan depozitlardir. Bu turdagi depozitlar qo'yilgan muddatda o'zgarmas bo'lishi lozim va ular joriy to'lovlar uchun ishlatilmaydi. Muddatli qo'yilmalar mablag'larni shartnoma bo'yicha muddat va shartlarda to'liq bank ixtiyoriga berishni anglatadi, bu muddat tugashi bilan muddatli qo'yilma xohlagan paytda egasi tomonidan qaytarib olinishi mumkin. Muddatli qo'yilma bo'yicha to'lanadigan foiz hajmi depozit muddati, summasi va shartnomani pul qo'yuvchi tomonidan bajarilishiga bog'liqdir.

Qo'yilmaning muddati va summasi qanchalik katta bo'lsa, foizi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Depozitlar muddatidan kelib chiqib quyidagicha tasniflanadi:

- 3 oy muddatgacha depozitlar;
- 3 oydan 6 oygacha depozitlar;
- 6 oydan 9 oygacha depozitlar;
- 9 oydan 12 oygacha depozitlar;
- 12 oydan yuqori bo'lgan depozit mablag'lar.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, respublikamiz bank amaliyotida asosan 1, 3, 6, 9, 12 oy yoki yanada uzoqroq muddatga qo'yilmalar rasmiylashtiriladi. Bunday aniq chegaralar pul qo'yuvchilarni o'zlarining mablag'larini ratsional tashkil qilish va qo'yilmalar qo'yishga rag'batlantiradi, shuningdek, banklarga o'zlarining likvidliklarini boshqarish uchun sharoit yaratadi.

Pul qo'yuvchi tomonidan qo'yilma bo'yicha mablag'larni muddatidan oldin olinganda u shartnomada ko'rsatilgan foizlardan to'liq yoki qisman mahrum bo'lishi mumkin. Odatda, bunday hollarda foizlar talab qilgungacha qo'yilmalarga to'lanadigan foizlar hajmigacha pasaytiriladi.

Muddatli depozitlar depozitlarning boshqa turlariga nisbatan bank barqaror resurs bazasini ta'minlaydi. Shu bois tijorat banklari muddatli

depozitlar salmog'ini ko'paytirishga harakat qilishlari lozim. Muddatli depozitlar quyidagi xususiyatlarga ega:

- aniq muddatga ega va ular bo'yicha o'zgarmas (depozit siyosatida ko'rsatilgan) foiz to'lanadi;

- joriy hisob-kitoblar uchun foydalanilmaydi;

- mijoz tomonidan muddatidan oldin olinmasligi lozim, aks holda foiz to'lash bo'yicha shartnoma shartlari bekor qilinadi va talab qilib olinguncha depozit miqdorida foiz to'lanishi mumkin;

- mablag'lar sekin aylanadi, uzoq muddatli ssudalarga yo'naltiriladi;

- majburiy rezerv normasi nisbatan past bo'lishi mumkin va h.k.

Jamg'arma depozitlari aholi pul jamg'armalarining to'planishi uchun xizmat qiladi. Jamg'arma depozitlarga pul mablag'larini jamg'arish yoki saqlash maqsadida shakllantirilgan qo'yilmalar kiradi. Ularning maxsus xususiyatli tomonlari - saqlashning rag'batlantirilishi va yuqori daromadlilik darajasi, ma'lum davr ichida jamg'arila borishi kabilar hisoblanadi. O'zimizning amaliyotda jamg'arma depozitlari deganda aholi mablag'larini muddatli qo'yilmalar yoki talab qilgungacha hisobvaraqlarida jamg'arilishi bilan bog'liq har qanday operatsiyalar tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining depozitlari haqida ma'lumot²⁰

15-jadval

№	Depozit turlari	01.01.2013		01.01.2014	
		Miqdori mlrd so'm	Ulushi foizda	Miqdori mlrd so'm	Ulushi foizda
1.	Talab qilib olingungacha saqlanadigan depozitlar	9507.1	66.7	11220.2	63.1
2.	Jamg'arma depozitlar	1316.6	9.2	1724.9	9.7
3.	Muddatli depozitlar	3424.9	24.1	4845.6	27.2
4.	Jami depozitlar	14248.6	100.0	17790.7	100.0

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining depozitlari haqida ma'lumotlarni tahlil qilib, shunday xulosaga kelish mumkinki, jami depozitlar 2013-yilda 2012-yilga nisbatan 3542.1 mlrd so'mga oshgan. 2013-yilda jamg'arma va muddatli depozitlar salmog'ining oshganligi kuzatildi. Jamg'arma depozitlari 0.5%ga, muddatli depozitlar esa 3.1%ga ko'paygan. Talab qilib olingungacha saqlanadigan depozitlar

²⁰ Bank sektorining analitik tahlili. Axborot reyting RA. 2014 №34

2013-yildan 2012-yilga nisbatan 3.6%ga kamaygan bo'lsada, bu depozitlar salmog'i jami depozitlar ichida yuqori bo'lib, 2013-yil natijalari bo'yicha 63.%ni tashkil etdi.

Tijorat banklari tomonidan depozitlar naqd pulda va naqdsiz ko'rinishda jalb qilinishi mumkin. Agar depozitlar naqd pulda jalb qilinsa, quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi bajariladi:

Debet Kassa

Kredit Mijozning depozit hisobvarag'i

Depozit hisobvaraqlariga mablag'lar naqdsiz ko'rinishda kelib tushganda tijorat banki bu operatsiyani buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiradi:

Debet Vakillik hisobvarag'i, to'lovchi korxonaning depozit hisobvarag'i

Kredit Pul oluvchi korxonaning depozit hisobvarag'i

Depozit hisobvaraqlaridan mablag'larning kamayishi buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiradi:

Debet Mijozning depozit hisobvarag'i

Kredit Kassa, bankning vakillik hisobvarag'i yoki pul oluvchining hisobvarag'i

Umuman, tijorat banklarining barcha majburiyatlari O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari hisobvaraqlar rejasining «Majburiyatlar» bo'limida aks ettirilgan. Har bir majburiyat turi bo'yicha hisobning yuritilishi majburiyatning tan olinishga ko'ra alohida xususiyatga ega.

4-§. Banklarda qarz mablag'lari va boshqa majburiyatlar hisobi. Banklarda qarz mablag'lari hisobi

Tijorat banklari o'z faoliyatida kredit berish bilan birga o'z resurs bazasini mustahkamlash uchun boshqa subyektlardan kredit olishi ham mumkin. Tijorat banklari Markaziy bankdan, budjetdan tashqari fondlardan, boshqa banklardan, hukumatdan, bank bo'lmagan moliyaviy muassasalardan qisqa va uzoq muddatli kreditlar olishi mumkin. Shu bilan birga banklar boshqa kreditorlardan ham qisqa va uzoq muddatli kreditlar oladi.

Banklararo kreditlarni hisobga olish tartibini quyida ko'rib chiqamiz.

Kredit bergan bankda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi bajariladi:

Debet Boshqa banklarga berilgan qisqa muddatli kreditlar

Kredit Tijorat bankining vakillik hisobvarg'i

Kredit olgan bankda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi bajariladi:

Debet Tijorat bankining vakillik hisobvarg'i

Kredit Boshqa banklardan olingan qisqa muddatli kreditlar

Agar tijorat banki kreditni Markaziy bankdan olingan bo'lsa, bu holda «Markaziy bankdan olingan qisqa muddatli kreditlar» hisobvarg'i kreditlanadi.

Tijorat banklarining kreditlari bo'yicha foizlar hisoblab boriladi. Olish uchun hisoblangan foizlar summasi quyidagicha aks ettiriladi:

Debet «Olish uchun hisoblangan foizlar» hisobvarg'i

Kredit «Boshqa banklarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar» hisobvarg'i

Kredit olgan bankda to'lash uchun hisoblangan foizlar summasiga quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi bajariladi:

Debet «Tijorat banki (yoki Markaziy bank)dan olingan kreditlar bo'yicha foizli xarajatlar» hisobvarg'i

Kredit «Olingan kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar» hisobvarg'i

Tijorat banklari tomonidan olingan kreditlarni qaytarish muddati kelganda tijorat banki kreditni qaytaradi. Agar tijorat bankning vakillik hisobvarg'ida kreditni qaytarish uchun yetarli pul mablag'lari mavjud bo'lsa, kredit olgan bankda qaytarilayotgan kredit summasiga quyidagi o'tkazma bajariladi:

Debet Boshqa banklardan olingan qisqa muddatli kreditlar

Kredit Tijorat bankining vakillik hisobvarg'i

To'lash uchun hisoblangan foizlar summasiga quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi bajariladi:

Debet Olingan kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar

Kredit Tijorat bankining vakillik hisobvarg'i

Kredit bergan bankda olish uchun hisoblangan foizlar summasiga:

Debet Tijorat bankining vakillik hisobvarg'i

Kredit Olish uchun hisoblangan foizlar

Kreditning qaytarilayotgan summasiga:

Debet Tijorat bankining vakillik hisobvarg'i

Kredit Boshqa banklarga berilgan qisqa muddatli kreditlar

Tijorat bankining vakillik hisobvarg'ida kreditni qaytarish uchun mablag' bo'lmaganda berilgan kredit muddatida qaytarilmaganda qarz summasi muddati o'tgan kreditlar hisobvarg'iga o'tkazib qo'yiladi. Tijorat bankining vakillik hisobvarg'ida pul mablag'lari paydo bo'lganda belgilangan tartibda to'lab beriladi va ssuda hisobvaraqlari yopiladi.

5-§. Bankning qarz majburiyatlarini bildiruvchi qimmatli qog'ozlar hisobi

Amaldagi qonunchilikka asosan tijorat banklari aksiya, obligatsiya, depozit sertifikatlari, veksell va boshqa qimmatli qog'ozlar bozorida muomalada bo'luvchi qarz majburiyatlarini bildiruvchi qimmatli qog'ozlar chiqarishlari mumkin. Bank tomonidan chiqarilgan qarz majburiyatlarini bildiruvchi qimmatli qog'ozlar hisobi ularning nominal qiymati bo'yicha «Bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar» nomli balans hisobvaraqlarida olib boriladi.

Hujjatsiz yoki hujjatli qimmatli qog'ozlarning blankalari Markaziy depozitariyda hisobga olinganda, «Bankning qimmatli qog'ozlari blankalari»ni hisobga olishga mo'ljallangan balansdan tashqari hisobvaraqda va uning kontr hisobvarag'ida buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi.

«Bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar» asosiy balans hisobvarag'i ochilgan bo'lib, uning o'zi chiqarilgan obligatsiyalar, jamg'arma va depozit sertifikatlari, veksellar va boshqa qimmatli qog'ozlarni hisobga oluvchi ikkinchi tartibli subhisobvaraqlarga bo'linadi. Ushbu hisobvaraqlarning kreditida bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning nominal qiymati aks ettiriladi. Hisobvaraqlarning debetidan so'ndirilganda yoki so'ndirish muddatidan oldin qimmatli qog'oz egalardan qayta sotib olingan bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning nominal qiymati hisobdan chiqariladi.

Qimmatli qog'ozlar nominal qiymati bo'yicha joylashtirilganda, quyidagi buxgalteriya o'tkazmalari amalga oshiriladi:

Debet «Aylanma kassadagi naqd pullar» yoki bankning vakillik hisobvarag'i yoki mijoz hisobvarag'i

Kredit «Bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar».

Qimmatli qog'ozlar blankalari balansdan tashqari hisobvaraqlardan hisobdan chiqariladi.

Banklar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni nominal qiymatidan ortiq summaga sotish natijasida yuzaga keladigan farq «Chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha mukofot» hisobvarag'ida hisobga olinadi. Hisobvaraqlarning kreditida qimmatli qog'ozlarni nominal qiymatidan ortiq bahoga sotganda yuzaga kelgan mukofot summasi aks ettiriladi. Hisobvaraqlarning debetida qimmatli qog'ozlar so'ndirilganda yoki qimmatli qog'ozlar qayta sotish maqsadida sotib olinganda, hisobdan chiqariladigan mukofot summasi aks ettiriladi.

Debet «Aylanma kassadagi naqd pullar» yoki bankning vakillik hisobvarag'i yoki mijoz hisobvarag'i – qimmatli qog'ozni sotish qiymatiga

Kredit «Bank tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar» – qimmatli qog'ozning nominal qiymatiga

Kredit «Chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha mukofot (premiya)» – qimmatli qog'ozni sotish qiymati va nominal qiymati o'rtasidagi farq summasiga.

Banklar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni nominal qiymatidan past summaga sotish natijasida yuzaga keladigan farq «Chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha diskont» hisobvarag'ida hisobga olinadi. Hisobvaraqning debetida qimmatli qog'ozlarni nominal qiymatidan past bahoga sotganda yuzaga kelgan diskont summasi aks ettiriladi. Hisobvaraqning kreditida qimmatli qog'ozlar so'ndirilganda yoki qimmatli qog'ozlar qayta sotish maqsadida sotib olinganda, hisobdan chiqariladigan diskont summasi aks ettiriladi.

Yuqorida keltirilgan hisobvaraqlar bo'yicha analitik hisob qimmatli qog'ozlarning turi, muddati va chiqarilish navbati bo'yicha ochilgan shaxsiy hisobvaraqlarda olib boriladi.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Moliyaviy majburiyatlar deganda nimani tushunasiz?
2. Moliyaviy majburiyatlar qanday xususiyatlarga ega?
3. Majburiyatlar tan olinishi tartibini tushuntiring.
4. Joriy majburiyatlarga tavsif bering va ularning turlarini sanab o'ling.
5. Uzoq muddatli majburiyatlarning mazmuni nimalardan iborat?
6. Uzoq muddatli majburiyatlarni baholash va o'lchashda qanday tamoyillar hisobga olinadi?
7. O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotida tijorat banklarining majburiyatlari qanday guruhlanadi?
8. Depozitlarning mazmuni va ularning majburiyatlardagi o'rnini tushuntiring.
9. Depozitlarning turlariga izoh bering.
10. Depozitlar bo'yicha operatsiyalar buxgalteriya hisobida qanday aks ettiriladi?
11. Banklarda qarz mablag'larining hisobi qanday yuritiladi?
12. Bankning qarz majburiyatlarini bildiruvchi qimmatli qog'ozlar hisobini yuritish tartibini tushuntiring.

IX bob. TIJORAT BANKLARIDA KAPITAL HISOBI

Tayanch soʻz va iboralar. Bank kapitali, ustav kapitali, aksiyalar, qimmatli qogʻoz, hujjatli aksiya, hujjatsiz aksiya, oddiy aksiya, imtiyozli aksiya, ustav kapitalining minimal miqdori, chiqarilgan ustav kapitali.

1-§. Bank kapitalining mohiyati, tarkibi va unga qoʻyiladigan talablar

Tijorat banklarining barqaror rivojlanishida ularning ustav kapitali hajmi ham alohida oʻrin egallaydi. Bank kapitali deganda bankning barqaror faoliyatini taʼminlash va favqulodda sodir boʻladigan zararlarni qoplash maqsadida maxsus tashkil qilinadigan fondlar va zaxiralar tushuniladi. Bank ustav kapitali bank muassislari va aksiyadorlik toʻlagan pul mablagʻlaridan tashkil topib uning summasi bank ustavida koʻrsatiladi hamda bank faoliyatini boshlashning boshlangʻich nuqtasi boʻlib hisoblanadi.

Kreditga va garovga olingan hamda boshqa jalb etilgan mablagʻlardan bank ustav kapitalini shakllantirishda hamda bank aksiyalarini sotib olishda foydalanish taqiqlanadi. Mazkur talabga zid holda ustav kapitaliga kiritilgan mablagʻlar egalariga qaytarilishi va shu vaqtning oʻzidayoq aksiyalar kelgusida sotish uchun bankka topshirilishi lozim.

Alohida hollarda qonun hujjatlariga muvofiq bankning ustav kapitalini shakllantirish uchun budjet mablagʻlaridan foydalanilishi mumkin. Tashkil etilayotgan bank kapitalining yetarlilik darajasini belgilashda quyidagilar asosiy omil hisoblanadi:

- Markaziy bank tomonidan belgilangan ustav kapitalining eng kam miqdori boʻyicha talablarga muvofiqligi;
- bank kapitali, shu jumladan ustav kapitali miqdorini doimiy koʻpaytirib borishning rejalashtirilganligi;
- koʻzda tutilayotgan daromadlar hamda fondlarni shakllantirish istiqbollari;
- muassislarning zarur hollarda qoʻshimcha kapital kiritish olish qobiliyati.

Bank ro'yxatga olingunga qadar ustav kapitalini shakllantirish uchun muassislar tomonidan Markaziy bankda yoki rezident banklarning birida vaqtinchalik jamg'arma hisobvarag'i ochiladi. Bank ustav kapitalining belgilangan eng kam miqdori mazkur vaqtinchalik jamg'arma hisobvaraqda muassislar tomonidan bankni ro'yxatga olingunga qadar to'liq shakllantirilgan bo'lishi kerak.

Bank ro'yxatga olingandan keyin uning ustav kapitali miqdorida egasi yozilgan aksiyalar chiqariladi va ular muassislar o'rtasida joylashtiriladi.

Tijorat banklari minimal ustav kapitaliga qo'yiladigan talablar dastlabki yillarda juda kam miqdorda, joylashgan joyiga qarab va mulkchilik shakliga qarab belgilangan edi. 1998-yilning 2-noyabridan boshlab aholisi soni 0.5 mln.dan ko'p bo'lgan shaharlardagi tijorat banklariga minimal ustav kapitali miqdori 1.5 mln. AQSH dollari, aholisi soni 0.5 mln.dan kam bo'lgan shaharlardagi tijorat banklariga 0.75 mln. AQSH dollari, chet el kapitali ishtirokidagi banklarga 5.0 mln. AQSH dollari, xususiy banklarga 0.3 mln. AQSH dollari miqdorida qilib belgilangan edi. Bu talab yillar davomida ortib va o'zgarib bordi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 12-iyuldagi 670-sonli «Banklarning kapitallashuvini yanada oshirish va iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi investitsiya jarayonlarida ularning ishtirokini faollashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi va 2007-yil 7-noyabrdagi 726-sonli «Bank tizimini yanada rivojlantirish va bo'sh pul mablag'larini bank aylanmasiga jalb etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarorlariga muvofiq banklarning minimal ustav kapitallari miqdoriga o'zgartirishlar kiritildi. Ushbu qarorlarga muvofiq yangi tashkil etilayotgan tijorat banklarining minimal ustav kapitali 2008-yilning 1-yanvaridan boshlab quyidagicha miqdorda belgilab qo'yildi:

– tijorat banklari uchun so'm ekvivalentida 5 mln. yevro miqdorida;

– xususiy banklar uchun so'm ekvivalentida 2,5 mln. yevro miqdorida.

Lekin bu oxirgi nuqta bo'lmay, ustav kapitali minimal miqdori o'zgarib bormoqda. Tijorat banklari minimal ustav kapitaliga qo'yiladigan talablarining o'zgarishini jadvalda keltiramiz.

Tijorat banklari minimal ustav kapitaliga qo'yiladigan talablarining o'zgarishi²¹

16 -jadval

	Tijorat banklari	Xususiy banklar	Chet el kapitali ishtirokidagi banklar
01.01.2006	5mln. AQSH dollari. (so'm.ekv)	2.5mln. AQSH dollari. (so'm.ekv)	5mln. AQSH dollari.
01.01.2007	5mln. AQSH dollari. (so'm.ekv)	2.5mln. AQSH dollari. (so'm.ekv)	5mln. AQSH dollari.
01.01.2008	5 mln. yevro (so'm.ekv)	2,5 mln. yevro (so'm.ekv)	5mln. yevro
01.01.2009	5 mln. yevro (so'm.ekv)	2,5 mln. yevro (so'm.ekv)	5 mln. yevro
01.01.2010	5 mln. yevro (so'm.ekv)	2,5 mln. yevro (so'm.ekv)	5mln. yevro
01.01.2011	10 mln. yevro (so'm.ekv)	5 mln. yevro (so'm.ekv)	10 mln. yevro

Jadvaldan ko'rib turganimizdek, oxirgi 4-5 yil ichida banklari minimal ustav kapitaliga qo'yiladigan talablari bir necha bor o'sib borib, hozirgi kunda banklarning ustav kapitali bo'yicha minimal talab tijorat banklari uchun 10 mln. yevroning so'mdagi ekvivalenti, xususiy banklar uchun esa 5 mln. yevroning so'mdagi ekvivalenti miqdorida belgilangan.

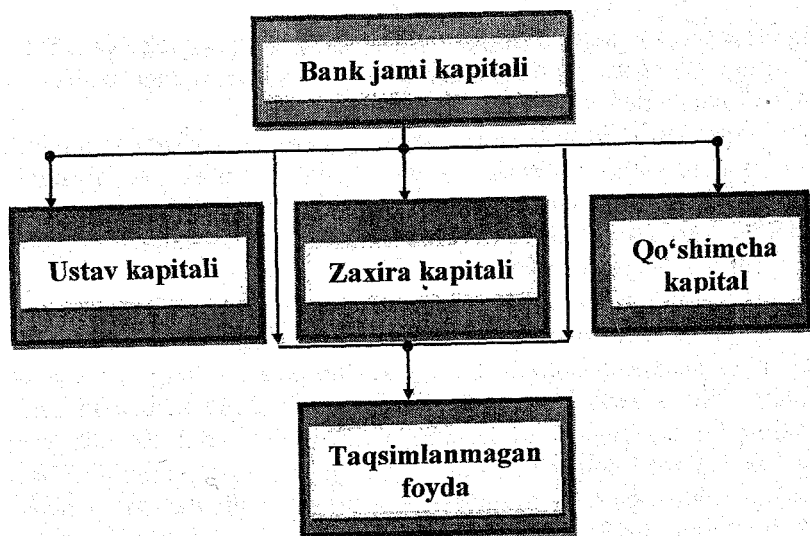
Umuman, jami kapital quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ustav kapitali;
- zaxira kapitali;
- umumiy zaxiralar;
- maxsus zaxiralar;
- taqsimlanmagan foyda;
- zararlarni qoplash zaxirasi.

O'zbekiston Respublikasi banklarining hisobvaraqlar rejasida bank jami kapitali 4 guruhdan iborat bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:²²

²¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

²² O'zbekiston Respublikasi banklarining hisobvaraqlar rejasi T. 2004y.

6-chizma. Bank jami kapitali tarkibi.

Yuqoridagi chizmada keltirilgan bank jami kapitali tarkibi yanada kengroqdir. Ustav kapitali o'z ichiga ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali (oddiy va imtiyozli aksiyalar), chiqarilgan ustav kapitali (oddiy va imtiyozli aksiyalar), aksiyadorlardan qayta sotib olingan odiy va imtiyozli aksiyalarni oladi. Zaxira kapitali esa umumiy zaxira fondi, kichik biznes korxonalarini imtiyozli kreditlash zaxira fondi, tekinga olingan mulklar, devalvatsiya uchun zaxira, boshlang'ich qiymatiga nisbatan baholash qiymatining oshgan summasi, pul oqimlarini xedjirlash natijasida hosil bo'lgan foyda yoki zararlar va Respublika korxonalariga berilgan investitsion kreditlardan olingan foyda hisobidan xususiy kapitalni oshirishga mo'ljallangan zaxira fondidan iborat.

2-§. Bank kapitali hisobining yuritilishi (O'zbekiston Respublikasi bank amaliyoti misolida)

Tijorat banklari faoliyati ustav kapitalini tashkil etishdan boshlanadi. Markaziy bankning bankni ochish uchun bergan dastlabki ruxsati hamda bank muassislarining vakolatli shaxsi tomonidan vaqtinchalik jamg'arma hisobvarag'ini ochish to'g'risidagi ariza vaqtinchalik jamg'arma hisobvarag'ini ochishga asos bo'ladi. Vaqtinchalik

jamg'arma hisobvarag'idan ustav kapitali jamg'arilgungacha va litsenziya olingunga qadar foydalaniladi. Mazkur hisobvaraqdagi mablag'lar bank tomonidan depozit sifatida jalb etilishi mumkin.

Bank ustav kapitali bank majburiyatlarini bajarishni ta'minlash uchun xizmat qiladi. Bank ustav kapitali yuridik va jismoniy shaxslarning mablag'laridan tashkil topadi. Ustav kapitalining minimal miqdori O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari bilan belgilab beriladi.

Ustav kapitalining oshirilishi yoki kamaytirilishi faqat qonuniy tartibda amalga oshiriladi. Ustav kapitalining o'zgartirilishi Fuqarolik Kodeksi va Markaziy bankning me'yoriy hujjatlarida belgilab berilgan talablarga javob berishi lozim. Fuqarolik qonunchiligiga binoan ustav kapitalini ko'paytirish aksiyalarning nominal qiymatini oshirish yoki yangi aksiyalarni chiqarish orqali amalga oshirish mumkin. Ustav kapitalini oshirishga avvalgi emissiya to'liq to'langanidan so'ng ruxsat beriladi, lekin bankning zararini qoplashi uchun ustav kapitalini oshirishga ruxsat berilmaydi.

30300	Ustav kapitali
30303	– Imtiyozli aksiyalar uchun obuna mablag'ining to'lanmagan qismi (kontr-passiv)
30306	– Oddiy aksiyalar uchun obuna mablag'ining to'lanmagan qismi (kontr-passiv)
30309	– Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Imtiyozli
30312	– Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Oddiy
30315	– Chiqarilgan ustav kapitali – Imtiyozli
30318	– Chiqarilgan ustav kapitali – Oddiy
30321	– Aksiyadorlardan qayta sotib olingan aksiyalar–Imtiyozli (kontr-passiv)
30324	– Aksiyadorlardan qayta sotib olingan aksiyalar–Oddiy (kontr-passiv)

Tijorat banklarida ustav kapitalini shakllantirish uchun aksiyalar chiqarish tartibi Markaziy bank Boshqaruvining 2008-yil 13-dekabrda 8/4 qarori bilan tasdiqlangan «Tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar

bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarning buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi yo'riqnomaga asosan amalga oshiriladi.

Ustav kapitali hisobini yuritish hisobvaraqlar rejasida 30300 «Ustav kapitali» hisobvarag'i ajratilgan. Bu hisobvaraqlar passiv hisobvaraqlar bo'lib, uning kreditidagi qoldiq amaldagi shakllangan aksionerlik kapitali miqdorini ko'rsatadi. Tijorat bankida bank kapitalining analitik hisobini yuritish uchun qator subschyotlar ochiladi.

30306, 30309, 30312, 30315, 30318 hisobvaraqlar to'lov to'liq o'tkazilmagan va sertifikat berilmagan bank aksiyalariga yozilishni qayd etish uchun ishlatiladi. 30321 va 30324 hisobvaraqlar keyinchalik qayta sotish yoki bekor qilish uchun sotib olingan aksionerlik kapitalining qiymatini hisobga olish uchun ishlatiladi.

Banklarda kapital hisobini yuritish uchun yana «Qo'shimcha kapital», «Zaxira kapitali» hamda «Taqsimlanmagan foyda yoki zarar» hisobvaraqlari ham ishlatiladi.

Aksiyalar hujjatsiz shaklda depozitariyning hisobga olish registrlaridagi yozuvlar elektron tarzida chiqariladi. Qimmatli qog'ozlar davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan so'ng hamda chiqarilgan aksiyalar Markaziy depozitariyda hisobga olingandan so'ng, depozitariyning hisobotiga asosan quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

Dt 90329 – «Bankning hujjatsiz qimmatli qog'ozlari»;
Kt 96314 – «Bankning qimmatli qog'ozlari bo'yicha kontr-hisobvaraqlar».

Obuna qilinganda va aksiya oldi-sotdi shartnomasi tuzilganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

a) imtiyozli aksiyalar bo'yicha:

Dt 30303 – «Imtiyozli aksiyalar uchun obuna mablag'ining to'lanmagan qismi (kontr-passiv)»;
Kt 30309 – «Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Imtiyozli»;

b) oddiy aksiyalar bo'yicha:

Dt 30306 – «Oddiy aksiyalar uchun obuna mablag'ining to'lanmagan qismi (kontr-passiv)»;
Kt 30312 – «Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Oddiy».

Aksiya uchun to'lov to'liq yoki qisman olinganda quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

- Dt 10101 – «Aylanma kassadagi naqd pullar» yoki bankning vakillik hisobvarag'i yoki mijoz hisobvarag'i;
Kt 30303 – «Imtiyozli aksiyalar uchun obuna mablag'ining to'lanmagan qismi (kontr-passiv)» yoki 30306 – «Oddiy aksiyalar uchun obuna mablag'ining to'lanmagan qismi (kontr-passiv)».

To'lov to'liq olingandan so'ng bitim amalga oshirilganda, aksiya bo'yicha egalik huquqi o'tkazilganligini tasdiqlovchi depozitariyning hisobotiga asosan quyidagi buxgalteriya o'tkazmalari amalga oshiriladi:

a) imtiyozli aksiyaning nominal qiymatiga:

- Dt 30309 – «Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Imtiyozli»;
Kt 30315 – «Chiqarilgan ustav kapitali – Imtiyozli»;

b) oddiy aksiyaning nominal qiymatiga:

- Dt 30312 – «Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Oddiy»;
Kt 30318 – «Chiqarilgan ustav kapitali – Oddiy»;

d) obuna bahosi va nominal qiymat o'rtasidagi ijobiy farq summasiga:

- Dt 30309 – «Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Imtiyozli»
yoki
30312 – «Ro'yxatdan o'tkazilgan ustav kapitali – Oddiy»;
Kt 30603 – «Qo'shilgan kapital»;

e) bir vaqtning o'zida aksiya bo'yicha egalik huquqi aksiyadorlarga o'tkazilganda, depozitariyning aksiya bo'yicha egalik huquqi o'tkazilganligini tasdiqlovchi hisobotiga asosan:

- Dt 96314 – «Bankning qimmatli qog'ozlari bo'yicha kontr-hisobvaraq»;
Kt 90329 – «Bankning hujjatsiz qimmatli qog'ozlari».

Aksiyalarni chiqarilishi bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar 56795 - «Boshqa operatsion xarajatlar» hisobvarag'ining «Aksiyalarni chiqarish bilan bog'liq xarajatlar» alohida shaxsiy hisobvarag'ida hisobga olinadi.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Ustav kapitali nima va uni shakllantirish qanday bosqichlardan iborat?

3. Ustav kapitaliga qo'yiladigan minimal talablar qanday?

4. Bank kapitalini hisobga olish qaysi me'yoriy hujjat asosida bajariladi?

5. Bank ustav kapitalini hisobga olish uchun qaysi hisobvaraqlardan foydalaniladi?

6. Qimmatli qog'ozlar davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan va chiqarilgan aksiyalar Markaziy depozitariyda hisobga olingandan so'ng qanday buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi?

7. Bank aksiyalarini hisobga olish tartibini tushuntiring.

X bob. TIJORAT BANKLARIDA DAROMAD VA XARAJATLARNING HISOBI

Tayanch soʻz va iboralar. Sof foyda, bank daromadi, daromad manbalari, bank xarajati, komission toʻlovlar, foyda, sof foyda, prezentatsiya, sugʻurta va soliqlar, foizli daromadlar, foizsiz daromadlar, foizli xarajatlar, foizsiz xarajatlar, operatsion xarajatlar, taqsimlanmagan foyda.

1-§. MHXS larida bank daromad va xarajatlarning tan olinishi

18-MHXSga asosan, daromadlar – bu korxonaning asosiy faoliyat natijalari boʻlgan aktivlarni kelib tushishi yoki koʻpayishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan, odatda, tovarlarni sotilishi, ijara xizmatlari yoki korxonada resurslarini foydalanish uchun berilishidan olinadigan ijara daromadlari, foizlar, mualliflik gonorarlari yoki dividendlar shaklidagi iqtisodiy resurslarni koʻpayishidir.

Umuman, daromadlarga turlicha taʼrif berish mumkin, lekin ularning mazmuni deyarli bir xil. Masalan:

1. Daromadlar bu bank yoki korxonada tomonidan oʻzining xaridorlari yoki mijozlariga maʼlum bir davr ichida berilgan mahsulot yoki xizmatning puldagi ifodasidir.

2. Daromadlar – bankning bank xizmatlarini koʻrsatish, kredit berish, valuta sotish, lizing va faktoring xizmatlarini koʻrsatish kabi asosiy faoliyat turlarini koʻrsatish natijasida bank aktivlarining koʻpayishi va majburiyatlarini oʻz vaqtida va toʻliq bajarilishidir.

3. Korxonada nuqtayi nazaridan daromadlar, korxonaning asosiy va eng muhim, doimiy faoliyati turlarini tashkil etadigan tovarlarni ishlab chiqarish va yetkazib berish, xizmatlar koʻrsatish hamda faoliyatning boshqa turlari natijasida korxonada aktivlarini koʻpayishi yoki boshqa turdagi majburiyatlarni qoplanishidir.

Ushbu daromadlarni eng oddiy baholanishi – bu mazkur davr mobaynida olingan yoki olinishi moʻljallangan aktivlar qiymatida baholanishidir.

Endi xarajatlarning tavsifini keltiramiz. Xarajatlarga ham turlicha ta'riflar berilgan.

1. Xarajatlar – bu aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijada xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy resurslarni kamayishi, ammo aksiyador kapitalni ta'sischilari orasida taqsimlanishi bundan mustasnodir.

2. Xarajatlar – bu aktivlarni sarflanishi yoki qisqarishi natijasida iqtisodiy resurslarni kamayishi, yoki daromadlarni olishga oid xo'jalik subyektini odatiy faoliyati natijasida majburiyatlarining paydo bo'lishidir.

18-MHXSlariga ko'ra daromad va xarajatlarning tan olinishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Tan olish – bu ko'rsatilgan summani moliyaviy hisobotlarga kiritishdan iboratdir, ya'ni tan olish tegishli summani hisobotning yakuniy ko'rsatkichlarida aks ettirishdan tashkil topadi. Daromad va xarajatlarni tan olish aktivlar va majburiyatlarni o'lchash va tan olish bilan uzviy bog'liqdir. Daromad va xarajat moddalarini tan olish mezonlari ko'rsatilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Modda o'lchash uchun tegishli asosga ega va ishlatilgan summani oqilona baholashni amalga oshirish imkoniyati mavjud.

2. Kelgusi iqtisodiy manfaatlarining olinishi yoki chiqib ketishiga, ishlatilgan moddalar uchun bunday manfaatlar olinishi yoki berilishi ehtimolining mavjudligi.

Daromad va xarajat moddalarini tan olishning 4 ta asosiy mezonlari mavjud bo'lib, ular aniqlash, baholash, o'z vaqtida aks ettirish va ishonchlilikdir.

Tovarlarni sotishdan yoki xizmatlarni ko'rsatishdan olingan daromadlarni tan olishning asosiy mezonlaridan biri – bu sotuvchi xaridorga sotilgan tovarlarga egalik qilish huquqidan kelib chiqadigan sezilarli tavakkalchilik asosida mukofotlarni berganligidir. Agar sotuvchi egalik huquqini saqlab qolsa, odatda, bu bitimni sotish yoki ko'rsatilgan xizmatlar sifatida tan olib bo'lmaydi. Umuman, 18-MHXSlariga muvofiq, tovarlarni sotishdan yoki ko'rsatilgan xizmatlardan olinadigan daromad bir qator shartlarga javob bergan holatlardagina tan olinishi mumkin. Bu shartlar quyidagilardir:

- Tovarlarga egalik qilish bilan bog'liq barcha tavakkalchilik va manfaatlar xaridorga o'tkazilganda.

- Subyekt mulkchilik huquqi bilan bog'liq bo'lgan boshqaruvda ishtirok etmaydi va tovar hamda xizmatlarni nazorat qilmaydi.
- Tushum summasi ishonchli ravishda baholanadi.
- Bitim bilan bog'liq naflar korxonaga yetkazilishi mumkin.
- Bitim bilan bog'liq amalga oshirilgan va kutilgan xarajatlar ishonchli ravishda baholanishi mumkin.

Bunda ishonchlilik buxgalteriya ma'lumotlarining birinchi darajadagi sifat tavsifidir.

Daromad tamoyiliga muvofiq, hisobot davri uchun daromad o'lgangan va tan olingandan keyin, ushbu davr uchun xarajatlarni o'lchash va tan olish uchun muvofiqlik tamoyili qo'llaniladi. Bu daromadni tan olish jarayonidagi ikkinchi bosqich bo'lib hisoblanadi.

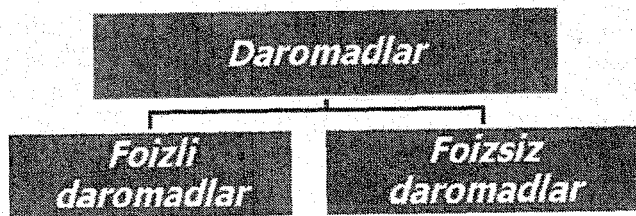
Muvofiqlik tamoyili tan olish mezonlariga ko'ra, daromadlarni tamoyilga muvofiq tan olinishini talab etadi. Shundan so'ng, ushbu davr uchun daromadni olishda kelib chiqqan xarajatlar hisoblab chiqiladi. Muvofiqlik tamoyilining mazmuni shundan iboratki, daromadlar ishlab olinganligi tufayli ma'lum bir aktivlar iste'mol qilinishi lozim (masalan, kredit berish, lizing berish. Aktivlarni ishlatish xarajatlari hisobotda ushbu davrga tegishli daromad tan olingan xarajatlar sifatida aks ettirilishi kerak.

2-§. Bankning foizli va foizsiz daromadlari, ularning hisobi

O'zbekiston Respublikasi «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonunga asosan tijorat banklarining asosiy maqsadi – foyda olishdir. Tijorat banklari o'z faoliyatlari davomida juda ko'plab mijozlarga xizmat ko'rsatadi, turli xil operatsiyalarni bajaradi, bir qator xarajatlarni amalga oshiradi. Buning natijasida ma'lum miqdorda daromad oladi. Shunday qilib, har bir tijorat banklari o'z faoliyatlarini olib borishdan maqsadi yuqori daromad olishga qaratilgan bo'lib, o'z daromadlarni ko'paytirish yo'llarini tijorat banklari o'zlari mustaqil ravishda belgilaydilar.

Umuman, daromad – bu ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohasidagi faoliyatdan keladigan pul tushumidir. Bozor munosabatlari sharoitida tijorat banklari ham boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar kabi bank faoliyatidan daromad oladilar.

Tijorat banklarining barcha daromadlari foizli va foizsiz daromadlarga bo'linadi:

7-chizma. Tijorat banklarining daromadlari tarkibi.

Banklarning foizli daromadlari asosan berilgan kreditlar va lizingdan olingan foizlardan hamda boshqa banklarga qo'yilgan depozitlar uchun olingan foizlar hisobidan shakllanadi. Tijorat banklarining foizli daromadlariga mijozlarga qisqa va uzoq muddatlarga berilgan kreditlar bo'yicha olinadigan foizlari, kreditlarning o'z muddatida qaytarilmagani uchun mijozlardan shartnomada ko'rsatilgani bo'yicha olinadigan yuqori stavkadagi foizlari kiradi. Banklarning bu daromadlari barcha daromadlarning asosiy qismini tashkil etadi.

Bundan tashqari, tijorat banklari mijozlariga talab qilinguncha saqlanadigan depozit hisobvaraqlari, muddatli, jang'armali depozit hisobvaraqlari, valuta va boshqa hisobvaraqlar ochadi va yuritadilar. Bu hisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirish jarayonida mijozlarga turli xil xizmatlar ko'rsatib tegishli ravishda haq oladilar. Bu daromadlar ko'pincha tijorat banki va mijoz o'rtasida hisob-kitob yoki boshqa hisobvaraqlarga xizmat ko'rsatish to'g'risidagi o'zaro tuzilgan shartnomada belgilanadi.

Tijorat banklari kutilmagan daromadlar ham ko'rishi mumkin. Bunday daromadlarga bank kassalaridagi naqd pul mablag'larining ortiqcha chiqqan qismi, qarzdorlardan undirilgan turli jarima va penyalar, banklarning asosiy vositalarini tugatish yoki sotishdan olgan daromadlari kiradi. Tijorat banklarining hisobvaraqlar rejasiga asosan bankning barcha daromadlarini foizli, foizsiz va boshqa daromadlarga bo'lish mumkin.

Umuman, tijorat banklarning daromadlari va ularning manbalarini bank faoliyatiga qarab, tijorat banklari amalga oshiradigan operatsiyalar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish mumkin.

Shu bo'yicha bir necha misollarni ko'rib chiqdik. Bank ko'plab operatsiyalarni bajaradi va xizmatlar ko'rsatadi, buning natijasida daromad oladi. Bankning ushbu daromadlari tegishli daromad hisobvaraqlarda aks ettiriladi. Banklarning daromadlarini to'g'ri hisobga

olish va moliyaviy hisobot shakllarini tuzish uchun zarur ma'lumotlar majmuini shakllantirishda buxgalteriya hisobi alohida ahamiyatga ega. Tijorat banklarining eng katta daromad manbai bu qisqa va uzoq muddatli kreditlardan olingan foizli daromadlaridir. Banklarda kreditlar bo'yicha foizlar hisoblash tamoyiliga asosan, har kuni hisoblab boriladi va «Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar» hisobvarag'ida aks ettiriladi.

Foizlar hali undirilmagan paytda quyidagi buxgalteriya provodkasi bajariladi:

Debet Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar

Kredit Mijozlarga berilgan qisqa muddatli kreditlardan olingan foizli daromadlar.

Agar qisqa muddatli kredit xususiy korxonaga, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlarga berilgan bo'lsa, ularga foizli daromad hisoblansa, buxgalteriya provodkasi quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Debet Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar

Kredit Xususiy korxonaga, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar

Foizlar summasi undirilganda esa quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi va hisoblangan foizlar hisobvarag'i yopiladi:

Debet Xususiy korxonaga, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlarining talab qilinguncha saqlanadigan depozitlari

Kredit Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar

Uzoq muddatli kreditlashda foizlar hisoblanganda va undirilganda tegishli daromad hisobvaraqlari ishlatiladi.

Debet Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar

Kredit Xususiy korxonaga, xo'jalik shirkatlari va jamiyatlarga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar.

Agar uzoq muddatli kredit yakka tartibdagi tadbirkorga berilgan bo'lsa:

Debet Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar

Kredit Yakka tartibdagi tadbirkorlarga berilgan uzoq muddatli kreditlar bo'yicha foizli daromadlar.

Foizlar summasi tadbirkorning talab qilinguncha saqlanadigan depozitidan undirilganda:

Debet Yakka tartibdagi xususiy tadbirkorlarning talab qilinguncha saqlanadigan depozitlari

Kredit Kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlar.

Tijorat banklari qisqa va uzoq muddatli kreditlardan tashqari boshqa faoliyatdan ham daromad ko'radi. Masalan, moliyaviy ijara,

ya'ni lizing bo'yicha, mijozlarning hisobvaraqlariga xizmat ko'rsatish bo'yicha, qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshirilgan Repo operatsiyalari bo'yicha, bankning xususiy mulkini sotishdan va boshqa daromadlarni olishi mumkin.

Tijorat banklari mijozlarning naqd pulsiz hisob-kitob operatsiyalarini, jumladan inkasso operatsiyalarini bajaradi. Inkasso operatsiyalarini bajarganlik uchun haq to'langanda bu operatsiya quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi asosida bajariladi:

Debet Talab qilinguncha saqlanadigan depozit hisobvarag'i

Kredit Mijozlarning inkasso operatsiyalari bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlari uchun olingan daromadlar.

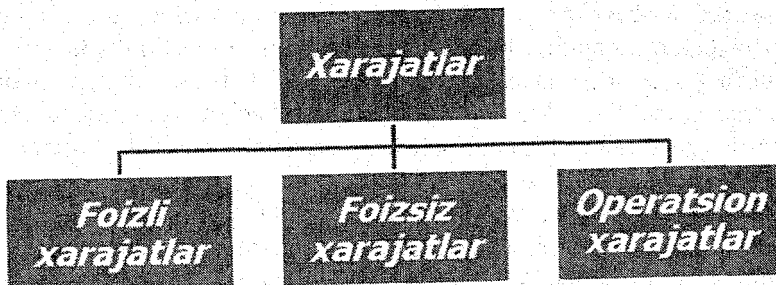
Tijorat banklari kreditlar bo'yicha kafolat va kafilliklar berishi bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirishda xizmat ko'rsatishi mumkin. Bunday xizmatlarni ko'rsatganligi uchun bank tomonidan belgilangan miqdorda haq undiriladi, bu haq ham bankning foizsiz daromadi bo'lib hisoblanadi:

Debet Talab qilinguncha saqlanadigan depozit hisobvarag'i

Kredit Kafolatlar va kafilliklar bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirishda ko'rsatilgan xizmatlar uchun olingan daromadlar.

3-§. Bank xarajatlarining turlari va ularning hisobi

Bank o'z faoliyatini to'laqonli yuritishi uchun xarajatlar qiladi. Tijorat banklarining barcha xarajatlarini 3 guruhga bo'lish mumkin. Bular:

8-chizma. Tijorat banklarining xarajatlari tarkibi.

Chizmadan ko'rib turganimizdek, banklarning xarajatlari foizli, foizsiz va operatsion xarajatlardan iborat.

Foizli xarajatlar – barcha majburiyatlar bo'yicha mijozlarga va boshqa banklarga to'langan foizlar summasidan tashkil topadi. Tijorat banklari o'z kredit resurslari tashkil etish maqsadida talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar, jamg'armali hamda muddatli depozitlar qabul qiladi. Ushbu depozitlarga banklar tomonidan ma'lum miqdorda belgilangan stavkada foiz ko'rinishida to'lov to'laydilar.

Banklar foizli xarajatlarining yana biri tijorat banklarining kredit operatsiyalari bilan bog'liqdir. Chunki tijorat banklari asosan Markaziy tijorat banklaridan, budjetdan tashqari fondlardan, nobank moliyaviy institutlardan kreditlar olishi mumkin. Olgan kreditlar uchun to'lanadigan foiz summalari foizli xarajatlarga kiradi.

Bank xarajatlarining kattagina qismi foizsiz xarajatlarga to'g'ri keladi. Banklarning foizsiz xarajatlariga bank xodimlariga maoshlar va qo'shimcha to'lovlar, komandirovka xarajatlari, asbob-uskuna yoki binolarni ijaraga olish, xarid qilish xarajatlari kiradi. Banklar O'zbekiston Respublikasi Pensiya fondiga, O'zbekiston Respublikasi Aholini ish bilan ta'minlash davlat fondiga, O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy sug'urta fondiga o'tkaziladigan majburiy ajratmalar, jumladan bank xodimlariga mukofot hamda ko'p yil ishlaganlik uchun yoziladigan qo'shimcha yoki ustama to'lovlarni amalga oshiradi.

Bank tomonidan pensiya fondlariga, ixtiyoriy tibbiy sug'urta va uning boshqa turlari uchun o'tkazgan ajratmalari, qonunlarga muvofiq bank mulkini va bank xodimlarini davlat sug'urtasidan o'tkazish bo'yicha to'lovlar ham bankning foizsiz xarajatlariga kiradi.

Bundan tashqari, banklarning foizsiz xarajatlariga bank sohasida malakali kadrlar tayyorlashda, ularning malakasini oshirish uchun sarflaydigan xarajatlari kiradi. Tijorat banklari oliy o'quv yurtlari bilan kelishilgan shartnomadagi mablag'larni to'lab bank sohasiga malakali kadrlar tayyorlash, Mintaqaviy o'quv markaziga va boshqa malaka oshirish institutlariga bank xodimlari malakasini oshirish bo'yicha haq to'laydi.

Bundan tashqari, banklar kanselariya tovarlari, kam baholi va tez eskiruvchi buyumlarni, maxsus adabiyotlar sotib olish, shuningdek, bank faoliyatini amalga oshirishda zarur bo'ladigan maxsus nashrlarga obuna bo'yicha qilinadigan xarajatlari mavjud bo'lib ular ham foizsiz xarajatlardir.

Demak, banklar o'z faoliyati davomida operatsiyalarni bajarishda turli xil xarajatlar qiladi.

Bank va mijoz o'rtasida tuzilgan shartnomalar asosida foizlar hisoblanadi. Hisoblangan foizlar bo'yicha buxgalteriya provodka quyidagicha bo'ladi:

Debet Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar bo'yicha foizli xarajatlar.

Kredit – Mijoz hisob raqami yoki bankning mijoz oldidagi majburiyatlari hisob raqami.

Hisobot yili oxirida bu xarajatlar daromad hisobidan qoplanadi:

Debet Sof foyda (yoki zarar)

Kredit Talab qilib olinguncha saqlanadigan, jamg'armali yoki muddatli depozitlar bo'yicha foizli xarajatlar.

Markaziy bank hisobraqami yoki depozitlari qoldiq summalariga hisoblangan foizlar xarajat qilinib, buxgalteriya provodkasi quyidagicha bo'ladi:

Debet Markaziy bankning hisobvarag'lari bo'yicha foizli xarajatlar

Kredit Bankning vakillik hisobvarag'i

Bu xarajatlar yil oxirida foyda hisobidan qoplanadi, buxgalteriya provodkasi quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Debet Sof foyda (yoki zarar)

Kredit Markaziy bankning hisobvarag'lari bo'yicha foizli xarajatlar

Boshqa banklarga to'lanadigan foizli xarajatlar hisobvaraqlardan boshqa banklar vakillik va depozit hisobvaraqlari qoldiqlariga hisoblangan foizlar xarajat qilinib, yil oxirida bank foydasidan qoplanadi:

Debet Boshqa banklarning hisobvaraqlari bo'yicha foizli xarajatlar

Kredit Bankning vakillik hisobvarag'i.

Xarajatni yopish quyidagi provodka orqali amalga oshiriladi:

Debet Sof foyda (yoki zarar)

Kredit – «Boshqa banklarning hisobvaraqlari bo'yicha foizli xarajatlar»

Boshqa foizli xarajatlar hisobvarag'dan xarajat qilinsa, yil oxirida u ham foyda hisobidan yopiladi. Buning buxgalteriya provodkasi quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Debet Sof foyda (yoki zarar)

Kredit Boshqa foizli xarajatlar

Bundan tashqari, yana juda ko'plab xarajatlar, ya'ni tijorat banklarining marketing, funksional xizmatlar haqini to'lash, qo'riqlash, yong'indan saqlash va aloqa vositalarini o'rnatish bo'yicha qilinadigan

barcha ishlar foizli xarajatlarni tashkil etadi. Bu xarajatlar ham yil oxirida foyda hisobidan yopiladi.

Bankning faoliyatida foizli xarajatlar bilan birga foizsiz xarajatlar ham amalgam oshiriladi. Eng katta foizsiz xarajatlarga komission xarajatlar kiradi. Komission xarajatlar – bank operatsiyalar uchun ko‘rsatilgan xizmati doirasida to‘lanadigan foizsiz xarajatlardir. Foizsiz xarajatlar bo‘yicha buxgalteriya provodkasi quyidagicha bo‘ladi:

Debet – Foizsiz xarajatlar hisobvarag‘i

Kredit – xizmat ko‘rsatgan xo‘jalik yurituvchi subyekt hisobvarag‘i

Yil oxirida foizsiz xarajatlar ham bankning foydasi hisobidan yopiladi.

Bank xarajatlarining katta qismini operatsion xarajatlar tashkil etadi. Banklar o‘z operatsion xarajatlarini ularning bosh banki tomonidan bir yil uchun tasdiqlangan va xabar qilingan smeta ajratmalari chegarasida amalga oshiradilar. Bankning operatsion xarajatlari uchun ajratilgan smeta mablag‘lari hisobot yilining 31-dekabrigacha amal qiladi. Tugagan yilda amalda qilingan barcha xarajatlar 31-dekabrigacha o‘tkazib bo‘linishi lozim.

Bankning operatsion xarajatlari hisobi balansda «Ish haqi va xodimlar uchun boshqa xarajatlar», «Ijara va saqlash», «Ma‘muriy xarajatlar» va shu kabi hisobvaraqlarda yuritiladi:

Kelgusi yillar smetalari hisobidan bankning operatsion xarajatlari uchun qilinadigan xarajatlar hisobi – «Puli oldindan to‘langan xarajatlar» hisobvarag‘ida yuritiladi. Bu hisobvaraqa oxirida ta‘tilga ketayotgan xodimlarga to‘langan ish haqi xususan kelasi yilga taalluqli to‘lovlar, kelasi yil uchun gazetalarga obuna bo‘lish xarajatlari, kelgusi yillar smetalari hisobidan o‘rni qoplanishi kerak bo‘lgan ijaraga olingan binolarni kapital ta‘mirlash xarajatlari summasi va shu kabilar o‘tkaziladi.

Banklarda sarflangan mehnat, bajarilgan ish va xizmatlar hamda ular uchun hisoblangan ish (mehnat) haqqini hisobga olishda dastlabki hujjatlarining qator shakllaridan foydalaniladi.

Banklarda asosan vaqtbay va ish haqi to‘langanligi hamda mehnat intizomini nazorat qilish, shuningdek, vaqtdan foydalanish darajasini tahlil qilish maqsadida tabel hisobi qo‘llaniladi. Bank tizimida tabellarni umumiy bo‘lim rahbari tomonidan olib boriladi. Tabelda bo‘linmadagi barcha xodimlarning tabel raqamlari izchil ravishda ko‘rsatilib, ularning har kungi ishga chiqishlari, ishlagan soat miqdori qayd qilinadi. Ishga chiqmagan kunlar esa tabelda shartli belgilar, masalan, «T»- ta‘til, «K»- kasal, «S»- sasbasiz va h.k. tartibda aks ettiriladi. Tabelda har bir xodim bo‘yicha oy oxiriga va boshiga foydalanilmagan dam olish kunlarining

miqdori ko'rsatiladi. Mehnat va unga haq to'lash bo'yicha zarur ma'lumotlarni olish uchun tabelda ma'lumotlar har bir xodim bo'yicha; lavozimi, maoshi, toifasi, tabel raqami, sintetik va analitik hisobi va haq to'lash turi ko'rsatiladi.

Tabel hisobi ma'lumotlari xodimlarga ish (mehnat) haqqi hisoblashda yagona asos bo'lib hisoblanadi. Har bir xodimga tegishli haqqini aniqlash uchun bajarilgan ishlarni hisobga olishga doir dastlabki hujjatlar xodimlar bo'yicha guruhlanadi.

To'lov davridagi haqni jamlash hisoblashuv to'lov vedomostlari (73 shakl) yoki mehnat haqqi bo'yicha hisoblashuvlar daftari (44 shakl)da amalga oshiriladi.

Hisoblashuv to'lov varaqasi (mehnat haqqi bo'yicha hisoblashuvlar daftari) mehnat haqqi hisoblash va undan ushlanadigan chegirmalarni hisobga oladigan asosiy yig'ma hujjatdir. To'lov varaqasi ish vaqtini hisobga olish tabeli asosida har bir xodimning mehnat haqqi o'lchami belgilangandan so'ng tuziladi. Xuddi shunday 29896 hisob raqamida ish haqqiga nisbatan hisoblangan ajratmalar hisobga olinadi.

Ish haqqi bank xodimlariga faqat ishlangan vaqt uchun va belgilangan muddatlarda, oyiga ikki marta: oying birinchi va ikkinchi yarmi uchun to'lanishi lozim. Ishchi va xizmatchilarga hisoblangan ish haqining barcha turlari ish haqqi fondiga kiritiladi.

Bank xodimlariga ish haqqi hisoblanganda quyidagi provodka bajariladi:

Debet «Ish haqqi»

Kredit «Xodimlar bilan hisob-kitoblar»

Ish haqqi naqd pulda berilganda «Xodimlar bilan hisob-kitoblar» hisobvarag'i yopiladi. Bu operatsiya quyidagi provodka orqali bajariladi:

Debet Xodimlar bilan hisob-kitoblar»

Kredit Aylanma kassadagi naqd pullar

Agar ish haqqi plastik kartaga o'tkazib berilsa:

Debet Xodimlar bilan hisob-kitoblar»

Kredit Jismoniy shaxslarning plastik kartochnalari bo'yicha majburiyatlari

Bank xodimlariga beriladigan mukofotlar «Bank xizmatchilari uchun imtiyozlar» hisobvarag'ida hisobga olinadi.

Bu xarajatlarning barchasi xodimlarni moddiy rag'batlantirish uchun qilinadi va yil oxirida foydadan qoplanadi:

Debet Sof foyda (yoki zarar)

Kredit Bank xodimlarining ish haqi va ular uchun qilingan boshqa xarajatlar

Ijara va xo'jalik xarajatlari turli-tuman bo'ladi, ular yil oxirida bankning foydasi hisobidan yopiladi. Bank xodimlarining safar va transport xarajatlari ham alohida hisobvarag'da hisobga olib boriladi. Bu xarajatlar ham bank faoliyatining asosiy xarajatlaridan biri hisoblanib, yil oxirida foyda hisobidan yopiladi.

Debet Sof foyda (yoki zarar)

Kredit Xizmat safari va transport xarajatlari.

Bankning ma'muriy xarajatlari ham serqirra bo'lib, bu xarajatlarga bank faoliyatini reklama qilish, konselariya, ofis, pochta, telefon, faks xizmatlaridan foydalanish, gazeta, jurnallarga obuna bo'lish, bank uchun zarur blankalarni tipografiyadan chiqarish bilan bog'liq xarajatlar kiradi. Bu xarajatlar ham yil oxirida bank foydasi hisobidan yopiladi.

Bank o'z faoliyati davomida soliqlar to'laydi, prezentatsiya ishlarini tashkil etadi, asosiy vositlarning eskirishini hisoblab borib, uni xarajatga o'tkazadi, sug'urta to'lovlarini to'laydi. Bankning bunday xarajatlari «Reprezentatsiya va xayriya», «Eskirish xarajatlari Sug'urta, soliq va boshqa xarajatlar», «Ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni baholash» va «Daromad solig'ini baholash» hisobvaraqlarida hisobga olib boriladi. Sanab o'tilgan operatsion xarajatlarining hammasi yil oxirida bank foydasi hisobidan yopiladi.

Bankning operatsion xarajatlari bosh bank tomonidan belgilangan smetalar chegarasida amalga oshiriladi. Umuman, bank xarajatlari turli-tuman bo'lganligi sababli ularning barchasini keltirish qiyin, bunday xarajatlarining har bir turini bank amaliyotida batafsil o'rganish mumkin.

Nazorat savollari va topshiriqlar

1. Bank daromadlari nima va u qanday shakllanadi?
2. Bank xarajatlariga nimalar kiradi?
3. Bank foydasi nima va u qanday tashkil topadi?
4. Foizli xarajatlar va ularning hisobi qanday yuritiladi?
5. Foizsiz xarajatlar va ularning tarkibi nimalardan iborat?
6. Foizli daromadlar hisobi qanday yuritiladi?
7. Foizsiz daromadlar tarkibi va ular hisobining tashkil etilishini ko'rsating.
8. Bank daromad va xarajatlar bo'yicha hisobvaraqlar yil oxirida qanday yopiladi?

XI bob. MOLIVAVIY HISOBOTLAR BO'YICHA QO'SHIMCHA AXBOROTLAR

Tayanch so'z va iboralar: Foyda va zararlar, davr sof foydasi, davr zarari, fundamental xatolar, hisob siyosati, foydadan soliq, moliyaviy va soliq hisoboti, giperinflatsiya, moliyaviy hisobotni o'zgartirish.

1-§. 8-MHXS—davr sof foydasi yoki zararlar

8-Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari davr sof foydasi yoki zararlarini hisobga olishga bag'ishlangan. Bu standartning mazmunini ko'rib chiqishdan avval «Foyda olish», «Sof foyda», «Daromadlar», «Xarajatlar» kabi iboralarining izohiga yana bir bor to'xtalamiz.

Foyda olish – har qanday tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadi hisoblanadi. Shuning uchun buxgalteriya hisobining maqsadi moliyaviy hisobotda ushbu maqsadga erishishda bankning yoki korxonaning yutuqlarini baholash va aks ettirishdir.

Sof foyda – iqtisodiy faoliyat natijasida uning xususiy kapitalidagi sof ko'payishidir. Sof foyda summasi daromadlar va xarajatlar orasidagi farq sifatida aniqlanadi. Agar daromadlar xarajatlardan ko'proq bo'lsa, bu holatda faoliyat natijasi sof foyda bilan yakunlanganini bildiradi. Aksincha, agar xarajatlar daromaddan oshib ketsa, bu holatda faoliyat natijasi sof zararni tashkil etadi.

Daromadlar – bankning bank xizmatlarini ko'rsatish, kredit berish, valuta sotish, lizing va faktoring xizmatlarini ko'rsatish kabi asosiy faoliyat turlarini ko'rsatish natijasida bank aktivlarining ko'payishi va majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarilishidir. Korxonada nuqtayi nazaridan korxonaning asosiy va eng muhim, doimiy faoliyati turlarini tashkil etadigan tovarlarni ishlab chiqarish va yetkazib berish, xizmatlar ko'rsatish hamda faoliyatning boshqa turlari natijasida korxonada aktivlarini ko'payishi yoki boshqa turdagi yaxshilanishi, yoki majburiyatlarni qoplanishidir. Ushbu daromadlarni eng oddiy baholanishi – bu mazkur davr mobaynida olingan yoki olinishi mo'ljallangan aktivlarni qiymatida baholanishidir.

Xarajatlar – bankning asosiy va eng muhim, doimiy faoliyati turlarini amalga oshirish natijasida bank aktivlarini kamayishi yoki boshqa turdagi foydalanishi yoki majburiyatlarni paydo bo'lishidir. Shuningdek, korxonalar xarajatlari uning asosiy va eng muhim, doimiy faoliyati turlarini tashkil etadigan tovarlarni ishlab chiqarish va yetkazib berish, xizmatlarni ko'rsatish va faoliyatning boshqa turlari natijasida korxonalar aktivlarini kamayishi yoki boshqa turdagi foydalanishi, yoki majburiyatlarni paydo bo'lishidir. Shu bilan birga xarajatlarni daromadlarni olish jarayonida foydalanilgan tovarlar yoki xizmatlar tannarxi sifatida ham ta'riflash mumkin.

Xarajatlar xususiy kapitalni va bank aktivlarini kamaytiradi va passivlarni ko'paytiradi. Biroq birgina xarajatlar xususiy kapital va bank aktivlarini kamayishiga sabab bo'la olmaydi. Xususiy kapital va bank aktivlari, shuningdek, mulkdorlar tomonidan kapitalni qaytarib olishi natijasida ham kamayishi mumkin.

Daromadlar, o'z navbatida, xususiy kapitalni va bank aktivlarini ko'paytiradi. Biroq har qanday xususiy kapital va bank aktivlarini ko'payishi ham daromad bo'lmaydi. Xususiy kapital va bank aktivlari shuningdek, mulkdorlar tomonidan kapitalga qo'shimcha ravishda ulush qo'shishi natijasida ham ko'payishi mumkin. Aktivlar pul mablag'larini qarzga olish natijasida ham ko'payadi.

Kapitalni o'zgarish sabablarini aniqlash maqsadida bank rahbariyati va boshqa manfaatdor shaxslar har bir daromad va xarajatlar uchun alohida hisobvaraqlar ochadi. Hisobot davrining oxirida ushbu hisobvaraqlar yopiladi va yakuniy qoldiqlari foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga o'tkaziladi. Shuning uchun ushbu hisobvaraqlar vaqtinchalik yoki nominal hisobvaraqlar deb ataladi. Har bir hisobot davrining boshiga vaqtinchalik hisobvaraqlarning qoldiqlari nolga teng bo'lishi kerak.

Bank aktivlari, majburiyatlari va kapitali haqidagi ma'lumotlar doimiy yoki amaliy hisobvaraqlar deb ataladi. Doimiy hisobvaraqlarning qoldiqlari buxgalteriya balansida aks ettiriladi.

Hisobot davrining muammosi xarajatlar va daromadlarni oy yoki yil kabi qisqa vaqt davomida o'tkazishda mavjud bo'lgan qiyinchiliklardan iborat, chunki qisqa muddat ichida sof foydani hisoblash shakshubhasiz taxminiy bo'ladi. Buxgalterlar ushbu muammoni davriylik haqida taxmin yordamida hal etishadi. Ushbu taxmin korxonaning faoliyat ko'rsatishining butun davridan kam bo'lgan har qanday davr

uchun sof foyda taxminiy bo'lishi, ammo shu davr uchun uning baholanishi foydali deb faraz qilishga asoslangandir.

Odatda, hisobot davri sifatida bir xil davriyligida vaqt, qoida bo'yicha, o'n ikki oy qabul qilinadi. Bunday hisobot davr moliyaviy yil deb nomlanadi.

Foydani hisoblashda va moliyaviy hisobotni tuzishda, buxgalter ikki muhim farazdan kelib chiqishi kerak:

1. Faoliyatning uzluksizligi. Bank faoliyati tugatilishi haqida hech qanday belgilar mavjud bo'lmasa, buxgalter bank faoliyati cheksiz ravishda uzoq davom etadi deb faraz qilishi kerak. Faoliyatning uzluksizligi to'g'risidagi faraz yordamida buxgalter bank faoliyat ko'rsatish davrining aniqlanishi qiyinchiligidan tashkil topgan uzluksizlik muammosini hal etadi.

2. Muvofiqlik haqidagi taxmin. Daromadlar qaysi davrda tovarlar sotilgan, xizmatlar ko'rsatilgan bo'lsa shu davrga o'tkazilishi kerak, xarajatlar esa daromadlar olinishi uchun foydalangan hisobot davrga o'tkazilishi kerak. Muvofiqlik haqidagi taxmin yordamida buxgalter qaysi daromadlar haqiqatda hisobot davrida ishlab topilgan, qanday qilib ularni shu davrda olingan pul mablag'laridan ajratib olish kerakligi, shuningdek, hisobot davri ichida qaysi xarajatlar haqiqatda qilingan va qanday qilib ularni pul mablag'lari to'langanlardan farqlashda paydo bo'ladigan qiyinchiliklardan iborat bo'lgan muvofiqlik muammosini hal etadi.

Ba'zida daromadlar va xarajatlar orasidagi muvofiqlikni aniqlash juda oson, ayniqsa, unchalik katta bo'lmagan korxonalarda, hattoki, agar u yerda hisobning kassa usuli qo'llanilganda ham, ushbu usul bo'yicha xarajatlar va daromadlar pul mablag'larini to'lanishi asosida tan olinadi.

Muvofiqlik qoidasini qo'llanilishi hisoblash usuli bo'yicha hisob yuritishni ishlab chiqishni talab etadi. Hisoblash usuli bo'yicha hisob yuritish operatsiyalar va boshqa hodisalarni korxonaga moliyaviy ta'sirini pul mablag'lari olinishi yoki to'lanishi davrida emas, balkim ularni haqiqatda sodir bo'lganda ro'yxatga olishga imkon yaratadi. Hisoblash usuli daromadlar va xarajatlarni tan olish va transformatsiya (tuzatish)larni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Daromadni tan olish — daromadni olish vaqtini aniqlash jarayonidir. Masalan:

1. Reklama agentligi daromadlarni mijozlar tomonidan pul olish paytida emas, balkim reklama e'lonlarini chop etilishi paytida tan oladi.

2. Sug'urta kompaniyasi o'z daromadlarini mijozlar tomonidan sug'urta polisini sotib olingan kunida emas, balkim sug'urta polisi amal

qilish muddati tugaganda tan oladi. Agar sug'urta polisi amal qilish muddati uzoq bo'lsa, unda daromadlar sug'urta polisi sotilgan paytida tan olinishi mumkin, shu bilan birga proviziya (rezerv) hisoblash yo'li bilan xarajatlar ham e'tirof etilishi kerak.

2-§. Fundamental xatolar va hisob siyosatidagi tuzatishlar

Ba'zan ro'yxatga olinmagan xarajatlar hamda daromadlar mavjud bo'ladi. Bunday hollarda tuzatuvchi o'tkazmalar qilinadi, bu jarayon transformatsiya jarayoni deyiladi.

Transformatsiya – moliyaviy hisobotni tuzish uchun zarur bo'lgan ma'lumotni olish maqsadida sinov balansidagi hisobvaraqlar qoldiqlarini o'zgartirishdir. Buxgalteriya balansi hisobot davriga bank aktivlari, majburiyatlari va kapitali; foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot esa – ma'lum davrga bankning barcha daromadlar va xarajatlari haqidagi ma'lumotlar aks ettiriladi. Aksariyat operatsiyalar nafaqat hisobot davriga, balki bitta va undan ortiq davrlarga taalluqli bo'lgani sababli, transformatsiya jarayoniga zaruriyat paydo bo'ladi.

Transformatsiya jarayoni. Transformatsiya tuzatish (transformatsiyaviy) o'tkazma deb nomlangan buxgalteriya yozuvi bilan rasmiylashtiriladi. U bitta yoki bir nechta doimiy (balans) hisobvaraqlarda yozuvlar hamda bir yoki bir necha vaqtinchalik (foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot) hisobvaraqlardagi yozuvlardan iboratdir. Transformatsiya muddatni uzaytirish yoki hisoblash shaklida amalga oshiriladi.

Muddatni uzaytirish — to'langan xarajatlar yoki puli olingan tushimni tan olish muddatini kechiktirish.

Hisoblash – paydo bo'lgan xarajatlarni yoki ishlab topilgan, ammo ro'yxatdan o'tkazilmagan daromadlarni tan olish.

Daromad va xarajatlarni ikki yoki undan ko'proq hisobot davrga o'tkazish, (muddatini uzaytirish).

Oldindan to'langan xarajatlar bir davrda puli to'lanadi va bir necha kelgusi davrlarga tan olinadi. Bunday xarajatlarga ijara haqi, ta'lim xarajatlari, sug'urta xarajatlarini kiritish mumkin.

Eskirish yoki asosiy vositalarning eskirishiga ketgan xarajatlar — foydali xizmat muddati ichida asosiy vositalarning qiymatini davrlar bo'yicha taqsimlashdir.

Eskirish hisoblanganda eskirish xarajatlarining hisobvaraqlari debetlanadi va jamg'arilgan eskirish hisobvaraqlari kreditlanadi.

Ushbu hisobvaraqlar kontrhisobvaraqlar deb ataladi — ushbu hisobvaraqlarning qoldig'i, buxgalteriya balansini tuzishda, tegishli hisobvaraqlar (ushbu vaziyatda asosiy vositalar hisobvaraqlari) qoldig'idan ayirib tashlanadi.

Kontrhisobvaraqlar ushbu vaziyatda asosiy vositalarning dastlabki qiymatini saqlab qolish va asosiy vositalarning eskirishini hisoblash imkoniyatini yaratadi. «Asosiy vositalar» hisobvarag'ida hisobga olingan asosiy vositalarning dastlabki (tarixiy) qiymati va «Jamg'arilgan eskirish» hisobvarag'ida hisobga olingan eskirish orasidagi farq hisobot davriga asosiy vositalarning sof qiymati hisoblanadi. Ushbu qiymat, shuningdek, *balans* yoki *kitob* qiymati deb ataladi.

Ishlab topilmagan daromadlar — bu hali xaridorlarga tovarlar jo'natilmasdan va xizmatlar bajarilmasdan turib, ulardan bo'nak sifatida olingan tushumdur. Bu majburiyatlar hisobvarag'idir. Ishlab topilmagan daromadlarga taalluqli namunaviy misollarga chiptalarni avvaldan sotish, obuna haqini oldindan to'lashlarni kiritish mumkin.

Ro'yxatga olinmagan daromadlar va xarajatlarni tan olish (hisoblash). Ro'yxatga olinmagan (hisoblangan) daromadlar — bank uchun bank xizmatlarini ko'rsatish va operatsiyalarini bajarish, korxonaga uchun esa tovarlarni yuklab jo'natish yoki xizmatlarni ko'rsatish natijasida ushbu hisobot davrida huquqi paydo bo'lgan, ammo hali ro'yxatdan o'tkazilmagan daromadlardir.

Ro'yxatga olinmagan (hisoblangan) xarajatlar — bu mazkur hisobot davrida majburiyatlari paydo bo'lgan har qanday ro'yxatga olinmagan xarajatlar, ammo ushbu majburiyatlar faqat kelgusi hisobot davrlarida qoplanadi.

Shunday qilib, tuzatuvchi (transformatsiyaviy) o'tkazmalar quyidagi hollarda zarur:

- ro'yxatga olingan xarajatlar ikki yoki undan ortiq davrlarga bo'linadi;
- ro'yxatga olingan daromaddan ikki yoki undan ortiq davrlarga bo'linadi;
- ro'yxatga olinmagan xarajatlar mavjud;
- ro'yxatga olinmagan daromadlar mavjud.

Transformatsiyaviy yozuvlarni tayyorlash quyidagi jadvalda keltirilgan:

Tuzatuvchi o'tkazma turi	Hisobvaraqlar turi		Misollar
	Debetlanadi	Kreditlanadi	
<i>Muddatini uzaytirish</i>			
Ro'yxatga olinmagan xarajatlarni taqsimlash	Xarajatlar	Aktiv (yoki kontraktiv)	Avvaldan to'langan ijara haqi. Sug'urta. Materiallar. Asosiy vositalar
Ro'yxatga olinmagan daromadlarni taqsimlash	Majburiyatlar	Daromadlar	Bo'nak sifatida olingan komissiya haqi
<i>Hisoblash</i>			
Ro'yxatga olinmagan daromadlar (ishlab topilgan, ammo haqi olinmagan)	Aktiv	Daromadlar	Komissiya haqi, olinadigan foizlar
Ro'yxatga olinmagan xarajatlar (qilingan, ammo to'lanmagan)	Xarajatlar	Majburiyatlar	To'lanadigan ish haqi. To'lanadigan foizlar

Bunda tuzatuvchi o'tkazma turi, ro'yxatga olinmagan daromadlar, ro'yxatga olinmagan xarajatlar, bunday daromad va xarajatlarni taqsimlash, muddatni uzaytirish kabi ma'lumotlar keltiriladi va tegishli tuzatishlar amalga oshiriladi.

Nazorat savollari va topshiriqlar

- Davr sof foydasi yoki zararlar qaysi MHXSlarda ko'rsatilgan?
 Sof foyda qanday aniqlanadi?
 Bank xususiy kapitali va bank aktivlari qanday hujjatlarda kamayishi mumkinligini tushuntiring.
 Fundamental xatolar qanday hollarda yuzaga keladi?
 Tuzatuvchi (transformatsiyaviy) o'tkazmalar qaysi hollarda zarur bo'ladi?
 Transformatsiyaviy yozuvlarni tayyorlash qanday amalga oshiriladi?

III bo'lim bo'yicha test savollari va masalalar

1. Kreditlar qaysi MHXSlarda yoritilgan?

- A) 39-MHXS.
- B) 12-MHXS.
- V) 24-MHXS.
- G) Foyda va zararlar.

2. 18-MHXS nimalarga bag'ishlangan?

- A) Bank xodimlarini rag'batlantirishga.
- B) Kreditlarga.
- V) Daromad va xarajatlarga.
- G) Foyda va zararlar.

3. Aktivlarni baholash qaysi standartlar asosida olib boriladi?

- A) 39, 12, 15-MHXSlar.
- B) 12, 15, 39-MHXSlar.
- V) 24, 25, 18, 16-MHXS.
- G) 16, 39, 27, 28-MHXSlar.

4. 8-MHXS nimalarga bag'ishlangan?

- A) Asosiy vositalar ijarasi.
- B) Davr sof foydasi yoki zararlar.
- V) Ssuda operatsiyalari hisobi.
- G) Moliyaviy hisobotlarga o'zgartirishlar kiritish.

5. 38-MHXS nimalarga bag'ishlangan?

- A) Bank xodimlarini rag'batlantirishga.
- B) Kreditlarga.
- V) Daromad va xarajatlarga.
- G) Nomoddiy aktivlar.

6. Investitsion ko'chmas mulk qaysi standartda ko'rsatilgan?

- A) 40 -MHXS.
- V) 7- MHXS.
- S) 16 -MHXS.
- D) 38-MHXS.

7. 1-son MHXS ga ko'ra moliyaviy hisobotlarning to'liq majmuini o'z ichiga oladi:

A) Buxgalteriya balansi, Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, Kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobot, Pul mablag'larining oqimi to'g'risidagi hisobot, Hisob siyosati va tushuntirish xati.

V) Buxgalteriya balansi, Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, Kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobot, Hisob siyosati va tushuntirish xati.

S) Buxgalteriya balansi, Kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobot, Pul mablag'larining oqimi to'g'risidagi hisobot, Hisob siyosati va tushuntirish xati.

D) Buxgalteriya balansi, Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobot, Asosiy vositalarning harakati to'g'risidagi hisobot.

8. O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunning 16 moddasiga asosan qaysi qatorida moliyaviy hisobotlar guruhi to'liq ko'rsatilgan?

A) Buxgalteriya balansi, Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, Kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobot, Pul mablag'larining oqimi to'g'risidagi hisobot, Hisob siyosati va tushuntirish xati.

V) Buxgalteriya balansi, Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, Kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobot, Hisob siyosati va tushuntirish xati.

S) Buxgalteriya balansi, Kapital o'zgarishlari to'g'risidagi hisobot, Pul mablag'larining oqimi to'g'risidagi hisobot, Hisob siyosati va tushuntirish xati.

D) Buxgalteriya balansi, Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, Xususiy kapital to'g'risida hisobot, Pul oqimi to'g'risidagi hisobot, Asosiy vositalar harakati to'g'risidagi hisobot.

9. 1- MHXS nima deb nomlanadi?

A) Hisobotlarni to'g'ri va to'liq taqdim etish shartlari.

V) Hisobotlarni to'liq va o'z vaqtida taqdim etish shartlari.

S) Moliyaviy hisobotni taqdim etish.

D) Balans hisobotini taqdim etish tartibi.

10. Bank mulkini hisobga oluvchi MHXS qaysilar?

- A) 16- MHXS, 17-MHXS, 40 –MHXS.
- V) 16- MHXS, 17-MHXS, 39-MHXS.
- S) 8-MHXS, 40 -MHXS.
- D) 11-MHXS, 16- MHXS, 39-MHXS.

11. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari –

- A) Barcha moliyaviy hisobotlarning elementlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi.
- V) Rivojlangan davlatlarning asosiy ko'rsatkichlarini va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqiladi.
- S) Respublika milliy ehtiyojlari va unga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqiladi.
- D) Barcha javoblar noto'g'ri.

12. Buxgalteriya hisobining milliy standartlarini ishlab chiqishda –

- A) Barcha moliyaviy hisobotlar asos bo'ladi.
- V) Buxgalteriya balansi va boshqa moliyaviy hisobotlar asos bo'ladi.
- S) Xalqaro standartlar asos bo'ladi.
- D) Barcha javoblar to'g'ri.

13. 16- MHXSga asosan –

- A) Aktiv sifatida tan olinadigan asosiy vositalar obykti dastlab tannarxi bo'yicha baholanishi kerak.
- V) Aktiv sifatida tan olinadigan asosiy vositalar obykti dastlab qoldiq qiymati bo'yicha baholanishi kerak.
- S) Aktiv sifatida tan olinadigan asosiy vositalar obykti real qiymati bo'yicha baholanishi kerak.
- D) Kreditlar uchun foizlar har kuni hisoblanadi.

14. 16- MHXSga asosan –

- A) Bank aksiyalarini asosiy vositalarga ayirboshlash.
- V) Asosiy vositalarni bankning o'z aksiyalariga sotish.
- S) 1- kishiga beriladigan kredit miqdori.
- D) A va V javoblar to'g'ri.

15. Asosiy vositalarga amortizatsiya hisoblashning yillik me'yorlari qaysi hujjatda to'liq ko'rsatilgan?

- A) Soliq Kodeksining 144-moddasida.
- V) Soliq Kodeksining 15-moddasida.
- S) «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonunning 3-moddasida.
- D) Asosiy vositalar to'g'risidagi yo'riqnomada.

16. Harakatlanuvchi transport vositalarga amortizatsiya hisoblashning yillik me'yori qancha?

- A) 10-15%
- V) 8-20%
- S) 20%
- D) 5%

17. Bino-inshootlar bo'yicha amortizatsiya hisoblashning yillik me'yori qancha?

- A) 10-15%
- V) 8-20%
- S) 20%
- D) 5%

18. Bank buxgalteriya balansida qaysi tenglik o'rinli bo'ladi?

- A) Aktiv = kapital
- V) Majburiyat + kapital = foyda
- S) Aktiv = majburiyat + kapital
- D) Daromad = xarajat

19. Aktivlar bu –

- A) Avvalgi davrlarda sodir etilgan operatsiyalar natijasida olingan resurslardir.
- V) Bank tomonidan nazorat qilinadigan resurslardir.
- S) Foydalanish natijasida kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.
- D) Barcha javoblar to'g'ri.

20. Majburiyatlar bu –

A) Avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida paydo bo'lgan korxonaning joriy qarzi, ushbu qarzlar qaytarilishi natijasida korxonaning iqtisodiy nafni o'z ichiga olgan resurslarni kamayishiga olib keladi.

V) Bank tomonidan nazorat qilinadigan resurslardir.

S) Avvalgi davrlarda sodir etilgan operatsiyalar natijasida olingan va bank tomonidan nazorat qilinadigan, ulardan foydalanish natijasida kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

D) Barcha majburiyatlarni ayirgandan keyin bank aktivlardagi bo'lgan ulushi.

21. Aktivlarga berilgan to'g'ri ta'rifni ko'rsating.

A) Avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida paydo bo'lgan korxonaning joriy qarzi, ushbu qarzlar qaytarilishi natijasida korxonaning iqtisodiy nafni o'z ichiga olgan resurslarni kamayishiga olib keladi.

V) Bank tomonidan nazorat qilinadigan resurslardir.

S) Avvalgi davrlarda sodir etilgan operatsiyalar natijasida olingan va bank tomonidan nazorat qilinadigan, ulardan foydalanish natijasida kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

D) Barcha majburiyatlarni ayirgandan keyin bank aktivlardagi bo'lgan ulushi.

22. Xususiy kapital bu –

A) Avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida paydo bo'lgan korxonaning joriy qarzi, ushbu qarzlar qaytarilishi natijasida korxonaning iqtisodiy nafni o'z ichiga olgan resurslarni kamayishiga olib keladi.

V) Bank tomonidan nazorat qilinadigan resurslardir.

S) Avvalgi davrlarda sodir etilgan operatsiyalar natijasida olingan va bank tomonidan nazorat qilinadigan, ulardan foydalanish natijasida kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

D) Barcha majburiyatlarni ayirgandan keyin bank aktivlardagi bo'lgan ulushi.

23. Foydani o'lchash bilan bevosita bog'liq elementlar –

A) Aktivlar va daromadlar.

V) Daromadlar va xarajatlardir.

S) Zarar.

D) To'g'ri javob yo'q.

24. Zararlar bu –

A) Asosiy faoliyat va barcha xo'jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, xarajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

V) Aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijada xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi, ammo aksiyador kapitalga ta'sischilar tomonidan to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

S) Avvalgi davrlarda sodir etilgan operatsiyalar natijasida olingan va bank tomonidan nazorat qilinadigan, ulardan foydalanish natijasida kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

D) Aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy naflarni kamayishi, ammo aksiyador kapitalni ta'sischilar orasida taqsimlanishi bundan mustasnodir.

25. Daromadlar bu –

A) Aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy naflarni kamayishi, ammo aksiyador kapitalni ta'sischilar orasida taqsimlanishi bundan mustasnodir.

V) Xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi, ammo aksiyador kapitalga ta'sischilar tomonidan to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

S) Asosiy faoliyat va barcha xo'jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, xarajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

D) Aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi, ammo aksiyador kapitalga ta'sischilar tomonidan to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

26. Xarajatlar bu –

A) Aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy naflarni kamayishi.

V) Aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi.

S) Asosiy faoliyat va barcha xo'jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, xarajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

D) Aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi.

27. Moliyaviy hisobot elementlarini baholash —

A) Bu moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan elementlarni pul summalarini aniqlashdir.

V) Bu moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan elementlarni pul summalarini aniqlash, tan olish va muvozanat hamda foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga kiritish jarayonidir.

S) Bu moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan elementlarni pul summalarini balans hamda foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga kiritish jarayonidir.

D) Hisobotlardagi pul mablag'larini foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga kiritish jarayonidir

28. Kreditlar va olinishi lozim bo'lgan mablag'lar hisobvaraqlari bu—

A) Faol bozorda kotirovka qilinmaydigan, ular bo'yicha to'lovlar oldindan belgilangan yoki o'rnatilgan nohosilaviy moliyaviy aktivlar.

V) Faol bozorda kotirovka qilinmaydigan aktivlar.

S) Pul mablag'larining ekvivalentlari to'g'risidagi axborotlarini yoritib berishlari lozim bo'ladigan aktivlar.

D) Sotish va so'ndirish uchun mavjud bo'lgan naqd investitsiyalar.

29. Agar kredit kafolat beruvchi tomonidan qaytarilsa, quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi amalga oshiriladi:

A) Dt – Kafolat beruvchi (kafil) talab qilib olinguncha depozit hisobvarag'i.

Kt – Ssuda hisobvarag'i

V) Dt – Ssuda hisobvarag'i.

Kt – Kafolat beruvchi (kafil) talab qilib olinguncha depozit hisobvarag'i

S) Dt – Ssuda hisobvarag'i.

Kt – «Kassadagi naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari»

D) Dt – «Kassadagi naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari»

Kt – Kafolat beruvchi (kafil) talab qilib olinguncha depozit hisobvarag'i.

30. 18-MHXSlariga muvofiq, tovarlarni sotishdan yoki ko'rsatilgan xizmatlardan olinadigan daromad bir qator shartlarga javob bergan holatlardagina tan olinishi mumkin. Bu shartlar quyidagilardir:

A) Tovarlariga egalik qilish bilan bog'liq barcha tavakkalchilik va manfaatlar xaridorga o'tkazilganda.

V) Subyekt mulkchilik huquqi bilan bog'liq bo'lgan boshqaruvda ishtirok etmaydi va tovar hamda xizmatlarni nazorat qilmaydi.

S) Bitim bilan bog'liq naflar korxonaga yetkazilishi mumkin. Bitim bilan bog'liq amalga oshirilgan va kutilgan xarajatlar ishonchli ravishda baholanishi mumkin.

D) A, V, S javoblar to'g'ri.

31. Daromad va xarajat moddalarini tan olish mezonlari quyidagilardan iborat:

A) Modda o'lchash uchun tegishli asosga ega va ishlatilgan summani oqilona baholashni amalga oshirish imkoniyati mavjud.

V) Kelgusi iqtisodiy manfaatlar olinishi yoki chiqib ketishiga, ishlatilgan moddalar uchun bunday manfaatlar olinishi yoki berilishi ehtimolining mavjudligi.

S) Daromad va xarajat moddalarini tan olish mezonlari mavjud emas.

D) A va V javoblar to'g'ri.

32. Bank xodimlariga ish haqi hisoblanganda quyidagi provodka bajariladi:

- A) Debet «Ish haqi»
Kredit «Xodimlar bilan hisob-kitoblar»
- V) Debet «Xodimlar bilan hisob-kitoblar»
Kredit ««Ish haqi»»
- S) Debet Aylanma kassadagi naqd pullar
Kredit «Xodimlar bilan hisob-kitoblar»
- D) Debet Berilgan kreditlar
Kredit «Ish haqi»

33. Yil oxirida foizsiz xarajatlar –

- A) Bankning foydasi hisobidan yopiladi.
- V) Bankning zarari hisobidan yopiladi.
- S) Keyingi yilga o'tkaziladi.
- D) Qayta hisoblanadi.

1-masala

Bank aksiyadorlik jamiyatiga 1 yil muddatga 12 mln. so'm kredit berdi. Berilgan kreditning yillik stavkasi 60 foiz. Foizlar kredit shartnomasiga ko'ra har chorakda qaytarilishi lozim.

Talab qilinadi:

1. Kredit uchun to'lanishi lozim bo'lgan foiz summasini aniqlang.
2. Har oyning oxirida hisoblangan foizlarga provodka tuzing.
3. Har chorakning oxirida kredit va uning foizini qaytarilishi bo'yicha provodka tuzing.

2-masala

Bankda mijozga yil boshida 6 oyga 2 mln. so'mga muddatli depozit ochildi. Depozit uchun yillik foiz stavkasi 48 %. Har oyning oxirida muddatli depozit qoldig'i bo'yicha foiz hisoblanadi. 6 oylik muddat tugagandan so'ng depozitdagi mablag'lar va hisoblangan foizlar mijozga qaytariladi.

Talab qilinadi:

1. Depozit qo'yilmasi uchun to'lanadigan foiz daromadini hisoblang.
2. Hisoblangan foiz daromadiga buxgalteriya provodkasini rasmiylashtiring.

3. Depozit va foizlarni to'lanishi bo'yicha buxgalteriya amalini tuzing.

3-masala

Bank 2014-yil 1-iyunda 12 mln. so'mlik 90 kunga mo'ljallangan obligatsiyalar chiqardi. Uning yillik foizi 40%. Foiz xarajatlari iyun, iyul, avgust oyining oxirida hisoblanadi. Avgust oyining oxirida obligatsiyalar qaytariladi va hisoblangan foizlar to'lanadi.

Talab qilinadi:

1. Obligatsiyalarni muomalaga chiqarilishi bo'yicha provodka rasmiylashtiring.

2. Foiz xarajatlarini hisoblanishi bo'yicha provodka rasmiylashtiring.

3. Muddat tugagandan so'ng obligatsiyalarni qaytarilishi va foizlar to'lanishi bo'yicha operatsiyalarga provodka tuzing.

4-masala

2014-yil 31-martda bank buxgalteriya bo'limi schyot-fakturani ko'rib chiqdi. Bu hujjatda bank yuristi tomonidan shu yil fevral va mart oylarida ko'rsatilgan xizmatlari uchun 1 mln. so'm va mart oyida auditorlik firmasi tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar uchun 500 ming so'm mablag' xarajatlari aks ettirilgan. Bu xarajatlar 31-martda hisoblanib, 10-aprelda to'lab berilgan.

Talab qilinadi:

1. Ko'rsatilgan xizmatlar uchun qilingan xarajatlarni hisoblanishi bo'yicha provodka rasmiylashtiring.

2. Xarajatlarni to'lanishi bilan bog'liq operatsiyaga provodka tuzing.

5-masala

Bank ma'muriy binoni 2013-yil 31-dekabrda ijaraga oldi.

Bank ijara shartnomasi shartlariga muvofiq binoni ijarasi bo'yicha 1 yilga 12 mln. so'm ijara haqi to'lashi lozim. Shartnomaga ko'ra, ijara haqi 30-iyun va 31-dekabrda to'lanishi lozim.

Talab qilinadi:

1. Har oyda hisoblangan ijara haqi bo'yicha operatsiyalarga provodka tuzing.

2. Ijara haqlarini to'lanishiga doir operatsiyalarga provodka tuzing.

6-masala

Bank bilan mijoz o'rtasida hisobvaraqlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha 2014-yil 1-aprelda tuzilgan shartnomaga ko'ra, har chorak oxirida mijoz 30 ming so'm xizmat ko'rsatish haqini to'lashi lozim. Har oyning oxirida xizmat ko'rsatishdan daromad hisoblanadi.

Talab qilinadi:

1. Har oyning oxirida xizmat ko'rsatish bo'yicha daromad hisoblanishiga doir operatsiyalarga provodka rasmiylashtiring.

7-masala

Bank yangi kompyuter keltirilgan kundan boshlab ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha 2014-yil 1-noyabrda shartnoma tuzdi. 1-dekabrda yangi kompyuter olingandan so'ng texnik xizmat ko'rsatish uchun 750 ming so'm to'ladi. Har oyning oxirida kompyuterga texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha mablag'lar xarajatlar hisobiga o'tkaziladi.

Talab qilinadi:

1. Har oyning oxirida kompyuterga texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha mablag'larni xarajatlar hisobiga o'tkazishga doir operatsiyalarga provodka rasmiylashtiring.

2. Kompyuterga xizmat ko'rsatish bo'yicha to'langan mablag'larga doir operatsiyalarga provodka rasmiylashtiring.

8-masala

Bank 2014-yil 1-mayda texnik ma'lumotlarni xodimlarga yetkazish bo'yicha yillik obuna uchun 600 ming so'm to'ladi. 31-mayda va qolgan 11 oyning oxirida obunaga oldindan to'langan mablag'larni 1/12 qismini xarajatlar hisobiga o'tkazib bordi.

Talab qilinadi:

1. Obuna uchun to'langan mablag'lar bo'yicha provodka tuzing.

2. To'langan mablag'larni har oyning oxirida xarajatlar hisobiga o'tkazib borishga doir operatsiyalarga provodka rasmiylashtiring.

9-masala

2014-yil 15-sentabrdan boshlab bank o'zining binosini bir qismini ijaraga berdi. Ijarachi bilan tuzilgan shartnoma shartlariga muvofiq ijarachi 1 yillik ijara haqini oldindan to'lashiga kelishilgan. 15-sentabrda 6 mln. so'm ijara haqi oldindan olingan. Yarim oylik ijara haqi bo'yicha 250 ming so'm mablag' 30-sentabrda daromadga o'tkazildi. 31-oktabrda to'liq bir oylik 500 ming so'm ijara haqi arenda daromadi sifatida hisobga olindi.

Talab etiladi:

1. Oldindan olingan 1 yillik ijara haqiga buxgalteriya provodkasi rasmiylashtiring.
2. Yarim oylik ijara haqini daromadga o'tkazish bo'yicha operatsiyaga provodka tuzing.
3. Bir oylik ijara daromadini hisobga olishga doir operatsiyaga provodka tuzing.

10-masala

Milliy bank filiali 100 ming so'mlik uskuna sotib oldi. Bank hamma summani to'liq to'lashga imkoniyati bo'lmaganligi sababli, sotuvchi korxonaga 3 yil muddat ichida 140,5 ming so'm to'lash bo'yicha majburiyatni imzoladi.

Hisob-kitob nuqtayi nazaridan uskunalarni sotib olish sanasiga 100,0 ming so'm qiymatda aks ettirdi. Majburiyat summasi 140,5 ming so'm deb aks ettirgan.

Uskunalarni qiymati 3 yildan keyin to'lanadi. Bank buxgalteriyasida uskunalar uchun foiz xarajatlari har yilda aks ettiriladi va to'lanmagan foiz summalariga majburiyatlar oshadi. 3 yil muddatdan so'ng bank mol yetkazib beruvchiga 140,5 ming so'm mablag' to'ladi (Shundan 100,0 ming so'm pul uskuna qiymati, 40,5 ming so'm pul hisoblangan foiz summasi).

Milliy bank har yillik foiz xarajatlarini aniqlash uchun foiz stavkasini topish zarur. Uni quyidagicha hisoblash mumkin.

1. Foiz stavkasi koeffitsiyenti

Joriy qiymat / kelgusi qiymat = koeffitsiyent

$$100,0 / 140,5 = 0,711743$$

3 yillik koeffitsiyent 12% stavkaga mos keladi.

Talab qilinadi:

1. Foiz stavkasi koeffitsiyentini hisobga olgan holda 3 yil davomida (har yili) to'lanadigan majburiyat summasini aniqlang va jadvalda aks ettiring.

2. Uskunalarni sotib olish bilan bog'liq operatsiyalarning buxgalteriya provodkalarini bering.

11-masala

Bank «Moya mehta» kompaniyasiga yillik 15% ustama to'lash sharti bilan 5 yilga 100,0 mln. so'm mablag' berdi. Birinchi to'lovni to'lash 2- yilning oxiriga belgilangan.

Bank buxgalteriyasida foiz daromadlari va asosiy qarz summasini har yilga aks ettirish lozim.

Qarzdor bankka birinchi yilning oxirida yillik 15% ustama summasini hamda asosiy mablag'ni 1/5 qismini keltiradi.

Talab qilinadi:

1. Bankning foiz daromadini hisoblang.

2. Har yilgi teng to'lov summasini aniqlang.

3. Berilgan kredit, hisoblangan foiz, kredit va foizlarni qaytarilishi bo'yicha buxgalteriya provodkalarini tuzing.

12-masala

«Kapital bank»da 2014-yil may oyida quyidagi operatsiyalar bajarilgan.

1. 1-may Oddiy aksiyalarni chiqarishdan 800,0 ming so'm pul mablag'i oldi.

2. 3-may. Bank kreditga 1 mln. so'mlik idora jihozlari oldi.

3. 3-may. Bank arzon va tez eskiruvchi buyumlar uchun mol sotuvchiga 50,0 ming so'm to'ladi.

4. 4-may. Bank mijozga 15-mayda asosiy qarzni va yillik 12% daromadni qaytarish sharti bilan 500,0 ming so'm kredit berdi.

5. 15-may. Mijozdan 4-mayda berilgan 500,0 ming so'm kredit va 12% ustama daromad qabul qilindi.

6. 16-may. 1mln. so'mga qarzga olingan idora jihozlari uchun mablag' to'landi.

7. 17-may. Mahalliy gazetadagi reklama uchun bank 150,0 ming so'm to'ladi.

8. 28-may. Mijozga xizmat ko'rsatganlik uchun 420,0 ming so'm mablag' olindi.

9. 29-may. Bank soatbay ishlaydigan materiallar bo'yicha buxgalterga 85,0 ming so'm ish haqi hisobladi.

10. 30-may. Bank lizing kompaniyasining 600,0 ming so'mlik aksiyalarini oldi.

11. 31-may. Bank telefon kompaniyasiga 110,0 ming so'm to'lovni amalga oshirdi.

12. 31-may. 200,0 ming so'm dividend to'landi.

12. 31-may. 850,0 ming so'm ish haqi to'landi.

Talab qilinadi:

1. Operatsiyalar uchun jurnal oching.

2. Jurnaldagi operatsiyalar uchun provodkalar tuzing.

13-masala

Kapital bankda 2014-yil may oyi oxirida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan.

1. 2014-yil 1-mayda bank 1200 ming so'm miqdordagi sug'urta to'lovlarini oldindan to'lagan. «Oldindan to'langan xarajatlar» hisobvarag'ida 100,0 ming so'm qoldiq mavjud.

2. May oyida olingan idora uskunalari bo'yicha eskirish may oyining oxirida hisoblanishi lozim. Uskunalarni foydalanish muddati 25 oyni tashkil etadi.

3. May oyi uchun qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizlar hisoblanmagan. Qimmatli qog'ozlar 100 so'm nominal qiymat bilan olingan. Foiz stavkasi yillik 48%.

4. May oyining oxirida bank buxgalteri 500 so'm daromad aniqladi. Bu summa bank tomonidan ko'rsatilishi lozim bo'lgan, lekin hali bajarilmagan ishlar uchun olingan avans. Bu summa haqiqatda muddati kelmagan kelgusi daromad hisoblanadi.

5. 20% lik soliq stavkasi bo'yicha daromad solig'i miqdorini aniqlang.

Talab qilinadi.

1. Yuqoridagi masala bo'yicha tugatish provodkasini tayyorlang.

2. Foyda va zararlar hamda balans hisobotini tuzing.

14-masala

A. Bank 6,0 mln. so'm balans qiymatdagi avtomobilni (boshlang'ich qiymati 15 mln. so'm, eskirish summasi 9 mln. so'm).

B. Bankning nusxa ko'chirish mashinkasiga almashdi. Avtomobil va nusxa ko'chirish mashinalarining solishtirma qiymati 6,5 mln. so'm.

Talab qilinadi:

1. Bankning almashlash tartibini hisoblang.
2. Avtomobilni hisobdan chiqarishdan foydani hisoblang.

15-masala

A. Bank bino qurish uchun yangi yer uchastkasi sotib oldi. Bu yer uchastkasi uchun 1,7 mln. so'm, broker xizmatlari uchun 60 ming so'm va advokat xizmati uchun 20 ming so'm hamda eski binoni buzish uchun 100 ming so'm to'ladi. Tugatish xarajatlari 40,0 ming so'm va yerni tekislash uchun 10,0 ming so'm to'landi.

Talab qilinadi:

1. Sotib olinayotgan yer uchastkasi qiymati 1850 mln. so'mni tashkil etdi.
2. Sotib olish va tugatish xarajatlari bo'yicha operatsiyalarga provodka tuzing.

16-masala

Bank yangi ma'muriy binoni qurish uchun quyidag' xarajatlarni amalga oshirdi:

1. Yerni sotib olish bahosi 60,0
 2. Yuridik xizmat haqi 2,0
 3. Arxitektura ishlari uchun 8,0
 4. Qurilish xarajatlari 350,0
 5. Yangi binoni bo'yash 15,0
- 8 yildan so'ng bino uchun qo'shimcha xarajatlar qilindi.
1. Reja bo'yicha ta'mirlashga 10,0
 2. Fasadni bo'yashga 12,0
 3. Elektroprovodkalarni almashtirishga 32,0
 4. Tomni qisman almashtirishga 14,0

Talab qilinadi:

1. Yer va binoni boshlang'ich qiymatini alohida hisoblang.

2. Moliyaviy hisobot moddalari bo'yicha qo'shimcha xarajatlarni hisoblang.

17-masala

Yil boshida bank o'z faoliyatida foydalanish uchun uskuna sotib oldi. Uskunaning qiymati 100,0 ming so'm, uning tugatish qiymati 10,0 ming so'm. Uskunani foydalanish muddati 4 yil. Uskuna olingandan so'ng ikkinchi yilning oxirida qayta baholash sanasiga uning qiymati 140,0 ming so'mni tashkil etgan.

Talab qilinadi:

1. «Foyda va zararlar to'g'risida»gi hisobotda uskunaning eskirish xarajatlari miqdorini ko'rsating.
2. Qayta baholash bo'yicha buxgalteriya provodkalarini aks ettiring.

18-masala

Bank 2011-yil 1-iyulda qiymati 100,0 mln. so'm bo'lgan avtomobil sotib oldi. Avtomobilning xizmat muddati 5 yil. Bank 2015-yil 30-iyun da 55 mln. so'mga avtomobilni sotgan. Avtomobilning amortizatsiya ajratmasi miqdori yillik 20%.

Talab qilinadi:

1. Avtomobilni 2014-yil 30-iyunga balans qiymatini aniqlang.
2. Avtomobilni sotishdan foyda yoki zararni aniqlang.
3. Operatsiyalarga provodka tuzing.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. «O'zbekiston Respublikasi «Markaziy banki to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni. – T. Adolat. 2003.
2. «Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni. – T. Adolat. 2003.
3. O'zbekiston Respublikasining «Bank siri to'g'risida»gi qonuni 2005 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonuni. – T.: 30.08.1996 y.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar amalga oshirilishini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni, «O'zbekiston» 2005 y.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Bank tizimini isloh qilish va erkinlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori 2005-yil 15-aprel. T. O'zbekiston 2005-yil 16-aprel.
7. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2008-yil.
8. O'zbekiston Respublikasi banklarida ochiladigan bank hisobvaraqlari haqidagi 1-sonli yo'riqnomasi. 2009-yil, 6-oktabr.
9. Tijorat banklarida kreditlarning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to'g'risida Nizom O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2004-yil 17-dekabrda ro'yxatga olingan № 1435.
10. Tijorat banklari foizlarni hisoblash to'g'risidagi Nizom. 1306-son bilan Adliya vazirligida ro'yxatga olingan. 2004-yil 30-yanvar.
11. Buxgalterskiy uchetchi bankirovi. UCAID Toshkent. 2004.
12. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari : MHXS № , 7,8, 10, 12, 16, 17, 24, 27, 28, 29, 33, 39, 36, 40.
13. Moliyaviy hisob-1. O'quv qo'llanma. EDP Toshkent, 2007.
14. Abdullayeva Sh.Z., Navruzova K.N. Bank hisobi, T. 2009.
16. Abdullaeva Sh.Z. Pul, kredit va banklar.–T., Moliya-iqtisod. 2011.
17. Murugova I. A. Navruzova K.N. Osnovi buxgalterskogo ucheta v bankax. – T. TMI., 2001.
18. Navruzova K.N., Ortiqov O.A. Naqd pulsiz hisob-kitoblar va to'lov tizimi T., Moliya-iqtisod.2014.
20. Internet saytlari:
www.banking.com ,
www.banking.com/aba/. <http://cbu.st.uz/uz/press>.

**Respublikamizda yirik banklardan birining hisob siyosati
quyidagi bo'limlardan iborat:**

Muqaddima

I bob. Umumiy qoidalar

1. Asosiy tushunchalar
2. Buxgalteriya hisobining maqsadi va vazifalari
3. Buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillari

II bob. Buxgalteriya hisobini tashkil etish

- 1-§. Buxgalteriya hisobini tashkil etish
- 2-§. Hisob-amaliyot apparatining tarkibi
- 3-§. Bosh va yordamchi kitoblarni yuritish hamda bank hisobvaraqlarini ochish tartibi

III bob. Bank operatsiyalarining hujjatlashtirilishi

- 1-§. Hujjatlashtirishga oid umumiy masalalar
- 2-§. Hujjatlarning turlari
- 3-§. Buxgalteriya hujjatlarining saqlanishi

IV bob. Operatsiyalar hisobini yuritish

- 1-§. Kassa amallarining buxgalteriya hisobini yuritish
- 2-§. Kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini yuritish
- 3-§. Filiallararo resurslar hisobini yuritish
- 4-§. Lizing operatsiyalari hisobini yuritish
- 5-§. Faktoring operatsiyalari hisobini yuritish
- 6-§. Qimmatli qog'ozlar bilan o'tkaziladigan operatsiyalar hisobi
- 7-§. Qimmatli metallar, toshlar va tangalarning buxgalteriya hisobini yuritish
- 8-§. Asosiy vositalar va inventarlarning hisobi
- 9-§. Ko'chmas mulkka qilingan investitsiyalarning hisobi

V bob. Kredit va depozitlar bo'yicha foizlarni hisoblash tartibi

- 1-§. Foizlarni hisoblashga asos bo'luvchi hujjatlar
- 2-§. Foizlarni hisoblash tartibi

VI bob. Bankning debitor va kreditor qarzlari hisobini yuritish tartibi

- 1-§. Bankning boshqa aktivlar
- 2-§. Bankning boshqa majburiyatlar

VII bob. Bank kapitali hisobini yuritish

- 1-§. Hisob yuritishga asos bo'luvchi hujjatlar

Bank kapitali hisobi Adliya vazirligida 2004-yil 13-avgustda 773-17-son bilan ro'yxatga olingan hisobvaraqlar rejasiga muvofiq, balansni 30000- «Xususiy kapital» bo'limining tegishli hisobvaraqlarida yuritilib, uning tarkibi quyidagilardan iborat:

- a) ustav kapitali (30300 hisobvaraq);
- b) qo'shimcha kapital (30600 hisobvaraq);
- v) zaxira kapitali (30900 hisobvaraq);
- g) taqsimlanmagan foyda (31200 hisobvaraq).

2-§. Asosiy vositalar va taqsimlanmagan foyda hisobiga oid masalalar

VIII bob. Soliqqa tortish

1-§. Foyda, obodonlashtirish va mol-mulk soliqlari

2-§. Boshqa soliqlar

3-§. Ajratmalar haqida

IX bob. Bank operatsiyalarini nazoratdan o'tkazish

1-§. Nazoratga oid umumiy masalalar

2-§. Hujjatlarni rasmiylashtirish tartibi

3-§. Filial bosh buxgalteri imzolaydigan hujjatlar

4-§. Boshqa hujjatlarni rasmiylashtirishga oid masalalar

X bob. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazoratni tashkil etish

1-§. Ichki nazoratni tashkil etishga oid umumiy masalalar

2-§. Bank filiallarida amalga oshiriladigan ishlar

XI bob. Buxgalteriya hisobida to'g'rilovchi o'tkazmalarni amalga oshirish tartibi

1-§. To'g'rilovchi orderlar haqida

2-§. To'g'rilovchi orderlardan foydalanish tartibi

3-§. Banklararo va filiallararo elektron to'lovlar bo'yicha xatolarni to'g'rilash

XII bob. Buxgalteriya hisobida to'g'rilovchi o'tkazmalarni amalga oshirish tartibi

1-§. To'g'rilovchi orderlar haqida

2-§. To'g'rilovchi orderlardan foydalanish tartibi

3-§. Banklararo va filiallararo elektron to'lovlar bo'yicha xatolarni to'g'rilash

MUNDARIJA

Kirish.....	3
-------------	---

I BO'LIM. BUXGALTERIYA HISOBINING XALQARO STANDARTLARI VA UNING YARATILISHI

I bob. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari va ularning tuzilishi

1-§. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari haqida tushuncha.....	5
2-§. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobining o'rni va ahamiyati.....	11
3-§. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha qo'mitasi (BHXSQ) –xalqaro tashkilot sifatida va uning vazifalari.....	13
4-§. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining tavsiflari.....	16
5-§. Hisoblash tamoyili bo'yicha hisobni yuritish.....	21

II bob. O'zbekiston Respublikasi banklarida MHXSlari asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish asoslari

1-§. Moliyaviy hisobotlar, moliyaviy ahvol va uni baholash.....	24
2-§. Moliyaviy hisobotlarning elementlari.....	28
3-§. Moliyaviy hisobot elementlarini tan olish.....	29
4-§. Moliyaviy hisobot elementlarini baholash.....	30

II BO'LIM. BANKLARNING HISOB SIYOSATI

III bob. Hisob sikli tushunchasi va uning bosqichlari

1-§. Hisob sikli tushunchasi. Hisob siklining bosqichlari.....	37
2-§. Operatsiya va hodisalarni Yordamchi kitoblarda qayd etish va Bosh kitobga o'tkazish.....	39
3-§. Hisob usullari: debet va kredit.....	40
4-§. Tuzatuvchi o'tkazmalar berish, tuzatilgan balans jadvalini tuzish va vaqtinchalik hisobvaraqlarni bekitish.....	42

IV bob. Banklarining moliyaviy hisobotlari va uni tuzish

1-§. Tijorat banklari moliyaviy hisobotning turlari.....	47
2-§. Balans hisobotining mazmuni va tarkibi, uning elementlari.....	49
3-§. «Foyda va zararlar to'g'risida» gi hisobotning mazmuni va tarkibi, uning elementlari.....	53
4. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot.....	59

V bob. Banklarda hisob siyosati, buxgalterlik baholashdagi o'zgarishlar va xatolar

1-§. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari.....	68
2-§. Banklarda hisob siyosati, unung maqsadi va tarkibi.....	70
3-§. Hisob siyosatida baholashdagi o'zgarishlar va xatolarning aks ettirilishi.....	72

III BO'LIM. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANKLARI TOMONIDAN QO'LLANILAYOTGAN BUXGALTERIYA HISOBINING MILLIY VA XALQARO STANDARTLARI

VI bob. Banklarda moliyaviy aktivlarni «MHXS» lari asosida hisobga olish

1-§. Moliyaviy aktivlarning mohiyati va tasniflanishi.....	79
2-§. Moliyaviy vosita haqida tushuncha.....	80
3-§. Kreditlarni dastlabki tan olish va uning hisobi.....	81
4-§. Kreditning qadrsizlanishi.....	83
5-§. Moliyaviy hisobotlarda kreditlarga izohlar.....	84
6-§. O'zbekiston bank amaliyotida MHXS asosida kredit operatsiyalari hisobining yuritilishi.....	85

VII bob. Banklarning moddiy va nomoddiy aktivlari va ularning MHXS bo'yicha hisobi

1-§. Banklarning moddiy va nomoddiy aktivlari va ularni hisobga olishda qo'llaniladigan xalqaro standartlar.....	90
2-§. Asosiy vositalar, ularni balansga kirim qilish qayta baholash tartibi va hisobi.....	91
3-§. Asosiy vositalarni qayta baholash hisobi.....	96
4-§. Asosiy vositalarini balansdan chiqarish tartibiva uning buxgalteriya hisobi.....	99
5-§. Banklarda nomoddiy aktivlarni hisobga olish.....	100

VIII bob. Tijorat banklarida majburiyatlar hisobi

1-§. Moliyaviy majburiyatlar va ularning mazmuni.....	106
2-§. Tijorat banklarida majburiyatlarning shakllanishi va ularning buxgalteriya hisobida tan olinishi.....	107
3. Depozit operatsiyalarining mazmuni va uning hisobi.....	111
4-§. Banklarda qarz mablag'lari va boshqa majburiyatlar hisobi Banklarda qarz mablag'lari hisobi.....	116

5-§. Bankning qarz majburiyatlarini bildiruvchi qimmatli qog'ozlar hisobi.....	118
IX bob. Tijorat banklarida kapital hisobi	
1-§. Bank kapitalining mohiyati, tarkibi va unga qo'yiladigan talablar.....	120
2-§. Bank kapitali hisobining yuritilishi (O'zbekiston Respublikasi bank amaliyoti misolida).....	123
X bob. Tijorat banklarida daromad va xarajatlarning hisobi	
1-§. MHXSlarida bank daromad va xarajatlarning tan olinishi.....	128
2-§. Bankning foizli va foizsiz daromadlari, ularning hisobi.....	130
3-§. Bank xarajatlarining turlari va ularning hisobi.....	133
XI bob. Moliyaviy hisobotlar bo'yicha qo'shimcha axborotlar	
1-§. 8-MHXS-davr sof foydasi yoki zararlar.....	139
2-§. Fundamental xatolar va hisob siyosatidagi tuzatishlar.....	142
Testlar.....	145
Masalalar.....	153
Foydalanilgan adabiyotlar.....	161

**Klara Nuriddinovna Navro'zova,
Hakimjon Hamidovich Otamurodov,
Rufat Baxtiyorovich Qurbonov**

BANKLARDA BUXGALTERIYA HISOBINING MILLIY VA XALQARO STANDARTLARI

O'quv qo'llanma

Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2015

Muharrir:	M.Hayitova
Tex. muharrir:	M.Holmuhamedov
Musavvir:	D.Azizov
Musahhih:	N.Hasanova
Kompyuterda sahifalovchi:	Sh.Mirqosimova

**E-mail: tipografiyacent@mail.ru Tel: 245-57-63, 245-61-61.
Nashr.lits. AIN№149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi 17.04.2015.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturası. Ofset bosma usulida bosildi.
Shartli bosma tabog'i 10,0. Nashriyot bosma tabog'i 10,5.
Tiraji 100. Buyurtma №32.**